

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Το φλάουτο στην επτανησιακή και αθηναϊκή μουσική ζωή και
εκπαίδευση, 1840-1940: θεσμοί, ιδρύματα, εκτελεστές, ρεπερτόριο και
οργανολογικά χαρακτηριστικά**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ**

**της φοιτήτριας
Θεοδώρας Ιορδανίδου
ΑΕΜ: 1392**

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: Γιώργος Σακαλλιέρος,
επίκουρος καθηγητής ιστορικής μουσικολογίας**

**ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2016**

Πρόλογος

Το έναυσμα για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος μου δόθηκε κατόπιν συζητήσεων, με διάφορους καθηγητές, κατά την περίοδο αναζήτησης αντικειμένου της διπλωματικής μου εργασίας. Λόγω της επαγγελματικής μου απασχόλησης με το φλάουτο θεώρησα πως το πεδίο αυτό θα μου ήταν πολύ ενδιαφέρον.

Ξεκινώντας τη μελέτη των υπαρχόντων συγγραμμάτων για την έντεχνη νεοελληνική μουσική και την ιστορία αυτής, διαπίστωσα ότι η μουσικολογική έρευνα στην Ελλάδα έχει στρέψει το ενδιαφέρον της περισσότερο σε γεγονότα που αφορούν σε συνθέτες και το έργο αυτών, θεσμούς και ιδρύματα της έντεχνης νεοελληνικής μουσικής και λιγότερο στη διδασκαλία και τη διάδοση των μουσικών οργάνων. Κι επειδή το ανεξερευνητό πάντα μου κέντριζε το ενδιαφέρον, αποφάσισα να πραγματοποιήσω επιτόπια έρευνα στα ιδρύματα με τα οποία επέλεξα να ασχοληθώ, και στη συνέχεια να καταγράψω, να σχολιάσω κριτικά και να γνωστοποιήσω, μέσω αυτής της εργασίας, τα ευρήματα που συνέλεξα, τα οποία αναφέρονται στη διδασκαλία και τη διάδοση του φλάουτου στην Ελλάδα από το 1840 έως το 1940.

Η καθοδήγηση του κυρίου Γιώργου Σακαλλιέρου, επιβλέποντα καθηγητή της εργασίας μου, τόσο κατά τη διαδικασία της έρευνας και συλλογής του υλικού, όσο και κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας υπήρξε καθοριστική για την ολοκλήρωση αυτής και γι' αυτό τον ευχαριστώ θερμά.

Επίσης ευχαριστώ τον κύριο Κωνσταντίνο Καρδάμη, επίκουρο καθηγητή του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου και υπεύθυνο του Αρχείου και του Μουσείου της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας, τον πιανίστα Δημήτρη Μαρίνο και την κυρία Στέλλα Κουρμπανά, μουσικολόγο και υπεύθυνη του Αρχείου του Ωδείου Αθηνών, τον κύριο Γιώργο Αραβίδη, μαέστρο και διευθυντή του Ελληνικού Ωδείου, την κυρία Μυρτώ Οικονομίδου, μουσικολόγο και υπεύθυνη του αρχείου του Μανώλη Καλομοίρη στο Εθνικό Ωδείο, για τις άδειες που μου παραχώρησαν ώστε να έχω πρόσβαση στα αρχεία των παραπάνω ιδρυμάτων και τη βοήθεια που μου παρείχαν κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου σε αυτά. Επίσης ευχαριστώ το προσωπικό της βιβλιοθήκης του Τμήματος Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ. και της Μεγάλης Μουσικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας "*Λίλιαν Βουδούρη*".

Τέλος θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους γονείς μου, στην αδερφή μου και στον σύντροφό μου για την πολύπλευρη στήριξη και την υπομονή τους κατά τα χρόνια των σπουδών μου.

Αθήνα, 25 Μαΐου 2016

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΦΛΑΟΥΤΟ ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ.....	7
1.1. Ιστορία, πνευματική ζωή και πολιτισμός στα Επτάνησα κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα.....	8
1.2. Το θέατρο San Giacomo και το Δημοτικό Θέατρο Κέρκυρας.....	13
1.2.1. Θεμελίωση και λειτουργία του San Giacomo. Οι πρώτες παραστάσεις όπερας στην Κέρκυρα.....	13
1.2.2. Τα «λιμπρέτα του Πιέρρη» και οι μουσικοί του San Giacomo.....	17
1.2.3. Οι φλαουτίστες των μουσικών θιάσων του San Giacomo.....	21
1.2.3.1. Αντώνιος Λιμπεράλης (1814-1842).....	21
1.2.3.2. Ιωσήφ Λιμπεράλης (1819-1899).....	24
1.2.3.3. Δημήτριος Αγαθίδης (~1828-;).....	25
1.3. Η Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας.....	26
1.3.1. Η ίδρυση της εταιρείας και η σύσταση της μπάντας πνευστών.....	26
1.3.2. Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος.....	29
1.3.3. Η διδασκαλία μουσικής στη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας.....	32
1.4. Το φλάουτο στη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας.....	35
1.4.1. Διδασκαλία του οργάνου.....	35
1.4.2. Έργα με φλάουτο από το αρχείο της ΦΕΚ.....	36
1.4.3. Τα φλάουτα της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΦΛΑΟΥΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΜΟΥΣΙΚΗΣ.....	41
2.1. Η πολιτική και καλλιτεχνική ζωή της αθηναϊκής κοινωνίας από το 1834 έως το 1871.....	42
2.1.1. Οι συνθήκες μετά από την απελευθέρωση.....	42
2.1.2. Το καλλιτεχνικό και πνευματικό επίπεδο των Αθηναίων και οι συνθήκες διαμόρφωσής τους.....	43
2.1.3. Τα πρώτα δείγματα ευρωπαϊκής μουσικής στην Αθήνα.....	44
2.1.3.1. Οι στρατιωτικές μπάντες.....	44

2.1.3.2. Οι ευρωπαϊκοί περιοδεύοντες μουσικοί θίασοι στα αθηναϊκά θέατρα.....	46
2.1.3.3. Μουσικές εταιρείες και μουσικοί σύλλογοι.....	48
2.2. Η διδασκαλία της μουσικής σε ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Η περίπτωση του ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα.....	51
2.3. Το Ωδείο Αθηνών.....	55
2.3.1. Η ίδρυση του Μουσικού και Δραματικού Συλλόγου.....	55
2.3.2. Η σχολή πλαγίαυλου του Ωδείου Αθηνών: Διδάσκοντες, μαθητές και συναυλίες.....	59
2.3.3. Σημαντικοί απόφοιτοι του Ωδείου Αθηνών. Η περίπτωση του Ευρυσθένη Γκίζα.....	96
2.4. Το Ελληνικό Ωδείο.....	100
2.4.1. Η ίδρυση του Ωδείου και των σχολών.....	100
2.4.2. Η Συμφωνική Ορχήστρα του Ελληνικού Ωδείου και η Ορχήστρα του Συλλόγου Συναυλιών.....	102
2.4.3. Η φοίτηση στο ωδείο και η τάξη του φλάουτου (1919-1940).....	105
2.5. Το Εθνικό Ωδείο.....	114
2.5.1. Η ίδρυση.....	114
2.5.2. Η λειτουργία του Εθνικού Ωδείου.....	115
2.5.3. Η σχολή του φλάουτου του Ελληνικού Ωδείου: Διδάσκοντες, μαθητές και συναυλίες.....	116
3. Συμπεράσματα - επίλογος.....	119
4. Παράρτημα: Αντιπροσωπευτική εργογραφία Ελλήνων συνθετών με φλάουτο.....	121
5. Βιβλιογραφία και διαδικτυογραφία.....	122

Εισαγωγή

Η διπλωματική αυτή εργασία εντάσσεται στον τομέα της νεοελληνικής έντεχνης μουσικής και επιχειρεί να φέρει στο φως στοιχεία για τη διδασκαλία και τη διάδοση του σύγχρονου φλάουτου της συμφωνικής ορχήστρας στο νέο ελληνικό κράτος, διερευνώντας το πλαίσιο της νεοελληνικής μουσικής εκπαίδευσης στην Αθήνα και την Κέρκυρα και ειδικότερα μέσα από τη λειτουργία και τη δράση των σημαντικότερων μουσικοεκπαιδευτικών ιδρυμάτων για την περίοδο 1840-1940: της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας, αλλά και των πρώτων ωδείων της Αθήνας, δηλαδή του Ωδείου Αθηνών, του Ελληνικού και του Εθνικού Ωδείου.

Τα παραπάνω ιδρύματα αποτέλεσαν βασικούς πυρήνες μουσικής ζωής και γενικότερα καλλιτεχνικής έκφρασης και δημιουργίας στο νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος, καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τη μουσική ζωή των δύο σημαντικών ελληνικών μουσικών κέντρων, και κατ' επέκταση της χώρας συνολικότερα, και αποτέλεσαν πρότυπα για τη δημιουργία και άλλων φιλαρμονικών και ωδείων που ιδρύθηκαν στα επόμενα χρόνια.

Σε ό,τι αφορά στη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας και το Ωδείο Αθηνών, πρόκειται για τα δύο παλαιότερα ιδρύματα διδασκαλίας της μουσικής στην Ελλάδα τα οποία από το έτος ίδρυσής τους, 1840 για τη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας και 1871 για το Ωδείο Αθηνών, έχουν συνεχή λειτουργία μέχρι σήμερα, με μικρές ή μεγαλύτερες αλλαγές στα καταστατικά τους, και όπως έδειξε η μέχρι τώρα έρευνα λειτούργησαν καταλυτικά ως δίοδοι για την είσοδο της δυτικής μουσικής στον ελλαδικό χώρο. Παράλληλα με τη δράση των δύο παραπάνω ιδρυμάτων, μέσα στις πρώτες τρεις δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα ιδρύθηκαν δύο ακόμη ωδεία στην Αθήνα, το Ελληνικό και το Εθνικό Ωδείο, με έτη ίδρυσης το 1919 και 1926 αντίστοιχα, τα οποία έχουν επίσης συνεχή λειτουργία μέχρι και σήμερα.

Ως αρχή του χρονικού πλαισίου της συγκεκριμένης έρευνας ορίζεται η ίδρυση της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας, το 1840, και ως τέλος του το 1940. Παρ' όλα αυτά, τα χρονικά και τα τοπικά όρια δεν είναι απόλυτα, αλλά αποτελούν περισσότερο συμβάσεις, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις προκειμένου να κατανοηθούν ορισμένα γεγονότα χρειάζεται να μεταφερθούμε στο παρελθόν ή και σε άλλον τόπο, λ.χ. στην Ιταλία. Άλλωστε στην ιστορική έρευνα πολύ σπάνια μπορεί να τοποθετηθεί ένα γεγονός σε στενό χρονολογικό ή τοπικό πλαίσιο.

Η εργασία αποτελείται από δύο κεφάλαια, που διαρθρώνονται χρονολογικά. Για τον λόγο αυτόν, το πρώτο αφορά στην Κέρκυρα και το δεύτερο στην Αθήνα, η οποία το 1832 έγινε πρωτεύουσα του νεοελληνικού κράτους, ενώ μελλοντική έρευνα στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης (η οποία αποφασίστηκε τελικά να μη συμπεριληφθεί εδώ), ένα από τα σημαντικότερα μουσικά ιδρύματα του ελλαδικού χώρου στον 20ο αιώνα, θεωρείται πως θα εμπλουτίσει την παρούσα εργασία. Ακολουθεί το κεφάλαιο των συμπερασμάτων και το παράρτημα της εργογραφίας, όπου αναφέρονται έργα αποκλειστικά Ελλήνων συνθετών που γράφτηκαν με φλάουτο.

Στην αρχή του κάθε κεφαλαίου κρίθηκε απαραίτητο να γίνει μία σύντομη μνεία, από ιστορικής πλευράς, σε σημαντικά γεγονότα που καθόρισαν τις πολιτικές και κατ' επέκταση κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες ζωής της Κέρκυρας και της Αθήνας, καθώς και της ευρύτερης περιοχής τους. Επίσης, μέσω αυτής της ιστορικής επισκόπησης, διαφαίνεται αφενός το πολιτιστικό και πνευματικό επίπεδο-υπόβαθρο

που διέθετε η εκάστοτε (αστική) κοινωνία και αφετέρου σε ποιο βαθμό ήταν έτοιμη να δεχτεί και να αφομοιώσει τις καινοτομίες που εισήχθησαν από τη Δύση σε ό,τι αφορά στη μουσική εκπαίδευση και διδασκαλία, εδώ ιδωμένη μέσα από τη διδασκαλία του φλάουτου.

Προκειμένου να υπάρξει μία σφαιρικότερη άποψη για τη μουσική ζωή των δύο επιλεγμένων κέντρων, γίνεται αναφορά και σε άλλα σημαίνοντα πρόσωπα -πλην φλαουτιστών- σε μουσικά σύνολα, θέατρα και ιδρύματα διδασκαλίας της μουσικής, που είτε προηγήθηκαν χρονικά των υπό μελέτη ιδρυμάτων, είτε παράλληλα με αυτά συνετέλεσαν στη διαμόρφωση της τοπικής μουσικής ζωής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν στην Κέρκυρα το θέατρο San Giacomo και οι μουσικοί θίασοι -κυρίως από την Ιταλία- που εμφανίζονταν σε αυτό καθώς και οι μουσικές εταιρείες και οι φιλαρμονικές ορχήστρες που υπήρχαν στην Αθήνα πριν την ίδρυση του Ωδείου Αθηνών το 1871, όπως η *Ευτέρπη*.

Η ίδρυση και τα καταστατικά λειτουργίας των ιδρυμάτων, οι σχολές του φλάουτου και τα σύνολα πνευστών (μπάντες) που δημιουργήθηκαν σε αυτά, οι διδάσκοντες, οι μαθητές και οι διακρίσεις τους, σημαντικοί απόφοιτοι και η μετέπειτα καλλιτεχνική τους ανέλιξη και καριέρα, τα όργανα που χρησιμοποιούσαν στην εκάστοτε περιοχή και χρονική περίοδο, το ρεπερτόριο του οργάνου, η διδακτέα ύλη, τα προγράμματα των συναυλιών καθώς και των εισιτηρίων και απολυτηρίων εξετάσεων, ευρισκόμενα χειρόγραφα (πάρτες, παρτιτούρες, παραγγελίες οργάνων) στα αρχεία των μουσικών αυτών ιδρυμάτων, όλα αποτελούν βασικά αντικείμενα μελέτης της εργασίας. Η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα και την αναλυτική βιβλιογραφία και διαδικτυογραφία που χρησιμοποιήθηκε.

Το πεδίο έρευνας για τη διδασκαλία μουσικής στα πρώτα μουσικά ιδρύματα της χώρας, την οργάνωση μουσικών σχολών και μουσικών συνόλων, είναι ακόμη αρκετά ανεξερεύνητο, γι αυτό και υπήρξαν δυσκολίες ως προς την εύρεση βιβλιογραφίας και πρακτικών πηγών. Λόγω αυτού, πραγματοποιήθηκε από την γράφουσα εκτεταμένη επιτόπια έρευνα στο Αρχείο, τη Βιβλιοθήκη και το Μουσείο της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας, στο Αρχείο και Βιβλιοθήκη της Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας, στο Αρχείο του Ωδείου Αθηνών και στα αντίστοιχα του Ελληνικού και του Εθνικού Ωδείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Το φλάουτο στη μουσική ζωή της Κέρκυρας κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας

1.1. Ιστορία, πνευματική ζωή και πολιτισμός στα Επτάνησα κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα

Τα Ιόνια νησιά, όπως και όλα τα υπόλοιπα τμήματα της χώρας πριν από τη σύσταση του νέου ελληνικού κράτους, βρίσκονταν για πολύ μεγάλο διάστημα υπό ξένη κατοχή και κυριαρχία. Σε αντίθεση με το μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδας, αυτά δε γνώρισαν τη μακραίωνη τουρκοκρατία, αλλά Ευρωπαίους κατακτητές: Ιταλούς, Γάλλους και Άγγλους.

Αναλυτικότερα, η Ενετοκρατία στα Επτάνησα ξεκίνησε περί το 1386, διήρκησε ως το 1797 και με τη συνθήκη του Campo Formio τα νησιά περιήλθαν στη Γαλλία. Η βραχύβια γαλλική κατοχή τερματίστηκε προσωρινά με τη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης το 1800, με την οποία δημιουργήθηκε η *Επτάνησος Πολιτεία*,¹ η οποία ήταν φόρου υποτελής στο σουλτάνο και είχε την υποχρέωση να δέχεται στο έδαφός της ρωσικό στρατό. Μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο (1806-1812) ο σουλτάνος έχασε κάθε δικαίωμα στα Ιόνια νησιά, τα οποία περιήλθαν και πάλι σε γαλλική κατοχή, το 1807. Κατόπιν, μετά το 1809, τα αγγλικά στρατεύματα πραγματοποίησαν βαθμιαία κατάληψη των Ιονίων νησιών με εξαίρεση την Κέρκυρα που παρέμεινε υπό γαλλική κυριότητα. Το 1815 υπογράφηκε στο Παρίσι συνθήκη μεταξύ της Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Πρωσίας και Αυστρίας, που παραχωρούσε το δικαίωμα στα αγγλικά στρατεύματα να καταλάβουν και την Κέρκυρα ιδρύοντας τα *Ηνωμένα Κράτη των Ιονίων Νήσων* υπό Άγγλο αρμοστή, με μία σχετική εσωτερική αυτονομία. Μέσα από λαϊκές εξεγέρσεις (1848) και πολιτικές ζυμώσεις, στο επίπεδο της διεθνούς διπλωματίας και των συμφερόντων των τότε μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, κατέστη δυνατή η προσάρτηση των Ιονίων Νησιών στο ελληνικό βασίλειο με συνθήκη που υπογράφηκε στις 29 Μαρτίου 1864.²

Λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, τα Επτάνησα αποτέλεσαν ήδη από τον 17ο αιώνα τη δίοδο των ευρωπαϊκών ιδεών του Διαφωτισμού και της πολιτισμικής ταυτότητας της Δυτικής Ευρώπης στην ηπειρωτική Ελλάδα. Τόσο γλωσσικά, όσο και πολιτισμικά, δέχτηκαν σημαντικές επιρροές από την Ιταλία, όντας άλλωστε για παραπάνω από τετρακόσια χρόνια υπό ενετική κατοχή, γεγονός που οδήγησε σε έντονη εκπαιδευτική και καλλιτεχνική ανάπτυξη της μουσικής ζωής. Μάλιστα σύντομα ανέπτυξαν και τη δική τους πολιτισμική μουσική ταυτότητα, η οποία σταδιακά έλαβε και τα χαρακτηριστικά σχολής, της λεγόμενης "Επτανησιακής Σχολής".³

Μέσα από τα όσα έχει φέρει ως τώρα στο φως η μουσικολογική έρευνα, παρατηρούνται πολλές ομοιότητες ανάμεσα στον ιταλικό και τον επτανησιακό μουσικό πολιτισμό και ιδιαίτερα αυτόν της Κέρκυρας. Ήταν πολύ σύνθητες εξάλλου, οι υπό

¹ Η Επτάνησος Πολιτεία αποτέλεσε το πρώτο ανεξάρτητο κρατικό μόρφωμα του νεότερου ελληνισμού. **Κώστας Καρδάμης**, «Το κερκυραϊκό θέατρο "San Giacomo" στα 1815,» *Μουσικός λόγος* 3 (2001), 13-26: 16.

² **Γιώργος Σακαλλιέρος**, «Μεταβατικότητα "υφής" και "ύφους" της νεοελληνικής μουσικής δημιουργίας από τον 19ο έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα: ιστορική αναδρομή μέσω κριτικής αποτίμησης και των πρακτικών πηγών,» *Μουσικολογία* 20 (2011), (215-238): 217.

³ **Γιώργος Σακαλλιέρος**, «Εισαγωγή στη Νεοελληνική Μουσική – Ιστορική θεώρηση» στο: Ε. Νίκα-Σαμψών (επιμ.), *Εισαγωγή στη Μουσικολογία* (Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών – University Studio Press, υπό έκδοση), (1-24): 1.

κατοχή πόλεις να ακολουθούν πιστά το πρότυπο της μητρόπολης. Σε αυτή την περίπτωση το πρότυπο για την Κέρκυρα και τα υπόλοιπα Επτάνησα ήταν η Βενετία και η βενετσιάνικη κοινωνία γενικότερα. Οι Κερκυραίοι μιμήθηκαν πολλά από τους Ενετούς, τόσο στην καθημερινή τους ζωή όσο και στον πολιτισμό τους. Ως προς τη μουσική, μία από τις ομοιότητες που συναντά κανείς είναι η ταύτιση των μουσικών ειδών του ρεπερτορίου και μουσικών προτιμήσεων, όπου η όπερα κυριαρχεί καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Η μουσική για ορχήστρα, για πιάνο, καθώς και η μουσική δωματίου βρίσκονται σε αρκετά υποδεέστερη μοίρα.

Στη νότια κυρίως Ιταλία ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα δεν υφίστανται σταθερά μεικτά ορχηστρικά σύνολα, εκτός των ορχηστρών όπερας. Οι ορχήστρες αυτές εκτελούσαν ενίοτε συναυλίες, που ονομάζονταν «ακαδημίες», για να ενισχύσουν οικονομικά παράγοντες του θεάτρου, είτε καλλιτέχνες είτε άλλοτε τα ίδια τα θέατρα. Κατά μέσον όρο, τέτοιες «ακαδημίες» δίνονταν δύο φορές το χρόνο, συχνότητα διαμετρικά αντίθετη με αυτή των παραστάσεων όπερας, που σε ένα θέατρο όπως η Σκάλα του Μιλάνου ανέβαιναν πέντε ή έξι παραγωγές την εβδομάδα, στην πιο ζωηρή περίοδο, αυτή του Καρναβαλιού.⁴

Ανάλογο ήταν και το σκηνικό στα Επτάνησα, και ιδίως στην Κέρκυρα, με το θέατρο San Giacomo να μονοπωλεί μέχρι περίπου τα μέσα του 19^{ου} αιώνα το μουσικό γίνεσθαι του νησιού και να φιλοξενεί θιάσους όπερας, αρχικά αποκλειστικά ιταλικούς και στη συνέχεια και με συμμετοχές ντόπιων επτανήσιων μουσικών. Έξω από το θέατρο, στις πλατείες της πόλης της Κέρκυρας ήταν συχνό φαινόμενο να ακούγεται μουσική, αρχικά από τις μπάντες των φρουρών⁵ και στη συνέχεια από τις μπάντες των φιλαρμονικών, που πλαισιώναν υπαίθριες δημόσιες τελετές και λιτανείες των Αγίων.⁶ Οι μπάντες αυτές ήταν ολιγομελείς σε σχέση με τα κατοπινά δεδομένα και, πολύ συχνά, μέλη των στρατιωτικών μουσικών σωμάτων συμμετείχαν και στην ορχήστρα του θεάτρου λαμβάνοντας επιπλέον αμοιβή. Τα έργα που ερμήνευαν τα σύνολα αυτά ήταν σχεδόν αποκλειστικά διασκευές εισαγωγών όπερας ή, πολύ γνωστές και αγαπημένες στους ντόπιους, άριες.⁷

Ένα γεγονός που ενισχύει την κυριαρχία της όπερας στην Ιταλία και τα Επτάνησα κατά την εν λόγω χρονική περίοδο, είναι το ότι κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, τα ιταλικά μουσικά κέντρα ήταν απομονωμένα από τις εξελίξεις που συνέβαιναν πέραν των Άλπεων. Δεν είχαν δηλαδή καμία επαφή με τα έργα του γαλλικού και του γερμανικού ρομαντισμού, γεγονός που διαφαίνεται και στον μουσικό πολιτισμό των Επτανήσιων, με τους συνθέτες της Επτανησιακής Σχολής να συνθέτουν κατά κύριο λόγο είδη φωνητικής μουσικής, δηλαδή όπερες και διάφορα είδη τραγουδιών και σχεδόν καθόλου μορφές «απόλυτης» μουσικής ή είδη επηρεασμένα από τη διαλεκτική της μορφής σονάτας.⁸

⁴ **Καίτη Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους* (Αθήνα: Κουλτούρα, 2004), 57.

⁵ Στην Κέρκυρα σε όλη τη διάρκεια της Βρετανικής Προστασίας (1814-1864) υπήρχαν πάντα τουλάχιστον ένα ή (συνηθέστερα) δύο στρατιωτικά μουσικά σώματα, που περιλάμβαναν Βρετανούς, Ιταλούς και, αργότερα, Έλληνες μουσικούς. **Κώστας Καρδάμης**, «Μια άγνωστη νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali» *Μουσικός Λόγος* 7 (Καλοκαίρι 2006), 95-136: 104.

⁶ **Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 68.

⁷ **Καρδάμης**, «Μια άγνωστη νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 104.

⁸ **Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 53.

Επίσης τα Επτάνησα υιοθέτησαν από την Ιταλία σημαντικούς θεσμούς αναφορικά με την πνευματική και καλλιτεχνική ζωή του τόπου. Τα κονσερβατόρια, οι ακαδημίες και οι εταιρείες που είχαν ιδρυθεί στην Ιταλία ήδη από την Αναγέννηση⁹, αποτέλεσαν πρώτης τάξης πρότυπα μίμησης για τους επτανήσιους. Ήδη από τον 17^ο αιώνα συστάθηκαν στα Επτάνησα τα πρώτα ιδρύματα κοινωνικής προόδου και παιδείας οιονεί βενετσιάνικων Κονσερβατοριών.¹⁰ Ακαδημίες και εταιρείες που αποσκοπούσαν στην ευημερία, την πνευματική ανάπτυξη του λαού και στην προαγωγή της ελληνικής γλώσσας, διαδέχονταν η μία την άλλη με μεγαλύτερη ή μικρότερη διάρκεια λειτουργίας. Ενδεικτικά αναφέρονται η *Ακαδημία των Εξησφαλισμένων* (Academia degli Assicurati) που ιδρύθηκε το 1656, η *Ακαδημία των Γονίμων* (Academia dei Fertility) περί το 1660, η *Ακαδημία των Περιπλανωμένων* (Academia degli Errantes) το 1732 και η *Ακαδημία των Λογίων και Επιστημόνων* που λειτούργησε ως το 1802.¹¹

Αναφορικά με τις εταιρείες, το 1836 ιδρύθηκε η Αναγνωστική Εταιρεία Κέρκυρας από νέους επιστήμονες που είχαν ζήσει στην Ευρώπη, η οποία υφίσταται μέχρι σήμερα και στη σπουδαία βιβλιοθήκη της υπάρχει πλήθος βιβλίων αλλά και περιοδικών και εφημερίδων από τη Γαλλία, την Ιταλία, την Αγγλία και τη Γερμανία. Ιδρυτής και πρώτος πρόεδρος της ήταν ο Πέτρος Βράϊλας-Αρμένης (1812-1884). Αξίζει επίσης να μνημονευθεί η ίδρυση της *Εταιρείας των Φιλομαθών*, το 1845, και της *Ιονίου Εταιρείας*, το 1851.¹²

Στην Κέρκυρα μέσα στο κλίμα της πνευματικής ανάπτυξης και προόδου κατά την περίοδο της αγγλικής προστασίας, λειτουργούσαν δημοτικά σχολεία, λύκεια, χημείο, ταμείο φυσικής πειραματικής, βοτανικός κήπος με 4.000 σπάνια φυτά, νομισματική συλλογή και αρχαιολογικό μουσείο. Επίσης δημιουργήθηκαν βιβλιοθήκες και αρχειοφυλακεία, λ.χ. της *Ιονίου Γερουσίας*, του *Υπερτάτου Συμβουλίου της Δικαιοσύνης* και της *Ιονίου Βουλής*.¹³

Σταθμός στην πνευματικής και εκπαιδευτικής προόδου του νησιού αποτέλεσε η σύσταση Ακαδημίας για τα διάφορα είδη των επιστημών, της φιλολογίας και των "Ωραίων (Καλών) Τεχνών", που προβλεπόταν στο Σύνταγμα του 1817.¹⁴ Έτσι στα 1824, κατά την περίοδο της αγγλοκρατίας εγκαινιάστηκε στην Κέρκυρα¹⁵ η Ιόνιος Ακαδημία,

⁹ Στη Νάπολη λειτουργούσαν ήδη από τον 16^ο αιώνα τέσσερα ωδεία, με σειρά ίδρυσης: Santa Maria di Loreto (1537), Sant' Onofrio di Capuana (1578), Santa Maria della Pieta dei Turchini (1583), Poveri di Gesu Cristo (1599). **Κώστας Καρδάμης**, *Νικόλαος Χαλκιάπουλος Μάντζαρος* (Αθήνα: Fagotto books, 2015), 115.

¹⁰ Τα κονσερβατόρια εμφανίστηκαν αρχικά στη Βενετία και τη Νάπολη, και περί το 1600 απέκτησαν εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Προτεραιότητα στη μουσική δόθηκε σταδιακά, εφόσον τα μαθητικά μουσικά σύνολα εκτελούσαν τη μουσική στην εκκλησία του ιδρύματος και, με τη συμμετοχή τους σε δημόσιες και ιδιωτικές τελετές, επέφεραν οικονομικά κέρδη. Με αφετηρία τις ιταλικές πόλεις, κονσερβατόρια ιδρύθηκαν ακολούθως και σε άλλα σημαντικά ευρωπαϊκά κέντρα, όπως το Παρίσι, η Πράγα (1811), το Γκρατς (1815), η Βιέννη (1817). Το περίφημο Κονσερβατουάρ του Παρισιού ιδρύθηκε το 1795 από την μπάντα της Εθνικής Φρουράς με στόχο να επανδρωθούν τα μουσικά σύνολα των γαλλικών στρατευμάτων και να τελούνται οι δημόσιες εθνικές γιορτές. Σύντομα όμως αποσυνδέθηκε από τη στρατιωτική μουσική και έγινε πρότυπο των ευρωπαϊκών ωδείων στη διάρκεια του 19ου αιώνα. **Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 83-84.

¹¹ **Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 47.

¹² **Νινέττα Χ. Λάσκαρι**, *Κέρκυρα. Μία ματιά μέσα στο χρόνο. 1204-1864* (Αθήνα: Τοπίο, 2005), 117.

¹³ **Λάσκαρι**, *Κέρκυρα. Μία ματιά μέσα στο χρόνο, 1204-1864*, 116, 117.

¹⁴ **Λάσκαρι**, *Κέρκυρα. Μία ματιά μέσα στο χρόνο. 1204-1864*, 114.

¹⁵ Το ψήφισμα της Γερουσίας στις 17/5/1821 όριζε την Ιθάκη τόπο ίδρυσης της Ιονίου Ακαδημίας. Λόγω όμως της της έκρηξης της ελληνικής επανάστασης και της γενίαισης της Ιθάκης με τη Στερεά Ελλάδα, ορίστηκε η Κέρκυρα ως νέα έδρα του πανεπιστημίου. **Λάσκαρι**, *Κέρκυρα. Μία ματιά μέσα στο χρόνο. 1204-1864*, 114.

έργο του λόρδου Γκίλφορντ,¹⁶ που αποτέλεσε το πρώτο ελληνικό πανεπιστήμιο, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης. Η Ακαδημία στεγάστηκε αρχικά στην οικία Φορέστη, κοντά στη Μητρόπολη, ύστερα στο παλάτι των στρατηγών στο Φρούριο και τέλος βρήκε μόνιμη στέγη στο βενετσιάνικο κτίριο των στρατώνων Grimani στην Πλατεία.¹⁷ Οι περισσότεροι από τους καθηγητές που δίδαξαν στην Ακαδημία σπούδασαν με έξοδα του Γκίλφορντ, ο οποίος μη θέλοντας να επιβαρύνει τον προϋπολογισμό της Επτανήσου, κληροδότησε υπό όρους μεγάλο μέρος της περιουσίας του σε αυτή. Ως γλώσσα της Ακαδημίας θέσπισε την ομιλούμενη ελληνική, υποχρεώνοντας όσους καθηγητές δε μιλούσαν ελληνικά να μεταφράζουν τις παραδόσεις τους στα ελληνικά και να τις διαβάζουν.¹⁸

Ωστόσο, μετά τον θάνατο του Γκίλφορντ άρχισαν να διδάσκουν, στα ιταλικά πλέον, Ιταλοί καθηγητές στις σχολές μαθηματικών, φιλοσοφίας, νομικής, κ.ά. Μέσω της Ακαδημίας, ιστορικοί, φιλόλογοι, φιλόσοφοι, μεταφραστές, μουσικοί, ζωγράφοι, θεολόγοι, βρήκαν στην Κέρκυρα τις κατάλληλες συνθήκες για διδασκαλία, πνευματική δημιουργία και πολιτιστική προσφορά. Για περισσότερα από σαράντα χρόνια η Ακαδημία συνέβαλε σημαντικά στην πνευματική ανάπτυξη των Επτανήσων αλλά και του μικρού νεοσύστατου Ελληνικού κράτους, που μόλις είχε δημιουργηθεί.

Αναφορικά με τη διδασκαλία της μουσικής στην Ιόνιο Ακαδημία, ως το 1828 λειτούργησε σ' αυτήν και τμήμα μουσικής, στο οποίο δίδαξε ο ιερέας Ιωάννης Αριστείδης.¹⁹ Επίσης, ο Ιταλός καθηγητής και φίλος του Διονύσιου Σολωμού, Gaetano Grasseti, δίδασκε μετρική χρησιμοποιώντας παραδείγματα από το ανέκδοτο ακόμη έργο του Σολωμού.²⁰ Δυστυχώς δεν υπάρχουν στοιχεία για τη λειτουργία ενόργανων σχολών μουσικής στην Ακαδημία, ούτε και σώζεται αρχειακό υλικό που να παρέχει πληροφορίες λ.χ. για οργανόγραμμα, μαθητολόγια ή πρακτικά εξετάσεων. Αυτό που φυλάσσεται σήμερα στη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας²¹ είναι το υλικό που δίδαξε ο Ιωάννης Αριστείδης και στη συνέχεια οι μαθητές του Θεόφιλος Καρύδης και Ελευθέριος Παλατιανός. Το αρχείο αυτό αν και δεν έχει ακόμη μελετηθεί προσεκτικά, περιλαμβάνει πολλά αυτόγραφα χειρόγραφα του Αριστείδη αλλά και μεταγενέστερα όπου δηλώνεται η συνεργασία του Μάντζαρου με τον Παλατιανό. Πρόκειται κυρίως για συνθέσεις για τετράφωνη ανδρική χορωδία με πληκτροφόρο, μουσική που ταιριάζει με περιγραφές της αυτοσχέδιας πολυφωνικής εκτέλεσης της εκκλησιαστικής μουσικής.²²

Όπως αποδείχθηκε τα μαθήματα μουσικής στην Ακαδημία αποσκοπούσαν στην αναγέννηση της εκκλησιαστικής μουσικής, γεγονός που τρόπον τινά απογοήτευσε τους Κερκυραίους, «τη ζωή των οποίων ρόδιζε η αίγλη του κερκυραϊκού θεάτρου San Giacomo».²³ Σε αυτό πιθανώς οφείλεται και η βραχύβια λειτουργία του μουσικού τμήματος της Ακαδημίας, που παρά το άδοξο τέλος του, μέσα από τη συνεργασία του

¹⁶ Το πλήρες όνομά του ήταν Sir Frederik North Count Guilford (1766-1827).

¹⁷ Λάσκαρι, Κέρκυρα. Μία ματιά μέσα στο χρόνο. 1204-1864, 114.

¹⁸ Λάσκαρι, Κέρκυρα. Μία ματιά μέσα στο χρόνο. 1204-1864, 114-115.

¹⁹ Ιωάννης Αριστείδης (1786-1828). Διάκονος από τα Ιωάννινα ο οποίος γνώριζε και τη δυτική και την ελληνική εκκλησιαστική μουσική. Τον είχε επιλέξει ο ίδιος ο Γκίλφορντ για τη συγκεκριμένη έδρα, επιθυμώντας να διδάσκεται τόσο η κοσμική όσο και η εκκλησιαστική μουσική. Ρωμανού, Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους, 48.

²⁰ Λάσκαρι, Κέρκυρα. Μία ματιά μέσα στο χρόνο. 1204-1864, 115.

²¹ Καίτη Ρωμανού et al., Η μουσική βιβλιοθήκη της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας (Αθήνα: Κουλτούρα, 2004).

²² Ρωμανού, Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους, 49.

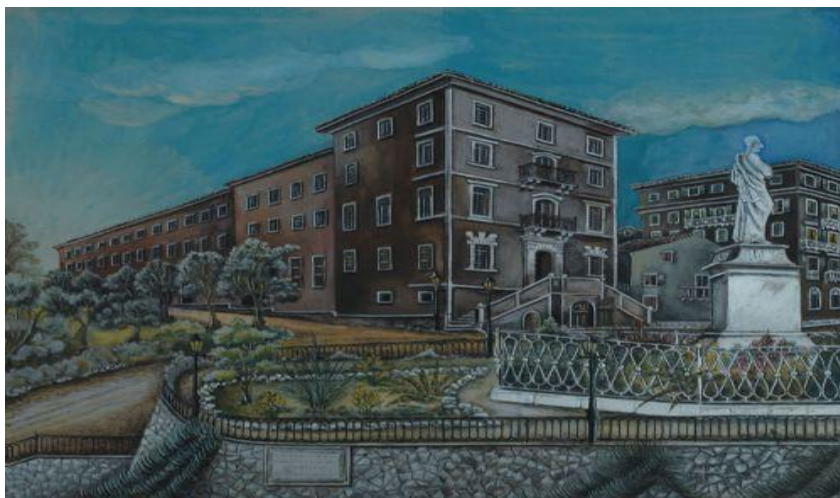
²³ Ρωμανού, Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους, 48.

Παλατιανού με τον Μάντζαρο δημιουργήθηκε μία γέφυρα ανάμεσα σε αυτό και στη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας, που ιδρύθηκε λίγα χρόνια αργότερα.

Το 1864, χρονιά ορόσημο για τα Επτάνησα, έγινε η προσάρτησή τους στο τότε νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος. Εκτός των υπολοίπων αλλαγών που συνεπαγόταν η ένωση, ήταν και η κατάργηση της Ιονίου Ακαδημίας.²⁴ Έτσι η Ιόνιος Ακαδημία λειτούργησε ως το 1864 και συνέβαλε τα μέγιστα στην πνευματική, επιστημονική και καλλιτεχνική ανέλιξη της Κέρκυρας. Σήμερα το κτήριο της ακαδημίας στεγάζει την πρυτανεία και τον χώρο εκδηλώσεων του Ιονίου Πανεπιστημίου, που επαναλειτούργησε το 1984.

Δυστυχώς μετά την Ένωση, και μετά το κλείσιμο της Ακαδημίας επήλθε σταδιακά μία στασιμότητα -αν όχι παρακμή- στην πνευματική και καλλιτεχνική ζωή της Κέρκυρας. Επιπλέον οι δεσμοί μητρόπολης-αποικίας που διατηρούσαν ως τότε η νότια Ιταλία με την Κέρκυρα σταδιακά κλονίζονταν. Σε πολιτικό επίπεδο η «εξάρτηση» έπαψε να υφίσταται στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και σε ό,τι αφορά στη μουσική, φαίνεται πως διήρκησε μέχρι το πρώτο μισό του 19^{ου}.

Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ξεκινά ο εκσυγχρονισμός της ιταλικής μουσικής, γεγονός στο οποίο εκτός των άλλων παραγόντων συνέβαλαν σημαντικά Ιταλοί μουσικοί και συνθέτες της διασποράς, λ.χ. οι Giuseppe Mazzini, Arrigo Boito και Antonio Bazzini. Η ορχηστρική μουσική σταδιακά αναβαθμίζεται και το ιταλικό κοινό εξοικειώνεται με τη συμφωνική μουσική. Ενδεικτικό του εκσυγχρονισμού αυτού είναι το ότι από το 1861 και ως το τέλος του 19ου αιώνα ιδρύθηκαν είκοσι ένας οργανισμοί για τη δημόσια εκτέλεση ορχηστρικής μουσικής στα μεγαλύτερα μουσικά κέντρα της Ιταλίας.²⁵

Εικ. 1. Η Ιόνιος Ακαδημία και ο ανδριάντας του Ιωάννη Καποδίστρια²⁶

²⁴ Το 1865 ο Κωνσταντίνος Λομβάρδος με νομοσχέδιο στη Βουλή των Ελλήνων πρότεινε το κλείσιμο της Ακαδημίας, η οποία με νόμο της ίδιας χρονιάς καταργήθηκε και η 13^η βουλή παρέδωσε το κλειδί του πανεπιστημίου στον εκπρόσωπο του ελληνικού κράτους. Η πράξη αυτή χαρακτηρίστηκε από πολλούς, Κερκυραίους και μη, διεθνής πρωτοτυπία, καθώς επρόκειτο για το μόνο πανεπιστήμιο παγκοσμίως, που καταργήθηκε με βουλευτική απόφαση. Έναν αιώνα αργότερα, στις 20/10/1967, ο Κώστας Δαφνής γράφει στα *Κερκυραϊκά Χρονικά*: «Η κατάργηση της Ιονίου Ακαδημίας, πράξη εμπάθειας και μικρότητας, δεν απέβλεψε σε τίποτα άλλο παρά να στερήσει την Επτάνησο από τη δυνατότητα να επηρεάσει την Ελληνική ζωή». Λάσκαρι, Κέρκυρα. *Μία ματιά μέσα στο χρόνο. 1204-1864*, 117-118.

²⁵ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 62-65.

²⁶ <http://www.anagnostikicorfu.com/index.asp?PageId=9&ArticleID=43> (πρόσβαση στις 24/3/2016)

Στην Κέρκυρα και τα υπόλοιπα Ιόνια νησιά οι εξελίξεις αυτές δεν πρόλαβαν να εισαχθούν μέσω της Ιταλίας, καθώς κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και κυρίως μετά την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, το 1864, οι καλύτεροι επτανήσιοι μουσικοί διασκορπίστηκαν στα νέα ελληνικά αστικά κέντρα με αποτέλεσμα να αποδυναμωθούν ποιοτικά οι μουσικοί θεσμοί των Επτανήσων. Η ένωση της Ιταλίας με τις χώρες της κεντροδυτικής Ευρώπης και των Επτανήσων με την Ελλάδα, δηλαδή με την Ανατολή, φαίνεται να συνέβαλαν σημαντικά στη διακοπή των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών και στη δημιουργία μεγάλου χάσματος ανάμεσα στους δύο μουσικούς πολιτισμούς ως το τέλος του 19ου αιώνα.²⁷

Παρόλα αυτά στην Κέρκυρα και στα υπόλοιπα Επτάνησα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ού} συνέχισαν να ιδρύονται φιλαρμονικές εταιρείες, συντηρώντας μέχρι και σήμερα την πολύ ξεχωριστή μουσική παράδοση των Επτανήσων.

1.2. Το Θέατρο San Giacomo και το Δημοτικό Θέατρο Κέρκυρας

1.2.1. Θεμελίωση και λειτουργία του San Giacomo. Οι πρώτες παραστάσεις όπερας στην Κέρκυρα

Το θέατρο όπερας San Giacomo, υπήρξε ο σημαντικότερος θεσμός δυτικής μουσικής στα Επτάνησα κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, καθώς αποτέλεσε την πρώτη θεατρική και μουσική σκηνή του ελληνικού χώρου που λειτούργησε σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Χωρίς αμφιβολία, χάρη στο θέατρο San Giacomo η Κέρκυρα έγινε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα όπερας της ανατολικής Μεσογείου και των Βαλκανίων κατά τον 19^ο αιώνα. Με τις παραγωγές που παρουσιάζονταν σε αυτό, στο μεγαλύτερό τους μέρος όπερες, συνέβαλε στην αλλαγή της μουσικής ζωής της Κέρκυρας και της ευρύτερης περιοχής.²⁸

Χτισμένο στο πρότυπο του San Carlo της Νάπολης και του θεάτρου της Σκάλας του Μιλάνου, το κτήριο του θεάτρου, οικοδομημένο σε αναγεννησιακό ρυθμό, θεμελιώθηκε το 1663 και ολοκληρώθηκε το 1691. Διέθετε θαυμάσιες ανάγλυφες παραστάσεις και στην ανατολική πλευρά είχε εντοιχισμένο το σύμπλεγμα του Δόγη Francesco Morosini. Η όλη διακόσμηση και ο πλούτος του θεάτρου το καθιστούσαν στα «ωραιότερα του κόσμου».²⁹ Αρχικά λειτουργούσε ως Loggia (στοά, λέσχη) των ευγενών της πόλης της Κέρκυρας μέχρι το 1720, οπότε η στοά μετασκευάστηκε σε θέατρο για την ψυχαγωγία των αξιωματικών του στόλου, ενώ από το 1728 πέρασε στη δικαιοδοσία της πόλης της Κέρκυρας. Το 1733 διαμορφώθηκε σε θέατρο όπερας, γνωστό ως «Nobile Teatro di San Giacomo», δηλαδή «Ευγενές θέατρο του Αγίου

²⁷ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 66.

²⁸ Αρχικά την ευθύνη για τη λειτουργία του θεάτρου είχε ο Βενετός στόλαρχος και αργότερα αυτή περιήλθε στην πόλη της Κέρκυρας. Καρδάμης, «Το κερκυραϊκό θέατρο "San Giacomo" στα 1815», 13.

²⁹ Δημήτριος Χ. Καπάδοχος, *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 18 αιώνα. Αφιέρωμα στα 300 χρόνια του πρώτου ελληνικού μουσικού θεάτρου (1691-1991)* (Αθήνα: Τήνος, 1991), 6, 14.

Ιακώβου»³⁰ παίρνοντας το όνομα αυτό από την παρακείμενη καθολική μητρόπολη του Αγίου Ιακώβου.³¹

Ο κανονισμός του θεάτρου, γραμμένος στα ιταλικά, σώζεται στην Αναγνωστική Εταιρεία Κέρκυρας και δίνει πλήθος πληροφοριών αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας του. Πιο συγκεκριμένα, η λειτουργία του ήταν απόλυτα εναρμονισμένη με τα ιταλικά θέατρα όπερας, είχε δηλαδή δύο περιόδους παραστάσεων το χρόνο, μία το φθινόπωρο, που ξεκινούσε μεταξύ 10 και 20 Σεπτεμβρίου³² και μία κατά το Καρναβάλι, που τελείωνε την Κυριακή της Τυρινής.³³ Η συχνότητα των παραστάσεων έφτανε έως και τις πέντε παραστάσεις την εβδομάδα.³⁴

Οι παραγωγές και οι μουσικοί θίασοι που φιλοξενούσε το θέατρο προέρχονταν ειδικά στην αρχή της λειτουργίας του εξ ολοκλήρου από την Ιταλία. Δεν ήταν όμως λίγοι και οι ντόπιοι που δούλευαν στο θέατρο. Αρχικά οι περισσότεροι από αυτούς ήταν τεχνίτες ή μηχανικοί, στη συνέχεια κομπάρσοι στις όπερες και αργότερα μουσικοί των ορχηστρών, ειδικά μετά την ίδρυση της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας το 1840, που αποτέλεσε φυτώριο της οργανικής μουσικής στα Επτάνησα.

Αναφορικά με τη θεματολογία των έργων που παρουσιάζονταν στο θέατρο, αρχικά ανέβαιναν μόνο έργα πρόζας, δηλαδή θεατρικά δράματα και κωμωδίες, ενώ από το 1733 κι εξής άρχισαν να φιλοξενούνται και μουσικά έργα. Τη συγκεκριμένη χρονιά μάλιστα, παρουσιάστηκε και όπερα, είδος στο οποίο το θέατρο σύντομα αφιερώθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά, εφόσον το λυρικό δράμα κέρδιζε ολοένα και περισσότερο την προτίμηση των Κερκυραίων.³⁵

Σύμφωνα με τον κανονισμό, οι θίασοι που παρουσιάζονταν στην Κέρκυρα έπρεπε να διαθέτουν στον κατάλογο των έργων τους τέσσερις σοβαρές όπερες (serie) και τέσσερις κωμικές (buffe) ή ενδιάμεσες (semiserie). Από αυτές, οι τρεις σοβαρές και οι υπόλοιπες τρεις έπρεπε να είναι έργα, ως τότε «παντή νέα δια ταύτας τας σκηνάς», δηλαδή να μην είχαν ξαναπαρουσιαστεί στην Κέρκυρα. Ωστόσο επιτρεπόταν να ξαναπαρουσιαστεί κάποια όπερα που είχε κάνει επιτυχία σε περασμένη καλλιτεχνική περίοδο.³⁶

Κατά το Concise Oxford Dictionary of Opera (1964) «όπερα δόθηκε εκεί [στην Κέρκυρα] το 1771, του Gallupi: *Il Marchese Villano*, και οι κανονικές σεζόν

³⁰ Η μετάφραση-ερμηνεία αυτή δίνεται από τον Κ. Καρδάμη στο άρθρο της υποσημείωσης 12. Ο Δ. Καπάδοχος μεταφράζει το «Nel Nobile Teatro di San Giacomo», όπως αυτό αναφέρεται στα θεατρικά προγράμματα, ως *Το Θέατρο των Ευγενών*. Ενδεχομένως, με αυτό τον τρόπο να θέλει να τονίσει την υπεροχή της τάξης των ευγενών στην Κέρκυρα του 19^{ου} αιώνα. **Καπάδοχος**, *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Αφιέρωμα στα 300 χρόνια του πρώτου ελληνικού μουσικού θεάτρου (1691-1991)*, 35.

³¹ **Γεράσιμος Χυτήρης**, *Η όπερα στο θέατρο του Σαν Τζιάκομο της Κέρκυρας. Ένας μακρύς κατάλογος* (Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, 1994), 11.

³² Όλες οι ημερομηνίες που αναγράφονται μέχρι το 1923 είναι με βάση το Ιουλιανό ημερολόγιο, που ήταν το τρέχον της εποχής. Το Γρηγοριανό ημερολόγιο, που είναι σήμερα σε χρήση, θεσμοθετήθηκε από την ελληνική πολιτεία την 1η Μαρτίου 1923, που κατά το Ιουλιανό ημερολόγιο ήταν 16 Φεβρουαρίου.

³³ **Δημήτρης Χ. Καπάδοχος**, *Η μουσική παράδοση της Κέρκυρας: Σύντομη ιστορική διαδρομή από το 1722 έως σήμερα* (Αθήνα: Εκδόσεις Λυκούδη, 2003), 23.

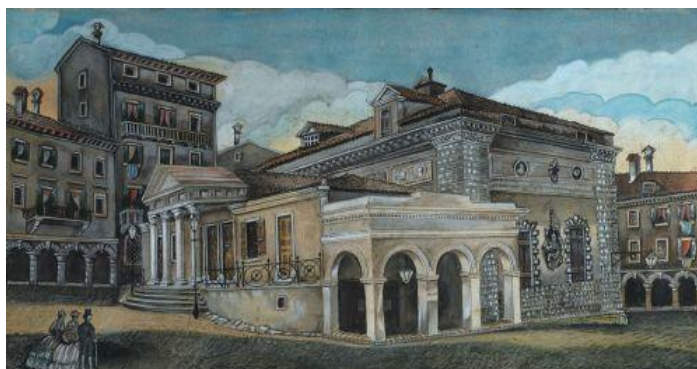
³⁴ Εκτός Δευτέρας και Παρασκευής κι εκτός των επισήμων αργιών, **Καρδάμης**, «Το κερκυραϊκό θέατρο "San Giacomo" στα 1815», 14.

³⁵ **Καρδάμης**, «Το κερκυραϊκό θέατρο "San Giacomo" στα 1815» 13, 14.

³⁶ **Χυτήρης**, *Η όπερα στο θέατρο του Σαν Τζιάκομο της Κέρκυρας. Ένας μακρύς κατάλογος*, 24.

καθιερώθηκαν».³⁷ Μέχρι το 1817 οι παραστάσεις του θεάτρου ήταν ιταλόφωνες και στα 1817 για πρώτη φορά ακούστηκε στο θέατρο η ελληνική γλώσσα, σε έργο γραμμένο από Έλληνα συγγραφέα που παίχτηκε από Έλληνες ερασιτέχνες.³⁸ Η πρώτη απόπειρα ελληνικής όπερας με τίτλο *Η παρά Φαίαξιν άφιξις του Οδυσσέως* χρονολογείται στα 1819. Πρόκειται για χαμένο σκηνικό έργο του Έλληνα συνθέτη Στέφανου Πογιάγου, σε ποίηση Γεωργίου Ρίκκη, που ιστορεί τις γιορτές που έγιναν στα παλάτια του βασιλιά Αλκίνοου για να τιμηθεί ο Οδυσσέας.³⁹

Το San Giacomo συνέβαλε σημαντικά στην αναβίωση του αρχαιοελληνικού θεάτρου, καθώς εκτός από την παραπάνω παράσταση, έδωσαν σειρά παραστάσεων αρχαίας ελληνικής τραγωδίας φοιτητές της Ιονίου Ακαδημίας κατά το διάστημα 1824-1827.⁴⁰ Δεν ήταν λίγες και οι άλλου είδους εκδηλώσεις και παραστάσεις άλλων μουσικοθεατρικών ειδών που φιλοξενούνταν στη σκηνή του θεάτρου, λ.χ. μπαλέτα, καντάτες, αυτοτελείς σκηνές, αλλά και ευεργετικές και φιλανθρωπικές εκδηλώσεις.⁴¹

Εικ. 2. Το θέατρο San Giacomo⁴²

Αν και το San Giacomo χαρακτηριζόταν «Θέατρο των Ευγενών», θεωρητικά πολίτες όλων των κοινωνικών τάξεων⁴³ μπορούσαν να έχουν πρόσβαση στο θέατρο, ανάλογα με την οικονομική τους δυνατότητα. Ωστόσο, όπως είναι φυσικό, οι τάξεις των ευγενών και των πλούσιων αστών ήταν αυτές που αποτελούσαν κατά βάση το κοινό του θεάτρου. Ντόπιοι και ξένοι ευγενείς νοίκιαζαν όλο το χρόνο τα θεωρεία και οι πιο

³⁷ **Δημήτρα Κοσμοπούλου**, "Η όπερα στην Κέρκυρα τον 19^ο αιώνα: 1830-1864" (Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2002), 52.

³⁸ **Κοσμοπούλου**, "Η όπερα στην Κέρκυρα τον 19^ο αιώνα: 1830-1864", 93.

³⁷ **Καπάδοχος**, *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 18^{ου} αιώνα*. Αφιέρωμα στα 300 χρόνια του πρώτου ελληνικού μουσικού θεάτρου (1691-1991) 15, 30 και **Γεώργιος Λεωτσάκος**, «Εισαγωγή στην Έντεχνη Ελληνική Μουσική (18^{ος} αι./αρχές 20^{ου} αι.)», στο **Γιάννης Σβώλος** (επιμ.), *Άντις για όνειρο, Έργα Ελλήνων Συνθετών 19^{ος}---20^{ος} αιώνας*, Πολιτιστική Ολυμπιάδα – Ένωση Ελλήνων Μουσουργών (Αθήνα: 2004), 35.

⁴⁰ **Καπάδοχος**, *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 18^{ου} αιώνα*. Αφιέρωμα στα 300 χρόνια του πρώτου ελληνικού μουσικού θεάτρου (1691-1991), 6.

⁴¹ **Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 68.

⁴² <http://www.anagnostikicorfu.com/index.asp?PageId=9&ArticleID=43n> (πρόσβαση στις 24/3/2016).

⁴³ Ως προς την κοινωνική πυραμίδα της Κέρκυρα κατά την εξεταζόμενη περίοδο, οι ενετοί αξιωματούχοι και αργότερα η Ιόνιος Γερουσία βρίσκονταν στην κορυφή αυτής, ενώ έπονταν οι ευγενείς, που ήταν η αριστοκρατία του τόπου και ήταν πανίσχυροι. Ακολουθούσε, πολύ πιο αδύναμη, η αστική τάξη και στη βάση της πυραμίδας βρισκόταν ο λαός «σκορπισμένος στα αγροκτήματα». Η αριστοκρατία έβαζε φραγμούς στην πνευματική ανάπτυξη των αστών και του λαού. **Καπάδοχος**, *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 18^{ου} αιώνα*. Αφιέρωμα στα 300 χρόνια του πρώτου ελληνικού μουσικού θεάτρου (1691-1991,) 32.

εύποροι αστοί παρακολουθούσαν την παράσταση από την πλατεία.⁴⁴ Η παράσταση λειτουργούσε περισσότερο ως κοσμική συγκέντρωση, όπως άλλωστε και στα περισσότερα θέατρα του ιταλικού νότου, καθώς οι θεατές κατά τη διάρκεια αυτής έτρωγαν, έπαιζαν χαρτιά, επισκέπτονταν γνωστούς στα άλλα θεωρεία και άκουγαν με προσοχή μόνο τις - φημισμένες ως όμορφες - άριες του έργου.⁴⁵

Ως προς την εσωτερική διαμόρφωση του θεάτρου, η αίθουσα συναυλιών του διέθετε μόνο δώδεκα σειρές καθισμάτων στην πλατεία, τρεις σειρές των εικοσιτριών θεωρείων κι ένα υπερώο. Ειδικά στα χρόνια της ακμής του θεάτρου και ιδίως στο αποκορύφωμα του Καρναβαλιού υπήρχε πολύ μεγάλη ζήτηση θέσεων και πολύ μικρή προσφορά αυτών.⁴⁶

Το θέατρο σταδιακά απέκτησε πολλαπλό ρόλο, εξελίχθηκε στον σημαντικότερο παράγοντα καλλιτεχνικής, πολιτιστικής και πνευματικής ζωής του νησιού, αλλά και σε κοινωνικό και ψυχαγωγικό κέντρο. Ταυτόχρονα ήταν τόπος συνάθροισης των κατοίκων, κυρίως της πόλης της Κέρκυρας, κι έγινε ένα σημείο στο οποίο οι κοινωνικές συνήθειες και διακρίσεις ήταν πολύ εμφανείς. Συμβόλιζε σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική απόσταση και μάλιστα η ύπαρξη του λαϊκού στοιχείου σε αυτό ήταν σχεδόν απαγορευμένη, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του πρώτου αιώνα λειτουργίας του.⁴⁷

Ως θέατρο λειτούργησε μέχρι το 1892, οπότε και μετατράπηκε σε Δημαρχείο της πόλης της Κέρκυρας, λειτουργία που έχει μέχρι και σήμερα. Οι Κερκυραίοι έχτισαν νέο κτήριο προς αντικατάσταση του παλιού τους θεάτρου, που ονομάστηκε Δημοτικό Θέατρο Κέρκυρας, το οποίο θεωρούνταν στην εποχή του από τα καλύτερα της Ευρώπης, διαθέτοντας τεράστια σκηνή και ακουστική εξαιρετικών προδιαγραφών.⁴⁸ Η έναρξη των παραστάσεων του έγινε στις 7 Δεκεμβρίου 1902 με την όπερα *Lohengrin* του Richard Wagner. Κατόπιν, ιταλικοί κυρίως μουσικοί θίασοι εμφανίζονταν τακτικά σε αυτό, καλεσμένοι από τη διοίκηση του θεάτρου. Από το 1943 όμως, που οι Ιταλοί βομβάρδισαν την Κέρκυρα, έπαυσαν να εμφανίζονται σε αυτό ιταλικοί θίασοι, που αντικαταστάθηκαν από το Ελληνικό Μελόδραμα υπό τους Διονύσιο Λαυράγκα, Αλέξανδρο Κυπαρίσση, Στέφανο Βαλτετσιώτη και άλλους.⁴⁹

Η δυστυχώς βραχύβια λειτουργία του θεάτρου τερματίστηκε τη νύχτα της 13^{ης} προς 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1943, κατά τον εμπρησμό της πόλης της Κέρκυρας από τους Γερμανούς, όπου και σημειώθηκαν τεράστιες καταστροφές στο νησί και μαζί με άλλα ιστορικά κτήρια-μνημεία⁵⁰ κάηκε και αυτό το κόσμημα της πόλης.⁵¹ Έτσι χάθηκε όλος ο

⁴⁴ Για περισσότερα αναφορικά με το κοινό του θεάτρου και τη διάρθρωση των θέσεων κάθε κοινωνικής τάξης βλ. **Χυτήρης**, *Η όπερα στο θέατρο του Σαν Τζιάκομο της Κέρκυρας. Ένας μακρύς κατάλογος*, 11, 12.

⁴⁵ **Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 68.

⁴⁶ Για το πώς ακριβώς ήταν χωρισμένες οι ζώνες του θεάτρου και σε ποιά κοινωνική τάξη αντιστοιχούσε η καθεμία, βλ. **Καρδάμης**, «Το κερκυραϊκό θέατρο "San Giacomo" στα 1815» 15, 16, 24 κι επίσης **Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ**, *Η αρχιτεκτονική του νεοελληνικού θεάτρου 1720-1940*, τόμ. Α (Αθήνα: Α. Χριστάκη, 2000), 43.

⁴⁷ **Καρδάμης**, «Το κερκυραϊκό θέατρο "San Giacomo" στα 1815», 15.

⁴⁸ Το νέο κτήριο είχε ύψος 39 μέτρα, 64 θεωρεία σε τρεις σειρές, ευρύχωρο υπερώο και πλούσια διακοσμημένη πλατεία. Σύμφωνα με μαρτυρία ενός παλαιού Κερκυραίου μουσικού που εργαζόταν στο Δημοτικό Θέατρο Κέρκυρας, ολόκληρο το υπόγειο ήταν διαστρωμένο με μεγάλες τεντωμένες χορδές τοποθετημένες έτσι ώστε να πολλαπλασιάζουν τις παλμικές κινήσεις της φωνής, τον ήχο και τη μουσική, επιτυγχάνοντας μία εξάισια ακουστική. Οι κατασκευαστές του θεάτρου διέθεταν μεγάλη τεχνική και γι' αυτό θεωρήθηκε αριστούργημα στην εποχή του. **Καπάδοχος**, *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, 14, 68, 75.

⁴⁹ **Καπάδοχος**, *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, 69.

⁵⁰ Ιόνιος Βουλή, Ιόνιος Ακαδημία, Δημοτική Βιβλιοθήκη.

⁵¹ **Καπάδοχος**, *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, 69.

εξοπλισμός του Δημοτικού Θεάτρου και μαζί με αυτόν και το αρχείο του, όπου βρισκόταν και το αρχείο του προγενέστερου θεάτρου San Giacomo. Η απώλεια αυτή καθιστά αδύνατο να καθοριστεί, με επιστημονικούς όρους αρχειακής έρευνας, το μέγεθος της προσφοράς των δύο θεάτρων στη μουσική και τη μουσική ζωή της Κέρκυρας και της ευρύτερης περιοχής.

Εικ. 3. Το Δημοτικό Θέατρο Κέρκυρας⁵²

1.2.2. Τα «λιμπρέτα του Πιέρρη» και οι μουσικοί του San Giacomo

Κατά τον 19^ο αιώνα, οι ορχήστρες που παρουσιάζονταν στο θέατρο έρχονταν κυρίως από την Ιταλία⁵³ και ήδη από τη δεκαετία του 1820 υπήρχε ένας μόνιμος πυρήνας μουσικών του San Giacomo.⁵⁴ Αρκετοί ξένοι καλλιτέχνες, που αρχικά έφταναν στην Κέρκυρα ως μέλη περιοδεούντων μουσικών θιάσων, έβρισκαν δουλειά στο θέατρο και επέλεξαν για μόνιμη βάση τους την Κέρκυρα.⁵⁵

Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί από τους ξένους μουσικούς, που επέλεξαν να ζήσουν, να δημιουργήσουν και να σταδιοδρομήσουν στην Κέρκυρα, παράλληλα με τη δουλειά τους στο θέατρο, δίδαξαν μουσική στο νησί, είτε κατ' οίκον είτε αρχικά στη ΦΕΚ, αλλά και σε άλλες φιλαρμονικές εταιρείες που δημιουργήθηκαν αργότερα. Αυτού του είδους η επαφή με τον ιταλικό πολιτισμό αύξησε σαφώς το ενδιαφέρον για τη μουσική παιδεία σε θεωρητικό και σε πρακτικό επίπεδο, δημιουργώντας μία πρωτόγνωρη και μοναδική μουσική πολιτιστική κίνηση στον επτανησιακό χώρο και θέτοντας τις βάσεις για να αναδυθούν νέοι ντόπιοι εκτελεστές και συνθέτες.⁵⁶

⁵² http://corfusite.blogspot.gr/2010_04_01_archive.html (πρόσβαση στις 24/3/2016).

⁵³ Την εν λόγω εποχή ήταν πολύ σύνηθες το φαινόμενο της διασποράς Ιταλών μουσικών. Εκτός από την Κέρκυρα, τη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά δεν ήταν λίγοι οι Ιταλοί μουσικοί που μετανάστευσαν στην Κωνσταντινούπολη, λ.χ. ο μεγαλύτερος αδελφός του Γκαετάνο Ντονιτσέτι, Τζιουζέπε (1788-1856) και τη Σμύρνη εισάγοντας καινοτομίες και πραγματοποιώντας μεταρρυθμίσεις ως προς τη μουσική σημειογραφία και τα είδη σύνθεσης των περιοχών αυτών. Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 105.

⁵⁴ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 69.

⁵⁵ Καπάδοχος, *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, 32, 33.

⁵⁶ Καρδάμης, «Το κερκυραϊκό θέατρο "San Giacomo" στα 1815», 15.

Για όσους εργάζονταν στο θέατρο, οι όροι της εργασιακής Σύμβασης⁵⁷ καθόριζαν με λεπτομέρεια τα μέλη του εκάστοτε μουσικού θιάσου και τους μουσικούς που έπρεπε να διαθέσει ο εργολάβος των παραγωγών. Συγκεκριμένα η ομάδα των τραγουδιστών απαρτιζόταν από έντεκα πρόσωπα και η ορχήστρα από εικοσιοκτώ «οργανοπαίχτες» σύμφωνα με το εξής οργανόγραμμα: διευθυντής ορχήστρας «ικανός να παίζει και το πρώτο βιολί», τέσσερα πρώτα και τέσσερα δεύτερα βιολιά, δύο βιόλες, ένα βιολοντσέλο, δύο κοντραμπάσα, ένα φλάουτο, δύο όμποε (αγγλικού τύπου), δύο κλαρινέτα, δύο φαγκότα, δύο τρομπέτες, δύο κόρνα, ένα τρομπόνι, ένα τύμπανο κι ένας οργανίστας για τσέμπαλο. Επίσης δέκα άνδρες και τουλάχιστον έξι γυναίκες συγκροτούσαν τη χορωδία, ενώ υπήρχε και θέση χορωδιδάσκαλου.⁵⁸ Το θέατρο είχε στην κατοχή του τρία κλαβιτσέμπαλα, δύο τύμπανα και δύο μικρά τσέμπαλα.⁵⁹

Δυστυχώς το αρχείο του θεάτρου δε στάθηκε δυνατό να διασωθεί και γι' αυτό τα στοιχεία που είναι μέχρι σήμερα γνωστά τόσο για τη λειτουργία του όσο και για την παραστασιογραφία του θεάτρου είναι πολύ περιορισμένα. Η βασική πηγή από όπου μπορεί κανείς να αντλήσει πληροφορίες που αφορούν στο San Giacomo και στις παραγωγές που ανέβαιναν σ' αυτό, είναι η Βιβλιοθήκη και το Αρχείο της Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας⁶⁰ (Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε εκεί από τη γράφουσα κατά τον Αύγουστο του 2012 και του 2014, βοήθησε πολύ στην εξέλιξη της εύρεσης του υλικού της εργασίας.)

Τα επονομαζόμενα «**λιμπρέτα του Πιέρρη**»⁶¹ που βρίσκονται στις συλλογές της βιβλιοθήκης της Αναγνωστικής Εταιρείας αποτέλεσαν μία πρώτης τάξεως πηγή. Πρόκειται για τις τυπωμένες αγγελίες των μελοδραματικών παραστάσεων που παρουσιάστηκαν στο θέατρο San Giacomo κατά την περίοδο 1823 έως 1877, από όπου μας γίνεται γνωστό το ρεπερτόριο του θεάτρου κατά τον 19^ο αιώνα, καθώς επίσης οι μαέστροι και οι μουσικοί που εμφανίστηκαν σε αυτό.

⁵⁷ **Κοσμοπούλου**, "Η όπερα στην Κέρκυρα τον 19^ο αιώνα: 1830-1864", 71, 72.

⁵⁸ Υπήρχαν ακόμη υποβολέας, σκηνογράφος, μηχανικός σκηνής, βοηθός μηχανικού και αρκετοί τεχνίτες. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τα καθήκοντά τους, για τα σκηνικά και το φωτισμό επί σκηνής, βλ. **Κοσμοπούλου**, "Η όπερα στην Κέρκυρα τον 19^ο αιώνα: 1830-1864", 72.

⁵⁹ **Χυτήρης**, *Η όπερα στο θέατρο του Σαντζιάκομο της Κέρκυρας. Ένας μακρύς κατάλογος*, 28.

⁶⁰ Εκτός από τα τεκμήρια που διαθέτει η Αναγνωστική Εταιρεία Κέρκυρας, η έρευνα και οι εργασίες του Πλάτωνα Μαυρομούστακου, του Βάλτερ Πούχνερ και του Κωνσταντίνου Καρδάμη, έφεραν στο φως πολλά συμπληρωματικά στοιχεία για την παραστασιογραφία, το ρεπερτόριο και τις συνθήκες υπό τις οποίες λειτουργούσε το θέατρο. Ενδεικτικά δίνεται η ακόλουθη βιβλιογραφία: **Πλάτωνας Μαυρομούστακος**, «Το ιταλικό μελόδραμα στο θέατρο Σαν Τζιάκομο της Κέρκυρας (1733-1798)», *Παράθεσις* τομ. 1 (1995) 147-191. Του ιδίου, «Η πρώτη παράσταση ιταλικού μελοδράματος στο θέατρο San Giacomo της Κέρκυρας (1733)», *Πόρφυρας*, τόμ. 114 (Ιανουάριος- Μάρτιος 2005), 581-590. Του ιδίου, «Από τον Αρλεκίνο στον Λόεγκριν. Το θέατρο Σαν Τζιάκομο και η θεατρική ζωή της Κέρκυρας (17ος-19ος αιώνας)», στο *Ennio Concina - Αλίκη Νικηφόρου Testone (επιμ.) Κέρκυρα: Ιστορία, αστική ζωή και αρχιτεκτονική 14ος-19ος αι.* (Κερκύρα: Πολιτιστικός Σύλλογος «Κόρκυρα», 1994), 71-78. Του ιδίου, «Το ιταλικό μελόδραμα στην Ελλάδα: Η περίπτωση της Κέρκυρας», *Νεοελληνικό θέατρο 17ος-20ός αιώνας* (Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 1997), 73-80. **Αλίκη Νικηφόρου Testone** (επιμ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, αστική ζωή και αρχιτεκτονική 14ος-19ος αι.* (Κερκύρα: Πολιτιστικός Σύλλογος 'Κόρκυρα', 1994), 71-78. **Βάλτερ Πούχνερ**, «Η ιταλική όπερα στα Επάνησα επί Αγγλοκρατίας (1813-1863): Πρώτες παρατηρήσεις με βάση τα βιβλιογραφημένα λιμπρέτα», *Πόρφυρας* τόμ. 144 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2005), 591-624. Του ιδίου, «Η ιταλική όπερα στα Επάνησα της Αγγλοκρατίας», *Η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (1864-2004): Πρακτικά*, 2 τόμ. τόμος β' (Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων / Ακαδημία Αθηνών, 2006), 339-357. **Κώστας Καρδάμης**, "Νέες ειδήσεις για τη μελοδραματική δραστηριότητα του θεάτρου Σαν Τζιάκομο μεταξύ 1799 και 1823", *Πρακτικά Συνεδρίου Επτανησιακή όπερα και μουσικό θέατρο έως το 1953*, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, 23-24/4/2010 (Αθήνα: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ, 2010): 48-59.

⁶¹ Η συλλογή των λιμπρέτων πήρε το όνομά της από τον ιδιοκτήτη της.

Όσα λιμπρέτα σώζονται είναι γραμμένα στα ιταλικά. Στο εξώφυλλό τους αναγράφεται ο τίτλος του έργου, το θέατρο και η καλλιτεχνική περίοδος όπου παρουσιάστηκε αυτό και στο κάτω μέρος του εξωφύλλου, ο τόπος, το τυπογραφείο και η χρονολογία έκδοσης. Σχεδόν όλα τυπώνονταν στην Ιταλία και συνήθως στην πόλη από την οποία προερχόταν ο εκάστοτε μουσικός θίασος που παρουσίαζε τη συγκεκριμένη όπερα. Οι εκδοτικοί οίκοι ή εκδοτικές σειρές και τυπογραφεία της Ιταλίας που αναγράφονται σε αυτά, είναι: Ανκόνα: *Dalla Tipografia Baluffi*, Φλωρεντία: *Nella Stamperia Fantosini*, Μιλάνο: *Giovanni Ricordi* και *Per Gaspare Truffi*, Μπολόνια: *Tipografia Cenerelli*, Βερόνα: *Tipografia Daldo*, Βενετία: *Presso Antonio Castagnati Librajo. San Salvatore – Solloportico delle Acque*, Νάπολη: *Tipografia Francesco Saverio Criscivolo*.

Λιγότερα είναι τα λιμπρέτα που τυπώνονταν στην Κέρκυρα, ίσως λόγω εσπευσμένης αναχώρησης του θιάσου από την Ιταλία. Από το 1836 ως το 1857 τυπώθηκαν στο κυβερνητικό τυπογραφείο (*Tipografia del Governo*) τριαντα-οκτώ λιμπρέτα, στο «Σχερία» (*Tipografia Scheria*) έξι, στου Τερζάκη ένα (*Tipografia MERCURIO D' Antonio Terzachi*), στων αδελφών Κάου δύο, στου Ναχαμούλη δεκατρία και στου Λάντσα, το 1885, δύο λιμπρέτα.⁶² Ένα ακόμη κερκυραϊκό τυπογραφείο ήταν του Κοραή (*Tipografia CORAI*). Από τη δεκαετία του 1860 κι εξής ολοένα και περισσότερα λιμπρέτα τυπώνονταν στην Κέρκυρα, πάντα όμως στα ιταλικά.

Εικ. 4. Εξώφυλλο από το λιμπρέτο της όπερας *Rigoletto* του Giuseppe Verdi⁶³

Στο εσωτερικό των λιμπρέτων υπάρχει το κείμενο της όπερας, και στο τέλος μία ή δύο σελίδες όπου αναγράφονται ο μαέστρος και οι μουσικοί της ορχήστρας. Εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι στη σελίδα των μελών της ορχήστρας, σε μεγάλο ποσοστό

⁶² **Χυτήρης**, *Η όπερα στο θέατρο του Σαντζιάκομο της Κέρκυρας. Ένας μακρύς κατάλογος*, 28.

⁶³ Από το Αρχείο Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας

αναφέρονται, με πρώτον από όλους τον μαέστρο, μόνο οι πρώτοι κορυφαίοι μουσικοί κάθε οργάνου χωρίς κάποια άλλη αναφορά στους δεύτερους κορυφαίους και στους tutti μουσικούς. Σε ορισμένα από αυτά συναντάται η ένδειξη N.N. (non notus), για το οποίο υποθέτουμε ότι είτε ο μουσικός ήταν κάποιος έκτακτος, ίσως και ντόπιος αντικαταστάτης, είτε ότι ήθελε να κρατήσει την ανωνυμία του, καθότι το επάγγελμα του μουσικού δεν είχε γόητρο στην κερκυραϊκή κοινωνία του 19^{ου} αιώνα.

Το φλάουτο συγκαταλεγόταν στα πλέον διαδεδομένα όργανα μεταξύ των αστών και δεν ήταν λίγα τα δημοφιλή έργα της εποχής που γράφονταν γι' αυτό. Στα βιβλιοπωλεία της Κέρκυρας υπήρχε κατά το 1840 πλήθος μεθόδων και έργων για φλάουτο.⁶⁴

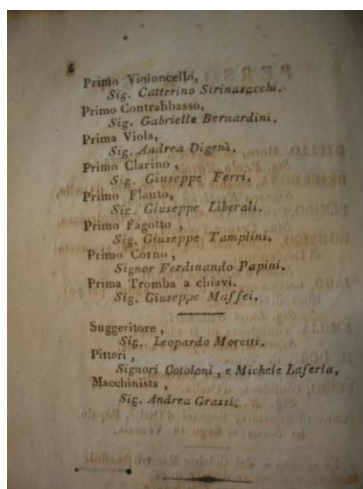
Αναφορικά με τους φλαουτίστες της εποχής, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα τουλάχιστον φαίνεται ότι υπήρχαν μόνιμοι εκτελεστές φλάουτου στην ορχήστρα του San Giacomo. Οι φλαουτίστες, που πολλές φορές ήταν και εκτελεστές πίκολο φλάουτου που αναγράφονται στα λιμπρέτα, οι όπερες στις οποίες έπαιξαν και η χρονολογία της παρουσιάσής τους στην Κέρκυρα, παρουσιάζονται συνοπτικά στον παρακάτω πίνακα:

Sig. Carlo Alessandri	Gaetano Donizetti, <i>Anna Bolena</i>	1832
Antonio Liberali	Vincenzo Bellini, <i>La Sonnambula</i>	1834
Antonio Cagli	Gaetano Donizetti, <i>Anna Bolena</i>	1835
Giuseppe Liberali	Giuseppe Verdi, <i>Otello</i>	1840
Sir Pietro ή Bietro Olivieri	Gioachino Rossini, <i>Matilde di Schabran</i>	1839-1840
	Gioachino Rossini, <i>La Gazza Ladra</i> (Ζάκυνθος)	1839-1840
	Vincenzo Bellini, <i>Beatrice di Tenda</i>	1841
	Gaetano Donizetti, <i>Maria de Rudenz</i>	
Sig. Nicola Olivieri	Luigi Ricci, <i>Chiara di Rosembergh</i>	1841-1842
	Gaetano Donizetti, <i>Torquato Tasso</i>	1841-1842
	Gaspere Spontini, <i>La Vestale</i>	1841-1842
	Valentino Fioravanti, <i>Il Ritorno di Columella</i>	1842-1843
	Gaetano Donizetti, <i>L' Ajo nell' Imbarazzo</i>	1843
	Gaetano Donizetti, <i>L' elixir d' amore</i>	1843-1844
	Gaetano Donizetti, <i>Don Pasquale</i>	1844
	Saverio Mercadante, <i>I Briganti</i>	1844
	Giuseppe Farinelli, <i>Il Ventaglio</i>	1855
Sig. Demetrio Agathide(s)	Lauro Rossi, <i>Il Borgomastro di Schiedam</i>	1845
	Luigi Ricci, <i>Chi Dura Vinche</i>	1846
	Giuseppe Vedri, <i>Il Lombardi</i>	1845-1846 & 1851-1852

Πιν. 1. εκτελεστές φλάουτου στην ορχήστρα του San Giacomo (1832-1852)

⁶⁴ Κώστας Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 105-106.

Επίσης, αν και δεν έχει επαληθευθεί στα λιμπρέτα, ως β' φλαουτίστας του San Giacomo και αρχιμουσικός του 49^{ου} τάγματος της Α. Βρετανικής Μεγαλειότητας κατά τη δεκαετία 1850, μνημονεύεται από τον Καρδάμη⁶⁵ και ο Αλέξανδρος Βλάχος.

Εικ. 5. Οι μουσικοί της ορχήστρας στην παραγωγή της όπερας *Οθέλλος* κατά την περίοδο του καρναβαλιού 1840⁶⁶

Κατά την περίοδο του ρομαντισμού το δυναμικό των ορχηστρών ολοένα και αύξανε. Έτσι και οι θεατρικές ορχήστρες μεγάλωναν με την προσθήκη περισσότερων χάλκινων και ξύλινων πνευστών. Στο San Giacomo ήταν πολύ σύνηθες μουσικοί των βρετανικών στρατιωτικών μπαντών να συμπληρώνουν τα κενά της ορχήστρας. Η λύση αυτή ήταν πολύ συμφέρουσα οικονομικά για τους ιμπρεσάριους και τους υπεύθυνους του θεάτρου. Κατά τη δεκαετία του 1830 το φλάουτο έκανε την εμφάνισή του στο χώρο του θεάτρου και ως σολιστικό όργανο.⁶⁷

1.2.3. Οι φλαουτίστες των μουσικών θιάσων του San Giacomo

1.2.3.1. Αντώνιος Λιμπεράλης (1814-1842)

Από τους παραπάνω φλαουτίστες της ορχήστρας του San Giacomo, ο Antonio Liberali, με το όνομά του να εξελληνίζεται ως ένδειξη της αγάπης του προς την Ελλάδα, άλλοτε σε *Αντώνιος Λιμπεράλης*, ή *Λιβεράλης* και άλλοτε σε *Αντώνιος Ελευθεριάδης*,⁶⁸ ήταν δάσκαλος φλάουτου στη ΦΕΚ από την ίδρυσή της, διαδραματίζοντας έτσι καθοριστικό ρόλο στη διδασκαλία του φλάουτου στην Κέρκυρα. Εκτός από φλαουτίστας, ο Λιμπεράλης είναι γνωστός για το συνθετικό του έργο. Ήταν ένας από τους πρώτους

⁶⁵ Καρδάμης, Κώστας Καρδάμης, *Έξι μελέτες για τη Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας* στα «Δημοσιεύματα του Μουσείου Μουσικής 'Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος'» (Κέρκυρα: Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας, 2010), 35.

⁶⁶ Αρχείο Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας

⁶⁷ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 106, 114.

⁶⁸ Στο εξής Αντώνιος Λιμπεράλης.

μαθητές του Νικόλαου Χ. Μάντζαρου, σημαντικός συνθέτης της Επτανησιακής σχολής και ο πρώτος αρχιμουσικός της μπάντας της ΦΕΚ, στην οποία συνέβαλε, εκπαιδευτικά και οργανωτικά, τα μέγιστα.

Οι πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του είναι αρκετά περιορισμένες, αλλά χάρη στη νεκρολογία που έγραψε και απήγγειλε ο Μάντζαρος για τον μαθητή του, όπως επίσης τη νεκρολογία του Σπυρίδωνος Μαρτινέλλη⁶⁹ και τον επικήδειο λόγο που εκφώνησε ο Μιχαήλ Ιδρωμένος,⁷⁰ έχουμε σήμερα στοιχεία που μας επιτρέπουν να γνωρίσουμε καλύτερα τον εξέχοντα αυτόν μουσικό και συνθέτη. Επίσης υπάρχει η πολύ έγκυρη μελέτη του Καρδάμης,⁷¹ που πρόκειται για μετάφραση της νεκρολογίας που εκφώνησε ο Μάντζαρος από τα ιταλικά στα ελληνικά και σχολιασμό αυτής.

Γεννημένος το 1814 στα υπό βρετανικής κατοχής Επτάνησα, από Ελληνίδα μητέρα⁷² και Ιταλό πατέρα, ο Αντώνιος Λιμπεράλης πέρασε τα παιδικά του χρόνια στην Κέρκυρα και από πολύ νωρίς αφιερώθηκε στη μελέτη του φλάουτου και του πιάνου, και αργότερα στη σύνθεση, χωρίς να είναι σπουδαστής κάποιου μουσικού ιδρύματος. Σε νεαρή ηλικία ολοκλήρωσε στην Κέρκυρα τα μαθήματα της αρμονίας και της αντίστιξης καθοδηγούμενος από τον φίλο του Ν.Ν. [non notus] στον οποίον έδωσε τα πρωτόλειά του. Αυτά ήταν η ενορχήστρωση μίας εισαγωγής και κάποια ακόμη φωνητικά και οργανικά κομμάτια, που φυλάσσονται στο Αρχείο της ΦΕΚ.⁷³

Ο πατέρας του, Domenico Liberali, ήταν Αρχιμουσικός της Μπάντας του 32^{ου} Συντάγματος της Αυτού Βρετανικής Μεγαλειότητας και ο Αντώνιος, μένοντας σε νεαρή ηλικία ορφανός από μητέρα, αναγκάστηκε να τον ακολουθήσει στην Αγγλία. Λίγο αργότερα έχασε και τον πατέρα του κι έτσι επέστρεψε στην Κέρκυρα, όπου ζούσαν η αδελφή του και ο μικρότερος αδελφός του, Giuseppe Liberali (Ιωσήφ Λιμπεράλης), που επίσης εξελίχθηκε σε επιφανή μουσικό στην Κέρκυρα. Όντας ο μεγαλύτερος, ο Αντώνιος ανέλαβε να συντηρήσει την οικογένεια παραδίδοντας αρχικά μαθήματα φλάουτου, του οποίου ήταν πετυχημένος και εξαιρετός δεξιότηχνης. Στη συνέχεια άρχισε να παραδίδει μαθήματα πιάνου και θεωρητικών της μουσικής, καθώς ήταν - εκτός των άλλων - ένας πολύ ικανός πιανίστας.⁷⁴ Αργότερα επιλέχθηκε για τη θέση του δασκάλου και αρχιμουσικού της μπάντας του 88^{ου} Βρετανικού Συντάγματος. Με το μουσικό αυτό σύνολο παρουσίασε για πρώτη φορά στην Κέρκυρα την «Εισαγωγή» από την όπερα *Νόρμα* του Βιντσέντσο Μπελίνι, έργο που είχε διασκευάσει ο ίδιος από πιανιστική αναγωγή.

Ο Σπύρος Μοτσενίγος⁷⁵ δίνει την πληροφορία ότι ο Λιμπεράλης σπούδασε στο Ωδείο της Νάπολης San Pietro a Majella. Το γεγονός αυτό δεν επαληθεύεται στον επικήδειο του Μάντζαρου, όπου δεν υπάρχει ούτε μία αναφορά στο Ωδείο αυτό που τόσο αγαπούσε και εκτιμούσε ο Μάντζαρος, αλλά ούτε και για την παρουσία του

⁶⁹ Δημοσιευμένη στα ιταλικά στην *Gazzetta degli Stati Uniti delle Isole Jonie* 579 (17-29.1.1842) 13.

⁷⁰ Εδώ συναντάται το εξελληνισμένο επίθετο Ελευθεριάδης. Ο επικήδειος αυτός δημοσιεύτηκε στα ελληνικά.

⁷¹ Πρβλ. υποσημείωση 63.

⁷² Μητέρα του ήταν η Ζακύνθια Αικατερίνη Μηλιοράτη. Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 103.

⁷³ Καρδάμης, «Μια Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 95, 99.

⁷⁴ Όπως αναφέρει ο Μάντζαρος στη νεκρολογία, «θεωρούσε απαράβατο να μελετά εντατικά τουλάχιστον έξι ώρες την ημέρα για δύο χρόνια περίπου τις πιο δύσκολες ασκήσεις του Czerny και άλλων διάσημων δασκάλων για να φτάσει στο επίπεδο απόδοσης που ήταν ανάλογο της διάνοιάς του». Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 100.

⁷⁵ Σπύρος Μοτσενίγος, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της* (Αθήναι: 1958), 223.

Λιμπεράλη στην Ιταλία. Έτσι ενισχύεται περισσότερο η εντύπωση ότι ο Λιμπεράλης έλαβε τη μουσική του μόρφωση κατά κύριο λόγο στην Κέρκυρα, μαθητεύοντας δίπλα στον Μάντζαρο και ίσως και στην Αγγλία κατά το σύντομο χρονικό διάστημα που έμεινε εκεί ως τον θάνατο του πατέρα του. Ταυτόχρονα με την αναφορά του αυτή, ο Μάντζαρος τονίζει την απουσία ενός οργανωμένου μουσικοεκπαιδευτικού ιδρύματος, στα πρότυπα των ευρωπαϊκών, την εν λόγω εποχή στην Κέρκυρα, οπότε η μουσική εκπαίδευση βασιζόταν κυρίως στην ιδιωτική πρωτοβουλία.⁷⁶

Το γεγονός ότι από την ηλικία των είκοσι χρόνων συμμετείχε στις ορχήστρες που εμφανίζονταν στο San Giacomo δείχνει το μεγάλο ταλέντο του Λιμπεράλη και όπως φαίνεται και από τη νεκρολογία του Μάντζαρου, ο Λιμπεράλης ήταν ιδιαίτερα γνωστός ως φλαουτίστας στο κερκυραϊκό κοινό κι επίσης πολύ αγαπητός. Επίσης έδειχνε πολύ συχνά τη συμπαράστασή του στους απόρους του νησιού συμμετέχοντας ενεργά σε πολλές ευεργετικές παραστάσεις και συναυλίες φιλανθρωπικού χαρακτήρα που δίνονταν στην Κέρκυρα και δίδασκε αφιλοκερδώς στη ΦΕΚ.⁷⁷

Ο Λιμπεράλης ανήκε στο στενό κύκλο των συνεργατών του Μάντζαρου, όπως και ο αδελφός του Ιωσήφ, ο Ιερώνυμος Παδοβάς, ο Σπυρίδων Ξύνδας και ο Στυλιανός Δόριας Προσαλένδης, οι οποίοι έπαιζαν σημαντικό ρόλο σε επίπεδο αποφάσεων και σχεδιασμού κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της ΦΕΚ.⁷⁸

Αναφορικά με το συνθετικό του έργο, ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1820 και τα πρωτόλειά του περιλαμβάνουν, εκτός των άλλων, και φωνητικά έργα. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Σπύρο Μοτσενίγο, το 1958 σώζονταν δύο τόμοι με πένθιμα και χαρμόσινα εμβατήρια, πιθανώς στο αρχείο της ΦΕΚ.⁷⁹ Άλλα έργα που συνέθεσε ήταν μελοδράματα «τίνα των οποίων μονόπρακτα, με πατριωτικήν ως επί το πλείστον υπόθεσιν»⁸⁰ τραγούδια και έργα για πιάνο, διάφορες καντάτες, συμφωνίες,⁸¹ αναγωγές και διασκευές δημοφιλών έργων για το σχήμα της μπάντας. Ανάμεσα στις διασκευές του είναι και αυτή της όπερας του Bellini, *Νόρμα*, που παρουσιάστηκε από τον Λιμπεράλη με την μπάντα του 88^{ου} Βρετανικού Συντάγματος. Επιπλέον συνέθεσε διάφορες καντάτες,⁸² είδος που αποτελούσε ιδανική ευκαιρία για τους νέους συνθέτες της εποχής να κάνουν την εμφάνισή τους στο θέατρο. Πολλές από τις καντάτες του, ο Λιμπεράλης τις είχε αφιερώσει σε επιφανή πρόσωπα της κερκυραϊκής κοινωνίας, λ.χ.

⁷⁶ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 104, 120.

⁷⁷ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 105.

⁷⁸ Καρδάμης, *Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος*, 255.

⁷⁹ Ο Μοτσενίγος αναφέρει: «Τα έργα αυτά βρίσκονται στο αρχείο της Φιλαρμονικής Εταιρείας μας», όμως η μέχρι τώρα έρευνα δεν τα έχει εντοπίσει. Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 113.

⁸⁰ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 137.

⁸¹ Με τον όρο *sinfonia* αποδίδεται στα ιταλικά ο όρος "εισαγωγή", αλλά δε θα πρέπει να συγχέεται με την τετραμερή συμφωνία του κλασικισμού. Πρόκειται για μονομερή σύνθεση, που μορφολογικά είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εισαγωγή της όπερας και ακολουθεί το πρότυπο της σονάτας χωρίς το μέρος της επεξεργασίας. Το είδος αυτό ήταν συνηθισμένη ενόργανη μορφή στην Κέρκυρα της εποχής αν λάβουμε υπόψη μας και τις δύο σωζόμενες εισαγωγές για ορχήστρα του Δομένικου Παδοβάνη, επίσης μαθητή του Μάντζαρου και σχεδόν συνομηλικού του Λιμπεράλη. Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 113.

⁸² Ο όρος καντάτα από τις αρχές του 19ου αιώνα και ιδιαίτερα στον ιταλικό χώρο δεν σχετιζόταν με την κοινώς διαδεδομένη εικόνα του θρησκευτικού έργου της εποχής του Μπαρόκ. Αντίθετα περιέγραφε και έργα κοσμικού χαρακτήρα που παρουσιάζονταν στα θέατρα στο πλαίσιο μίας εορταστικής εκδήλωσης και μουσικά ήταν επηρεασμένα από το ιδίωμα της όπερας της εποχής. Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 115.

την καντάτα *L' Orfano di Sulli* [Το ορφανό του Σουλίου], έργο του 1837, που συνοδεύεται από ανάλογη εισαγωγή και ήταν αφιερωμένη στη Ιταλίδα λυρική τραγουδίστρια Antonietta Galzerani Battaglia. Με το έργο αυτό, αν και γραμμένο στην ιταλική γλώσσα, ο Λιμπεράλης συμβάλλει σε αυτό που αργότερα ονομάστηκε «εθνική μουσική», όπως επίσης και με τη σκηνική μουσική που συνέθεσε το 1834 για την ιταλόγλωσση τραγωδία του Tommaso Zauli Sajani, *Ulisse in Corcira*, που παρουσιάστηκε στο San Giacomo και είχε άμεσα συνδεδεμένη θεματολογία με το κλίμα της αφύπνισης της εθνικής συνείδησης στα Επτάνησα. Στα χρόνια που ακολούθησαν τα «εθνικά» έργα των Επτανήσιων συνθετών πολλαπλασιάστηκαν και η ανταπόκριση του κοινού σε τέτοιου είδους δημιουργίες ήταν, σύμφωνα με τον Μάντζαρο, θερμή.⁸³

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πόσο πολύ τονίζει ο Μάντζαρος κυρίως στην αρχή του κειμένου του τις αρετές του χαρακτήρα του Λιμπεράλη, παρουσιάζοντάς τον ως ταλαντούχο, μεγαλόκαρδο, φιλόανθρωπο, μετριοφρων, με υψηλά και χρηστά ήθη και με βαθιά γνώση της Μουσικής Τέχνης.

1.2.3.2. Ιωσήφ Λιμπεράλης (1819⁸⁴-1899)

Ο μικρότερος αδελφός του Αντώνιου Λιμπεράλη, εκτός από φλαουτίστας των μουσικών θιάσων του San Giacomo, υπήρξε συνθέτης, πιανίστας, ιμπρεσάριος και αρχιμουσικός της μπάντας της ΦΕΚ. Γεννημένος και αυτός στην Κέρκυρα, έλαβε τα πρώτα μαθήματα μουσικής από τον αδελφό του και στη συνέχεια από τον Μάντζαρο. Ο Σπύρος Μοτσενίγος αναφέρει ότι ο Ιωσήφ Λιμπεράλης πραγματοποίησε μέσα σε επτά χρόνια ευρύτερες σπουδές στη Νάπολη καθώς και στο Ωδείο του Μιλάνου και ότι το 1840 επέστρεψε στην Κέρκυρα. Εκεί, εργάστηκε στη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας, αρχικά ως υπαρχιμουσικός της Ορχήστρας των πνευστών και ακολούθως ως αρχιμουσικός, αντικαθιστώντας τον αδελφό του ύστερα από τον πρόωρο θάνατό του.⁸⁵

Ως προς το συνθετικό του έργο, τα πρωτόλειά του ήταν μελοποιήσεις εμβατηρίων και ακολούθησαν συμφωνίες (εισαγωγές), έργα για χορωδία, χοροί (όπως το βαλς *Κέρκυρα*) και μελοδράματα. Επίσης ήταν πολλά τα μουσικά έργα που διασκεύασε και ενοργάνωσε για ορχήστρα πνευστών. Όπως και ο Αντώνιος, αναδείχθηκε σε πλέον πρωτοπόρος όσον αφορά σε αυτό που η κοινή συνείδηση της εποχής είχε κωδικοποιήσει ως «εθνική μουσική», εισάγοντας «πρωτότυπες εθνικές μελωδίες»⁸⁶ δηλαδή κάνοντας χρήση δομικών χαρακτηριστικών από δημοτικές μελωδίες (μοτίβα, διαστηματικές σχέσεις, κ.ά.) χωρίς να αναπαράγει αυτούσια ήδη

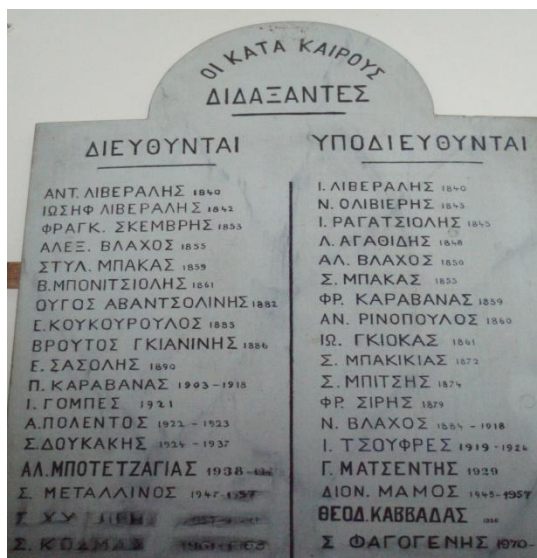
⁸³ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 115, 118, 119, 120.

⁸⁴ Χρονολογία γέννησης δίνεται και το 1820 στο: Μοτσενίγος, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της*, 224.

⁸⁵ Μοτσενίγος, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορία της*, 224.

⁸⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα πρωτότυπης εθνικής μελωδίας είναι η σύνθεση του Παύλου Καρρέρ, "Ο Γερο-Δήμος", που αρχικά δημιουργήθηκε ως ανεξάρτητο τραγούδι και κατόπιν εντάχθηκε από τον Καρρέρ στην όπερά του *Μάρκος Μπότσαρης*.

υπαρκτά έργα. Επιπλέον και τα δύο αδέρφια ασχολήθηκαν σε συνθετικές δημιουργίες τους με την ηρωική μορφή του Μάρκου Μπότσαρη.⁸⁷

Εικ. 6. Μαρμάρινη επιγραφή με τα ονόματα των διδασκόντων, διευθυντών και υποδιευθυντών της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας⁸⁸

1.2.3.3. Δημήτριος Αγαθίδης (~ 1828-;)

Ο Δημήτριος Αγαθίδης⁸⁹ επιτέλεσε επίσης σημαντικό έργο ως φλαουτίστας. Γεννημένος στην Κέρκυρα περί το 1828, υπήρξε από τους πρώτους μαθητές της ΦΕΚ, το όνομα του οποίου αναφέρεται στα πρακτικά μαθητικών εξετάσεων του έτους 1840-1841. Πιθανώς είχε δασκάλους στη ΦΕΚ τον Αντώνιο και τον Ιωσήφ Λιμπεράλη, και όπως φαίνεται στα πρακτικά αποφοίτησε με βαθμό άριστα.

Η δράση του ως φλαουτίστας στο θέατρο San Giacomo τοποθετείται κατά τη μελοδραματική περίοδο Φθινοπώρου 1845- Καρναβαλιού 1846 και μέχρι το 1862, διάστημα κατά το οποίο κατείχε τη θέση 1^{ου} φλάουτου στην ορχήστρα του θεάτρου. Τη σεζόν 1851-1852 μοιράστηκε τη θέση αυτή με τον Ιωσήφ Λιμπεράλη καθώς και τη θέση Maestro al Cembalo. Στα επόμενα χρόνια το όνομα του Δημήτρη Αγαθίδη δεν περιλαμβάνεται στους κορυφαίους μουσικούς της ορχήστρας του θεάτρου, καθώς το 1^ο φλάουτο γίνεται ξανά ο Niccolo Olivieri, που είχε τη θέση πριν από τον Αγαθίδη.

Το γεγονός αυτό πιθανώς να ώθησε τον Αγαθίδη να στραφεί στην αναζήτηση νέων επαγγελματικών και καλλιτεχνικών διεξόδων. Έτσι από το 1852 έως το 1859 βρίσκεται μαθητής πιάνου στο ωδείο της Μπολόνια, από το οποίο απέκτησε δίπλωμα διδασκαλίας. Άγνωστα παραμένουν τα γεγονότα της ζωής του κατά την παραμονή του στην Μπολόνια, όπως επίσης και το αν δίδαξε ποτέ πιάνο ή αν δούλεψε ως πιανίστας

⁸⁷ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 117, 121.

⁸⁸ Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας.

⁸⁹ Βασική πηγή πληροφοριών για τον Δημήτριο Αγαθίδη: Γιώργος Κεντρωτής (επιμ.), Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος (Κέρκυρα: Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας, 2003), 113.

στην Ιταλία. Πάντως το 1859 επέστρεψε στην Κέρκυρα και ,κατά τη θεατρική περίοδο 1859-1860, είχε δηλώσει ενδιαφέρον για την απόκτηση της εργολαβίας του θεάτρου San Giacomo και της ΦΕΚ. Τα παραπάνω όμως ήταν προσπάθειες που δε βρήκαν αντίκρισμα.

Στους εκλογικούς καταλόγους του Δήμου Κερκυραίων του έτους 1874, ο Αγαθίδης είναι κάτοικος του Δήμου με δηλωμένο επάγγελμα «μουσικοδιδάσκαλος», ενώ στους ίδιους καταλόγους το 1886 φέρεται να διαμένει στη Σμύρνη της Μικράς Ασίας, διατηρώντας το ίδιο επάγγελμα. Αξίζει να αναφερθεί ότι παράλληλα με το έργο του ως δάσκαλος, σίγουρα του φλάουτου και πιθανώς και του πιάνου, ο Αγαθίδης είχε ασχοληθεί σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό και με τη σύνθεση. Το μόνο γνωστό έργο του, άγνωστης χρονολογίας, είναι το *Νυκτερινό για σόλο πιάνο*, έργο που χαρακτηρίζεται από πλούσια αρμονία και πυκνή πιανιστική γραφή, που προϋποθέτει βαθιά γνώση του οργάνου.

1.3. Η Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας

1.3.1. Η ίδρυση της εταιρείας και η σύσταση της μπάντας πνευστών

Μία από τις κορυφαίες στιγμές του μουσικού πολιτισμού των Επτανήσων είναι η ίδρυση της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας, το 1840. Πρόκειται για ένα από τα παλαιότερα και μακροβιότερα μουσικά ιδρύματα⁹⁰ του ελληνικού χώρου που έχει νομική υπόσταση και σταθερή λειτουργία μέχρι και σήμερα.⁹¹ Ο κύριος σκοπός της εταιρείας, όπως αναφέρεται στην πρώτη σελίδα του καταστατικού της, ήταν «η διδασκαλία και διάδοση της μουσικής τέχνης καθ' όλας αυτής τας εφαρμογάς».⁹²

Πρότυπα της ΦΕΚ υπήρξαν τα ευρωπαϊκά (κατά βάση ιταλικά) Κονσερβατόρια,⁹³ δηλαδή φιλανθρωπικά ιδρύματα με εκπαιδευτικό χαρακτήρα και οι ιταλικές Φιλαρμονικές Ακαδημίες. Οι ρίζες των ιδρυμάτων αυτών τοποθετούνται στις αρχές του 17^{ου} αιώνα.

Αφορμή για τη δημιουργία της ΦΕΚ στάθηκε η παντελής απουσία μουσικής στη λιτανεία του Αγίου Σπυρίδωνα στις 11/23 Αυγούστου 1837 ή 1839 (κατά τον Δομένικο Παδοβά), από την αγγλική μπάντα, που ως τότε συνόδευε τις λιτανείες. Το γεγονός αυτό θεωρήθηκε προσβλητικό, προκάλεσε εντονότερες αντιδράσεις από τους ντόπιους

⁹⁰ Μαζί με τη Φιλαρμονική Εταιρεία Ληξουρίου, έτος ίδρυσης της οποίας φέρεται το 1839.

⁹¹ Η πρώτη οργανωμένη ορχήστρα πνευστών σε ελληνικό έδαφος είχε δημιουργηθεί στη Ζάκυνθο το 1816 ως τμήμα του Φιλαρμονικού Συλλόγου Ζακύνθου και με εμπνευστή της τον Ιταλό δάσκαλο μουσικής Marco Battagel. Η πρώτη εμφάνιση του συνόλου αυτού έγινε το 1817. **Ευγενία Μητρουλιά**, «Η μπάντα του Δήμου Θεσσαλονίκης από την ίδρυσή της μέχρι το 1986» (Ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2001), 13,14. Η Φιλαρμονική της Ζακύνθου όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί η αρχαιότερη των επτανησιακών Φιλαρμονικών, καθώς η λειτουργία δεν υπήρξε συνεχής. Επανιδρύθηκε το 1871, 1883, 1888, 1890 και το 1900. Επίσης, στα 1844 (1836 κατά τον Μοτσενίγο) ιδρύθηκε η Φιλαρμονική του Αργοστολίου, υπό τη διεύθυνση του Νικόλαου Τζαννή Μεταξά, εξίσου ασταθής και αυτή ως το 1895 που μετονομάστηκε σε Φιλαρμονική Σχολή Κεφαλληνίας και λειτουργεί ως σήμερα. Τέλος, η Φιλαρμονική Εταιρεία Λευκάδος ιδρύθηκε το 1850 με αρχιμουσικό τον Αντώνιο Καπνίστη. **Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 86.

⁹² *Καταστατικόν της εν Κερκύρα Φιλαρμονικής Εταιρείας* (Κέρκυρα: 1888, τυπογραφείο Λαντζά), 3.

⁹³ Για τα κονσερβατόρια, βλ. υποσημείωση αρ. 9.

και ύστερα από σειρά συνεδριάσεων μίας ομάδας Κερκυραίων φιλόμουσων, στις 12 Σεπτεμβρίου 1840 αποφασίστηκε επίσημα η ίδρυση της πρώτης επτανησιακής φιλαρμονικής με νομική υπόσταση και σταθερή λειτουργία μέχρι και σήμερα.⁹⁴ Σύμφωνα όμως με τον Λεωτσάκο, η πραγματική αιτία αφορούσε πολιτικές φιλοδοξίες με εθνικοθηρησκευτικά προσχήματα που είχαν υποκινηθεί από την εκκλησιαστική εξουσία,⁹⁵ το οποίο υπονοεί έμμεσα και ο Μοτσενίγος.⁹⁶ Ιδρυτικά μέλη της ΦΕΚ υπήρξαν οι: Πέτρος Κουαρτάνος (πρόεδρος), Φραγκίσκος Ριβέλλης, Γουλιέλμος Μέξας, Ιωάννης Καλλονάς, Νικόλαος Μακρής, Αντώνιος Λιμπεράλης, Ιωάννης Φραγκούλης, Σπυρίδων Ξύνδας και Νικόλαος Καβάσιλας.⁹⁷ Λόγω κάποιων διαφωνιών τα ιδρυτικά μέλη διασπάστηκαν σε δύο ομάδες. Παρά τις διαφωνίες τους εξακολούθησαν να είναι παραγωγικοί και να δουλεύουν για το καλό της εταιρείας.

Η ΦΕΚ αποτελούνταν από τεσσάρων κατηγοριών συνεταιίρους,⁹⁸ αντιπροσωπευόταν από δεκαμελή επιτροπή, που αποτελούνταν από τον πρόεδρο της εταιρείας, τον πρόεδρο της μουσικής, τον αντιπρόεδρο της εταιρείας, τον αντιπρόεδρο της μουσικής, έναν ελεγκτή, έναν αρχαιοφύλακα της μουσικής, τον ταμία, τον γραμματέα και δύο οικονόμους. Από την παραπάνω επιτροπή, στη ΦΕΚ εκλέγονταν επίσης οκτώ μουσικοί έφοροι, οι αρμοδιότητες των οποίων ήταν η επιμέλεια των προγραμμάτων των συναυλιών και των εσπερίδων, η φύλαξη των οργάνων και των μουσικών βιβλίων που ανήκαν στην εταιρεία, καθώς και η επιτήρηση των μαθημάτων. Για όλα τα παραπάνω οι έφοροι ενημέρωναν τακτικά και υποχρεωτικά την επιτροπή.⁹⁹

Ο αρχιμουσικός Αντώνιος Λιμπεράλης ήταν από αυτούς που έθεσαν ως πρώτιστο σκοπό τη δημιουργία μιας οργανωμένης μουσικής σχολής στο πλαίσιο της εταιρείας με προοπτικές Μουσικής Ακαδημίας, στις δραστηριότητες της οποίας προβλεπόταν και η δημιουργία μιας πολιτικής μπάντας (σε αντιδιαστολή με τις μέχρι τότε υπάρχουσες στρατιωτικές μπάντες).¹⁰⁰ Όπως μας πληροφορεί ο Σ. Μοτσενίγος,¹⁰¹ πριν από τη σύσταση της μπάντας της ΦΕΚ, οι ιδρυτές της είχαν αποφασίσει με λεπτομέρεια για το πλήθος των συναυλιών που θα δίνει, όπως επίσης το ρεπερτόριο, τον αριθμό οργάνων και εκτελεστών. Επίσης στις 15/27 Νοεμβρίου 1840 υποβλήθηκε στο συμβούλιο ο κανονισμός λειτουργίας της μπάντας, με τον κατάλογο των αναγκαίων μουσικών οργάνων. Η παραγγελία αυτών έγινε στον οίκο Roth της Πράγας και τα όργανα έφτασαν στην Κέρκυρα τον Ιούνιο του 1841. Επίσης κατά την περίοδο αυτήν αγοράστηκαν μεταχειρισμένα όργανα από την αγγλική στρατιωτική μπάντα.

Κατόπιν, στις 11/23 Αυγούστου 1841¹⁰² έλαβε χώρα η πρώτη εμφάνιση της μπάντας της ΦΕΚ, η οποία - μη διαθέτοντας ακόμη στολές - έπαιξε αρχικά μέσα από το κτίριο της εταιρείας (που βρισκόταν τότε στην ακόμη και σήμερα επονομαζόμενη οδό

⁹⁴ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 86.

⁹⁵ Γιώργος Λεωτσάκος, *Παύλος Καρρέρ. Απομνημονεύματα και Εργογραφία* (Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη και Ιόνιο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Μουσικών Σπουδών, 2003), 50-52.

⁹⁶ Μοτσενίγος, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της*, 144-145.

⁹⁷ *Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας – Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών – Εκατόν πενήντα χρόνια 1840-1990* (Κέρκυρα: 1990), 9.

⁹⁸ Θεμελιωτές, συνεταιίρους των εισφορών, επίτιμοι και προσαιρετοί.

⁹⁹ *Καταστατικόν της εν Κερκύρα Φιλαρμονικής Εταιρείας*, 4, 22.

¹⁰⁰ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 109.

¹⁰¹ Μοτσενίγος, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της*, 151.

¹⁰² Στις 11 Αυγούστου τιμάται με θρησκευτικές εκδηλώσεις η επέτειος λύσης της πολιορκίας της Κέρκυρας από τους Οθωμανούς το 1716.

Φιλαρμονικής) την ώρα που περνούσε από εκεί η πομπή, κι έπειτα μέσα στην εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνα.¹⁰³ Ακολούθησαν κάποιες ακόμη εμφανίσεις της μπάντας τη χρονιά αυτή, κυρίως σε λιτανείες.

Στη συνέχεια, το 1842 είχαν ψηφιστεί το καταστατικό της εταιρείας και οι κανονισμοί της σχολής μουσικής και της μπάντας. Οι δύο τελευταίοι διαμορφώθηκαν από τον Νικόλαο Χαλικιόπουλο Μάντζαρο, ο οποίος εξελέγη ενεργό ιδρυτικό μέλος και ισόβιος επίτιμος Πρόεδρος της ΦΕΚ.¹⁰⁴ Αξίζει να αναφερθεί ότι οι ιδρυτές της ΦΕΚ συμπεριέλαβαν ανάμεσα στα επίτιμα μέλη της εταιρείας («συνεταίρους»), τον διάσημο Ιταλό συνθέτη Gioachino Rossini, που ήταν πολύ εκτιμώμενος και δημοφιλής στην Κέρκυρα, τον Γάλλο συνθέτη Charles Gounod, τον Σπύρο Σαμάρα και, μεταγενέστερα, τον διακεκριμένο φλαουτίστα Ευρυσθένη Γκίζα.¹⁰⁵ Τέλος, αποφασίστηκε η αντικατάσταση της ιταλικής γλώσσας από την ελληνική στις συνεδριάσεις της εταιρείας.¹⁰⁶

Σε απόσπασμα από επιστολή του Πέτρου Κουαρτάνου προς τον Μητροπολίτη Κέρκυρας και Έξαρχο της Ιονικής Εκκλησίας, Χρύσανθο τον Μασσέλο, με ημερομηνία 15/11/1840 παρουσιάζεται ο σκοπός της ίδρυσης της ΦΕΚ: «[...] Η Φ.Ε.Κ. έχουσα σκοπόν να σχηματίσει μίαν αστικήν μουσικήν ήτις θα προσδώση αίγλην εις τας ιεράς θρησκευτικάς τελετάς ως και μεγίστην αξιοπρέπειαν εις την φιλότιμη Πατρίδα, αποσκοπούσαν τον εξευγενισμόν των ηθών και τέκνων αυτής, προστρέχει προς τον Ιεράρχην τον επιδείξαντα πάντοτε τοσαύτα δείγματα της γενναίας φιλοπάτριδος ψυχής αυτού, όπως ενισχύση το έργον της Εταιρείας, συμμετέχων εις την σύστασιν αυτής» [sic].¹⁰⁷ Από το απόσπασμα αυτό γίνεται αντιληπτό πως η μουσική ζωή του ελληνικού πληθυσμού αναπτύσσεται ως έκφραση της πολιτιστικής και θρησκευτικής του συνείδησης.

Ήδη από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της ΦΕΚ έγινε σαφής ο διαχωρισμός ανάμεσα στη Φιλαρμονική, ως ένας ευρύτερος μουσικοεκπαιδευτικός φορέας, και την μπάντα της ως μέρος μόνο των ποικίλων δραστηριοτήτων αυτού του φορέα. Η μπάντα εμφανίζονταν κυρίως σε ανοιχτούς, υπαίθριους χώρους και όχι σε συναυλιακές αίθουσες. Αφενός το San Giacomo είχε περιορισμένη χωρητικότητα και χαρακτήρα έντονου κοινωνικού αποκλεισμού και αφετέρου το κτήριο όπου στεγάστηκε η ΦΕΚ κατά τον 19^ο αιώνα δε διέθετε ικανό χώρο για την πραγματοποίηση συναυλιών. Έτσι, και οι πολίτες κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων ελάμβαναν ποικίλα μουσικά ερεθίσματα από τις υπαίθριες εμφανίσεις του συνόλου.

Η μπάντα πνευστών έγινε το λαοφιλέστατο μουσικό σύνολο της εταιρείας και πόλος έλξης για πολλά νεαρά παιδιά της μεσαίας και χαμηλής κοινωνικής τάξης. Αποτελούνταν πάντα από άτομα που προέρχονταν από τις οικονομικά ασθενέστερες τάξεις, ενώ ο αριθμός των μαθητών που σχετιζόταν με τη αστική τάξη ήταν μεγαλύτερος στα έγχορδα, τα μαθήματα φωνητικής και το πιάνο. Στα χρόνια που ακολούθησαν και ιδιαίτερα μετά το 1850, η μπάντα καλούνταν να ψυχαγωγήσει

¹⁰³ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 110.

¹⁰⁴ Μοτσενίγος, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της*, 154, 155.

¹⁰⁵ Όπως τεκμηριώνεται από τον *Κατάλογο των συνεταίρων* της ΦΕΚ.

¹⁰⁶ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 87.

¹⁰⁷ Το εν λόγω απόσπασμα της επιστολής του Πέτρου Κουαρτάνου βρίσκεται στο αναμνηστικό λεύκωμα: *Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας –Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών –Εκατόν πενήντα χρόνια 1840-1990*, 10.

οικονομικούς παράγοντες της εταιρείας και να συμμετέχει σε ιδιωτικές γιορτές. Σταδιακά εγγράφονταν σε αυτή άτομα και από τις υπόλοιπες τάξεις (λ.χ. αστική) και η μπάνα αποτελούσε πολύ συχνά την πρόσκαιρη λύση στις μουσικές ανάγκες της κερκυραϊκής αστικής τάξης. Εκτός από θρησκευτικές εκδηλώσεις και επετείους, έδινε υπαίθριες συναυλίες, εμφανιζόταν στην υποδοχή Βρετανών αξιωματούχων και στρατιωτικών, σε γεύματα ιδιωτικού χαρακτήρα, πλαισίωνε μουσικά αποφοιτήσεις ιδιωτικών σχολείων ή διαφημιστικές ανάγκες ευεργετών του ιδρύματος.¹⁰⁸

1.3.2. Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος (1795-1872)

Με τη δράση του ως συνθέτης και δάσκαλος μουσικής έθεσε τα θεμέλια της Επτανησιακής Μουσικής Σχολής και αποτελεί ως σήμερα κορυφαία μουσική προσωπικότητα της Ελλάδας και αναμφίβολα τη σημαντικότερη στα Επτάνησα κατά τον 19^ο αιώνα. Ο Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος γεννήθηκε στις 26 Οκτωβρίου/8 Νοεμβρίου 1795 στην Κέρκυρα και είχε αριστοκρατική καταγωγή. Η μητέρα του¹⁰⁹ τον ώθησε στη μουσική τέχνη, σε αντίθεση με τον πατέρα του,¹¹⁰ που κυρίως λόγω της καταγωγής της οικογένειας διαφωνούσε έντονα με αυτή την ενασχόληση του γιού του, που την εποχή αυτή θεωρούνταν κατώτερης αξίας. Παρ' όλα αυτά, ο Μάντζαρος όχι μόνο σπούδασε μουσική στη Νάπολη, σημαντικό ιταλικό μουσικό κέντρο της εποχής και πόλη με την οποία συνδέθηκε στενά, αλλά ήδη σε ηλικία 26 χρονών ήταν διάσημος συνθέτης.

Ήρθε σε επαφή με τη μουσική ήδη από οκτώ ετών και τέσσερα χρόνια αργότερα έλαβε τα πρώτα μαθήματα πιάνου και κατόπιν μαθήματα βιολιού με δασκάλους τους αδελφούς Ιερώνυμο και Στέφανο Πογιάγο. Στη συνέχεια, διδάχθηκε αρμονία και αντίστιξη από τον Ιταλό Stefano Moretti, και ακολούθως από τον Ιταλό θεωρητικό Cavaliere Barbatti με τον οποίο σπούδασε και σύνθεση από το 1810 ως το 1813. Επίσης, καθηγητής του στο μάθημα της φούγκας υπήρξε ο Ναπολιτάνος Giuseppe Castignace, ο οποίος ήταν και μαέστρος της ορχήστρας του San Giacomo.¹¹¹

Εκτός από τους παραπάνω, μία σπουδαία προσωπικότητα που άσκησε στον Μάντζαρο σημαντική επιρροή ήταν ο Ιταλός συνθέτης Nicolo Zingarelli. Ο Zingarelli υπήρξε διευθυντής και καθηγητής σύνθεσης από το 1813 στο περίφημο ωδείο της Νάπολης¹¹² και ο Μάντζαρος κατά την παραμονή του στη Νάπολη συνδέθηκε στενά μαζί του. Εκτός από τις σπουδές του, ενδεχομένως ο Μάντζαρος να δίδαξε στο ωδείο

¹⁰⁸ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 109-111.

¹⁰⁹ Η Ρεγγίνα Μαντζάρου ήταν η μητέρα του συνθέτη και θεωρούνταν άρτια καταρτισμένη πνευματικά και καλλιτεχνικά και μάλιστα «καί τήν μουσικήν εγνώριζεν και ποιήτρια ήτο». Κώστας Καρδάμης, *Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος*, (Αθήνα: εκδόσεις Fagotto, 2015), 67.

¹¹⁰ Ο Ιάκωβος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος (1769-1843), είχε διατελέσει δικαστικός επί ενετοκρατίας και αγγλοκρατίας, βουλευτής της Ιονίου Βουλής και μέλος διφόρων ακαδημιών.

¹¹¹ Καρδάμης, *Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος*, 63-88, 118-121, επίσης: Georgios Leotsakos, «Mantzaros, Nikolaos Halikiopoulos», *Grove Music Online, The New Grove Dictionary of Opera*, Oxford University Press 2007-2013, url: <http://www.oxfordmusiconline.com:80/subscriber/article/grove/music/17682> (πρόσβαση στις 27/12/2013) και: Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 121.

¹¹² Πρόκειται για το Real Collegio di Musica di San Sebastiano, που από το 1826 μετονομάστηκε σε Real Collegio di Musica di San Pietro a Majella. Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 70.

της Νάπολης ύστερα από πρόσκληση του Zingarelli να τον διαδεχτεί στη διεύθυνση του ωδείου και τη διδασκαλία της σύνθεσης.¹¹³

Μετά από τις σπουδές του στη Νάπολη, εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα,¹¹⁴ όπου από πολύ νωρίς ξεκίνησε η μουσικοπαιδαγωγική δραστηριότητά του. Δίδασκε πάντα αμισθί και σύντομα δημιούργησε έναν αξιόλογο κύκλο μαθητών, πολλοί από τους οποίους αποτέλεσαν τους συνθέτες της Επτανησιακής Σχολής και συνέχισαν το έργο του. Τουλάχιστον δύο γενιές συνθετών γαλουχήθηκαν μουσικά από τον Μάντζαρο. Το εύρος της μουσικοπαιδαγωγικής του προσφοράς εκτεινόταν από την αρμονία ως τη σύνθεση και τη μουσική αισθητική, ενώ στο συνθετικό και αισθητικό σύστημά του η αντίστιξη και η φούγκα κατείχαν εξαιρετική θέση.¹¹⁵

Εκτός από τους μαθητές του, στο σαλόνι του Μάντζαρου συναντιούνταν και αντάλλασσαν απόψεις για φιλοσοφικά, καλλιτεχνικά και πολιτικά ζητήματα κορυφαίες μορφές της Κέρκυρας, του δευτέρου μισού του 19ου αιώνα, όπως οι: Γεράσιμος και Γεώργιος Μαρκοράς, Ανδρέας Μουστοξύδης, Ιάκωβος Πολυλάς, Πέτρος Βράιλας-Αρμένης, και άλλοι. Το σπίτι του αποτέλεσε ένα ιδιότυπο πνευματικό κέντρο στα πρότυπα των ευρωπαϊκών φιλολογικών σαλονιών, που προσέφερε πολλά στη σύνθεση της πνευματικής δυναμικής της Κέρκυρας.¹¹⁶

Ήδη από τη δεκαετία του 1820 όραμά του ήταν η δημιουργία ενός μουσικοεκπαιδευτικού οργανισμού στην Κέρκυρα, εφάμιλλο των ευρωπαϊκών μουσικών ακαδημιών. Ένα τέτοιο ίδρυμα αφενός έως τότε έλλειπε από τον τόπο και αφετέρου θα εξασφάλιζε μουσική αυτονομία και ανάπτυξη. Με τη δράση του προετοίμασε μεθοδικά τη δημιουργία του μουσικοεκπαιδευτικού οργανισμού και παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξε ιδρυτικό της μέλος της ΦΕΚ, ουσιαστικά προκάλεσε την ίδρυσή της, όντας μετέπειτα ένας από τους σημαντικότερους πρωτεργάτες και θεμελιωτές της.

Αρχικά παρέδιδε ιδιαίτερα μαθήματα μουσικής αμισθί και από την άνοιξη του 1841, οπότε και ξεκίνησε να εμπλέκεται με τη ΦΕΚ και μέχρι τον θάνατό του το 1872, ο συνθέτης υπήρξε η κινητήρια δύναμη της Φιλαρμονικής. Δίδαξε σε αυτή χωρίς αμοιβή¹¹⁷ και όντας ο ισόβιος πρόεδρος και καλλιτεχνικός διευθυντής της, συνέταξε το πρόγραμμά σπουδών, τον εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας, επέλεγε προσωπικά το διδακτικό προσωπικό (που αποτελείτο εξ ολοκλήρου από επαγγελματίες υψηλής κατάρτισης, συνήθως μαθητές του) και όριζε τις καλλιτεχνικές και διδακτικές δραστηριότητες. Με αυτόν τον τρόπο και με τη συνεχή παρουσία του στις συνεδριάσεις της διοίκησης του ιδρύματος διηύρυνε τη μουσική παιδεία στην Κέρκυρα και

¹¹³ **Καρδάμης, Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος**, 121-126, 130-132, επίσης: **Ρωμανού, Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους**, 71

¹¹⁴ Χωρίς φυσικά να διακόψει τους δεσμούς και τις επαφές του με την Ιταλία, αφού και μετά τις σπουδές του ταξίδεψε πολλές φορές σε ιταλικές μουσικές μητροπόλεις, όπου διέμενε για αρκετά μεγάλα διαστήματα.

¹¹⁵ Τα επιστημονικά πονήματα που συνέγραψε είναι τα παρακάτω: *Trarraro d' Armonia, Studio pratico dell' Armonia, Supplemento allo Studio dell' Armonia, Studio pratico di Contrapunto sulle fughe tuonali semplici e doppoe, a 2, 3, 4, 5 e 8 voci, Teoria Generale della Scala, Opera sulle Cadenze ossia Dizionario delle Modulazioni, Bassi di Signor Maestro Nicolo Zingarelli, Libro 5o de Partimenti del Maestro Fedele Feranoli disposti per Organo o Pianoforte, Decifrazione del V e VI Libro de' Partimenti di Feranoli και δύο λανθάνουσες ακόμη εργασίες του: Corso pratico di composizione, Trattato di Musica. Καρδάμης, Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος: «Ενότητα μέσα στην πολλαπλότητα», 122.*

¹¹⁶ **Καρδάμης, Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος**: «Ενότητα μέσα στην πολλαπλότητα», 77.

¹¹⁷ Τόσο στη ΦΕΚ όσο και στην κατ' οίκον διδασκαλία, ο Μάντζαρος λόγω της κοινωνικής του τάξης και της ευγενικής καταγωγής του, δίδασκε αμισθί, καθώς θεωρούνταν υποτιμητικό να εργάζεται ένας ευγενής.

προσπάθησε προοδευτικά να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την εξέλιξη της ΦΕΚ σε ακαδημία στην οποία είχαν πρόσβαση πολίτες κάθε κοινωνικής τάξης, δημιουργώντας πρωτόγνωρη διαταξική δύναμη στη μουσική εκπαίδευση των Ιονίων κατά τον 19ο αιώνα. Είδε την πρωτοβουλία ίδρυσης της ΦΕΚ ως μία πρώτης τάξεως ευκαιρία για τη δημιουργία μίας μουσικής ακαδημίας κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα.¹¹⁸

Εικ. 7. Το πορτρέτο του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου φιλοτεχνημένο από τον Σπυρίδωνα Προσαλένδη. (Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας)¹¹⁹

Όσον αφορά στην εργογραφία του, ασχολήθηκε με τη σύνθεση πολλών ειδών μουσικής. Από το 1815 ξεκίνησε να συνθέτει μία όπερα, άριες και καντάτες, έργα που προορίζονταν να παρουσιαστούν στο θέατρο San Giacomo, όπως συνηθιζόταν με τους νέους συνθέτες και στο πλαίσιο κάποιας ευεργετικής βραδιάς, όπως η καντάτα του *Ulisse agli Elisi*, εν έτει 1820.¹²⁰ Το συνθετικό του έργο πολύμορφο και εξαιρετικά ενδιαφέρον περιλαμβάνει τη μονόπρακτη κωμική όπερα *Don Crepusculo*,¹²¹ μία σκηνική καντάτα, τρεις ελληνικές λειτουργίες, μία δοξολογία και αρκετούς εκκλησιαστικούς ύμνους για πολυφωνικούς χορούς ψαλτών, 24 συμφωνίες στη μορφή της οπερατικής εισαγωγής (σε μορφή για πιάνο που μεταγράφηκε και εκτελέστηκε αργότερα από κουιντέτο πνευστών), εμβατήρια για μπάντα, χορούς σαλονιού για πιάνο, όπως βαλς, μαζούρκες κ.ά., 12 φούγκες για φωνητικό κουαρτέτο, τραγούδια σε ιταλικούς στίχους, αρέκιες¹²² σε στίχους Διονυσίου Σολωμού.¹²³

Για τον Σολωμό έγραψε ένα πολύ ενδιαφέρον κείμενο, το *Cenni sul Conte Solomos*, (Σκέψεις για τον κόμη Σολωμό), το οποίο ολοκλήρωσε το 1848. Πρόκειται για

¹¹⁸ Καρδάμης, Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος: «Ενότητα μέσα στην πολλαπλότητα» (Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, 2008), 118, 121, επίσης: Καρδάμης, Έξι μελέτες για τη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας, (Κέρκυρα: Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας, 2010), 102,

¹¹⁹ Καρδάμης, Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος, 296.

¹²⁰ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 115.

¹²¹ Το έργο αυτό παρουσιάστηκε στο San Giacomo το 1815, ανακαλύφθηκε δε σχετικά πρόσφατα από τον Γ. Λεωτσάκο και ξαναπαρουσιάστηκε στην Κέρκυρα το 1995 και ηχογραφήθηκε από την ορχήστρα Armonia Atenea το 2011. Λεωτσάκος, «Εισαγωγή στην Έντεχνη Ελληνική Μουσική (18^{ος} αι./αρχές 20ού αι.)», 35 και Ρωμανού, Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους, 73.

¹²² Είδος αστικής λαϊκής μουσικής.

¹²³ Σακαλλιέρος, «Εισαγωγή στη Νεοελληνική Μουσική – Ιστορική Θεώρηση», 2.

ένα ψυχογράφημα του Ζακύνθου ποιητή, που πήγαζε από τις σχέσεις και τα κοινά βιώματα των δύο πολύ καλών φίλων, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί από την εικοσαετή γνωριμία τους. Επίσης περιλαμβάνονται αρκετά στοιχεία για το πώς η μουσική είχε επηρεάσει τον ποιητή, δικαιολογώντας και τις αναφερόμενες από τον ίδιο τον Σολωμό οφειλές του στην τέχνη αυτή για την εμπάθυνσή του στην ποίηση. Ο Μάντζαρος μάλιστα διαβεβαιώνει ότι ο Σολωμός είχε καταφέρει να χρησιμοποιήσει δομικά στην ποίησή του τα διάφορα στοιχεία που απαρτίζουν μία φούγκα. Ακόμα και μετά το θάνατο του Σολωμού, ο Μάντζαρος συνέχισε να χρησιμοποιεί κείμενά του,¹²⁴ γεγονός που δείχνει την εκτίμηση που έτρεφε γι' αυτόν.¹²⁵

Στην Ιταλία εκδόθηκαν αρκετά έργα του κατά την περίοδο 1826-1840, λ.χ. το *Ninetta vezzosa* (1825;), μία ιταλική καντσονέτα για φωνή και πιάνο ή άρπα, που εκδόθηκε από τον Πατσίνι, έναν Ιταλό της διασποράς που εργαζόταν στο Παρίσι. Επίσης σε ιταλικές βιβλιοθήκες υπάρχουν πολλές εκδόσεις αφιερωμένες στον Μάντζαρο.¹²⁶

Τόσο στη σύνθεση όσο και στην εκπαίδευση τον χαρακτήριζε έντονα το πατριωτικό και το λαϊκό στοιχείο, στοιχεία που αποτέλεσαν εναύσματα για την απαρχή μελοποίησης σημαντικών Ελλήνων ποιητών. Βασικό παράδειγμα αποτελούν οι μελοποιήσεις πάνω στον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν*, το γνωστότερο από τα έργα του, για χορωδία και πιάνο, που βασίστηκε στο ομώνυμο ποίημα του Διονυσίου Σολωμού και είναι γραμμένο στο ύφος των πατριωτικών χορικών τραγουδιών της εποχής.¹²⁷ Επιπλέον μελοποίησε πολλές ακόμη ποιητικές συνθέσεις του Διονυσίου Σολωμού, τον *Θούριο* του Ρήγα Φερραίου (αρ. 13 από τις *16 Arie Greche*)¹²⁸ και υπήρξε συλλογέας της ντόπιας μουσικής παράδοσης, διασώζοντας λαϊκές μελωδίες της Κέρκυρας και καταγράφοντάς τες σε συλλογή, η οποία εντοπίστηκε το 1958 στο Βουκουρέστι.¹²⁹

1.3.3. Η διδασκαλία μουσικής στη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας

Η ΦΕΚ λειτούργησε ανελλιπώς από την πρώτη χρονιά της ίδρυσής της ως σχολή ενόργανης μουσικής και ως συγκροτημένο σώμα έδινε κατά καιρούς συναυλίες και επίσημες εσπερίδες για τα μέλη και τους συνδρομητές της, αλλά και για το υπόλοιπο κοινό.¹³⁰ Όπως αναφέρθηκε ήταν ο πρώτος φιλαρμονικός οργανισμός των Επτανήσων

¹²⁴ Τα ποιήματα αυτά είναι: *Εις το θάνατο του Λόρδου Μπάιρον*, *Εις Μοναχόν*, *Ξανθούλα*, *Η Ευρυκόμη*, *Το όνειρο*, *ο Λάμπρος*, κ.ά. Τόσο για τον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν*, όσο και για την *Ξανθούλα*, τη *Φαρμακωμένη* και κάποια ακόμη έργα, ο Μάντζαρος έγραψε περισσότερες από μία μελοποιήσεις. Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 74, 76, 80.

¹²⁵ Κώστας Καρδάμης, Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος: «Ενότητα μέσα στην πολλαπλότητα», 76, 77, 85.

¹²⁶ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 29, 71.

¹²⁷ Το 1864 ο βασιλιάς Γεώργιος ο Α΄ επισκέφθηκε την Κέρκυρα και άκουσε τον "Ύμνο εις την Ελευθερίαν" από την τοπική φιλαρμονική. Δική του ιδέα ήταν να καθιερωθεί ως εθνικός ύμνος της Ελλάδας, πράγμα που έγινε τον επόμενο χρόνο για τις δύο πρώτες στροφές του έργου. Ολόκληρο το έργο εκδόθηκε από τον αγγλικό οίκο Clayton το 1873. Σακαλλιέρος, «Εισαγωγή στη Νεοελληνική Μουσική – Ιστορική θεώρηση», 2.

¹²⁸ Σακαλλιέρος, «Μεταβατικότητα "υφής" και "ύφους" της νεοελληνικής μουσικής δημιουργίας από τον 19ο έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα: ιστορική αναδρομή μέσω κριτικής αποτίμησης και των πρακτικών πηγών», 220.

¹²⁹ Σακαλλιέρος, «Εισαγωγή στη Νεοελληνική Μουσική – Ιστορική θεώρηση», 2.

¹³⁰ Χυτήρης, *Η όπερα στο θέατρο του Σαντζιάκομο της Κέρκυρας. Ένας μακρύς κατάλογος*, 26

που λειτούργησε εξ αρχής με οργανόγραμμα και πρόγραμμα μουσικής ακαδημίας και κατά τα πρότυπα αντίστοιχων ευρωπαϊκών οργανισμών.

Η μπάντα της ήταν το πιο δημοφιλές μουσικό σύνολο της εταιρείας, ο πυρήνας της, και ταυτόχρονα αποτέλεσε το κύριο μέσο μουσικής *εκλαϊκευσης* στο νησί. Αυτό κυρίως συνέβαινε επειδή η μπάντα απευθυνόταν σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες μέσω των δημοσίων εμφανίσεων της (λ.χ. υπαίθριες συναυλίες, εθνικές και θρησκευτικές γιορτές) και επειδή η επάνδρωσή της γινόταν και από άτομα των λιγότερων κοινωνικά προβεβλημένων τάξεων της πόλης.¹³¹

Σε μία από τις πρώτες αγγελίες της ΦΕΚ στις 14/26-11-1840 διαβάζουμε τα εξής: «*Έχουσα σκοπόν να διοργανώσει μίαν ΑΣΤΥΚΗΝ ΜΟΥΣΙΚΗΝ [sic], προσκαλεί να παρουσιασθώσιν εις τας αιθούσας της Εταιρείας όσοι των νέων Ελλήνων, ηλικίας 15 ετών και υπεράνω, έχοντες κλίσιν να διδαχθώσιν όργανον τι υπαγόμενον εις αυτήν, επιθυμούν ν' αποτελέσουν μέρος της ίδιας*». Η εταιρεία προέβλεπε και γραμματική διδασκαλία «*αν τίς εξ' αυτών δεν ηξέυρη να αναγνώση και να γράψη*».¹³²

Εκτός από την μπάντα, σταδιακά ιδρύθηκαν τάξεις διδασκαλίας θεωρητικών μαθημάτων της μουσικής, διδασκαλίας οργάνων, τμήματα μικτής χορωδίας κι εκκλησιαστικής μουσικής, ακόμη και θεατρικό τμήμα για κάποιο χρονικό διάστημα.¹³³ Στη ΦΕΚ η φοίτηση ήταν δωρεάν και κατά κύριο λόγο εγγράφονταν στις σχολές τις εταιρείας αρχάριοι ντόπιοι. Δεν υπήρχαν εισαγωγικές ή κατατακτήριες εξετάσεις εφόσον ως τότε στο νησί δεν υπήρχε κανένα προπαρασκευαστικό μουσικό ίδρυμα ή ωδείο.

Παράλληλα με τις σχολές των οργάνων, (εγχόρδων πνευστών, κρουστών και πιάνου), υπήρχαν σχολή ωδικής¹³⁴ και σχολή σύνθεσης.¹³⁵ Μαθητές από τις τάξεις των πνευστών συγκροτούσαν την μπάντα και ήταν συνήθως οι πολυπληθέστερες. Όλοι οι μαθητές σπούδαζαν με έξοδα της εταιρείας, έπαιρναν από αυτήν τη στολή τους και μπορούσαν ακόμη να λάβουν και το μουσικό τους όργανο, με την προϋπόθεση να το χρησιμοποιήσουν μόνο για εκδηλώσεις της εταιρείας.¹³⁶

Οι εκδηλώσεις των μουσικών συνόλων της εταιρείας δεν περιορίζονταν μόνο στη συνοδεία θρησκευτικών τελετών. Κατά τη «χρυσή περίοδό» της, η ΦΕΚ διοργάνωνε συστηματικά εσωτερικές ή/και επίσημες συναυλίες με έργα για έγχορδα, πιάνο, φωνή, ενίοτε και για μικρή ορχήστρα. Οι εμφανίσεις της μπάντας σε αυτές κατά κανόνα περιορίζονταν στη διεκπεραιωτική απόδοση εμβατηρίων ή, αργότερα, του Εθνικού Ύμνου.¹³⁷ Αναφορικά με τις εξετάσεις των μαθητών, αυτές ήταν τριμηνιαίες, εξαμηνιαίες και ετήσιες και γίνονταν ενώπιον της επιτροπής και "*παρά του Προέδρου της μουσικής, βοηθουμένου υπό τι των Διδασκάλων και Μουσικών Εφόρων*".¹³⁸

¹³¹ Καρδάμης, *Έξι μελέτες για τη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας*, 50.

¹³² Χυτήρης, *Η όπερα στο θέατρο του Σαντζιάκομο της Κέρκυρας. Ένας μακρύς κατάλογος*, 26.

¹³³ Μοτσενίγος, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της*, 154-155, *Μητρουλιά, Η μπάντα του Δήμου Θεσσαλονίκης από την ίδρυσή της μέχρι το 1986*, 14.

¹³⁴ Η διδασκαλία της ωδικής είχε τρεις τάξεις: στοιχειώδη ωδική, φθογγωδία (solfeggio) και φωνηεντωδία (vocaleggio). *Καταστατικόν της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας*, (Κέρκυρα: 1888), 23.

¹³⁵ Η διδασκαλία της σύνθεσης περιελάμβανε τρεις κλάδους: την αρμονία, τη σύνθεση και την «ιδανική». *Καταστατικόν της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας*, 23.

¹³⁶ *Καταστατικόν της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας*, 25.

¹³⁷ Καρδάμης, «Μία Άγνωστη Νεκρολογία του Νικόλαου Χαλκικόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali», 109.

¹³⁸ *Καταστατικόν της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας*, 26.

Στην πολύ πλούσια συλλογή της βιβλιοθήκης της ΦΕΚ έχουν καταγραφεί 964 μουσικά κείμενα (πλήρεις και αποσπασματικές μουσικές συνθέσεις, σε χειρόγραφο αλλά και έντυπη μορφή, μεμονωμένα αλλά και σε συλλογές) και 105 εκκλησιαστικά μέλη σε μονόφωνη καταγραφή και πολυφωνική επεξεργασία με συνοδεία πιάνου. Πολλά από τα παραπάνω τεκμήρια χρονολογούνται από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και, μελετώντας τα προσεκτικά, μπορεί κανείς να οδηγηθεί σε συμπεράσματα για τον τρόπο διδασκαλίας και το επίπεδο των σπουδών.

Εικ. 8. Ο θυρεός της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας φιλοτεχνημένος από τον Άγγελο Γιαλλινά το 1878.¹³⁹

Τα έργα ανήκουν σε Έλληνες αλλά και ξένους συνθέτες, κάποιοι εκ των οποίων είναι πολύ γνωστοί (Beethoven, Mozart, Donizetti, Verdi, Rossini, Puccini, Gounod, Offenbach, κ.α.) και κάποιοι πολύ λιγότερο (κυρίως Ιταλοί), καλύπτοντας τη χρονική περίοδο 1840-1900 περίπου. Αναφέρονται πάνω από 10 ελληνικά ονόματα (μεταγραφών, καταγραφών και εναρμονιστών εκκλησιαστικών μελών, ποιητών, συγγραφέων λιμπρέτων, δωρητών έργων, μεταφραστών κλπ), από τα οποία 59 ανήκουν σε συνθέτες.

Από άποψη ρεπερτορίου, συναντώνται: έργα για τετράφωνη μικτή χορωδία (μεταξύ αυτών και εκδοχές της μελοποίησης του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* του Σολωμού, από τον Μάντζαρο), έργα για πιάνο (*εμβατήρια, πόλκες, μαζούρκες, θαλας, φαντασίες, νυχτωδίες* και συναφή είδη), έργα για πιάνο βασισμένα σε διασκευές και μεταγραφές από όπερες Ελλήνων και ξένων συνθετών, έργα για φωνή και πιάνο, έργα που υποβλήθηκαν σε διαγωνισμούς σύνθεσης της ΦΕΚ για διάφορους συνδυασμούς οργάνων και φωνών, έργα για φωνή/φωνές και πιάνο/άλλα όργανα (περιλαμβάνονται και οπερατικές διασκευές και μεταγραφές), μεγάλος αριθμός έργων για μπάιντα (περιλαμβάνονται και οι πάρτες), όπερες και άλλα φωνητικά έργα σε εκδοχή σπαρτίτο και σε πλήρη εκδοχή (και πάρτες), εκπαιδευτικά βοηθήματα και τεχνικά εγχειρίδια μουσικής θεωρίας και εκμάθησης οργάνων, σε συνδυασμό με υλικό ασκήσεων, λιμπρέτα, ευρετήρια και λοιπό έντυπο υλικό.¹⁴⁰

¹³⁹ Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας.

¹⁴⁰ Σακαλλιέρος, «Μεταβατικότητα “υφής” και “ύφους” της νεοελληνικής μουσικής δημιουργίας από τον 19ο έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα: ιστορική αναδρομή μέσω κριτικής αποτίμησης και των πρακτικών πηγών», 219.

Πάντως οι προσδοκίες του Μάντζαρου για τη δημιουργία μουσικής ακαδημίας μετά τον θάνατό του, το 1872, δυστυχώς διαψεύσθηκαν. Ο θάνατός του παράλληλα με τη διασπορά πολλών Επτανήσιων συνθετών και μουσικοδιδασκάλων σε πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας που από το 1864 αυξήθηκε κατακόρυφα, σήμαναν τη σταδιακή παρακμή που επήλθε στη διατήρηση του υψηλού επιπέδου σπουδών στη ΦΕΚ. Σταδιακά ως το 1940 η αξία των θεωρητικών μαθημάτων παραγκωνίστηκε και η Φιλαρμονική ταυτίστηκε απόλυτα με την μπάντα πνευστών, που αδιάκοπα συνέχισε τη λειτουργία της, μη προσφέροντας όμως, η πρώτη, τη σφαιρική μόρφωση που είχαν οραματιστεί οι ιδρυτές της και που παρείχε στους σπουδαστές της κατά την πρώτη τριαντακονταετία της λειτουργίας της.

1.4. Το φλάουτο στη Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας

1.4.1. Διδασκαλία του οργάνου

Σύμφωνα με το άρθρο 5 του Καταστατικού της ΦΕΚ, «ο αριθμός των καθηγητών, των διδασκάλων και των επαναληπτόρων εστίν αόριστος, μεταβάλλεται δέ κατά τάς ανάγκας καί τάς περιστάσεις».¹⁴¹ Στη σχολή φλάουτου της ΦΕΚ, που δημιουργήθηκε από το πρώτο κιόλας έτος λειτουργίας της εταιρείας, υπήρχε κατά κανόνα ένας καθηγητής και μερικές φορές κι ένας διδάσκαλος. Ο πρώτος που δίδαξε σε αυτήν ήταν ο Αντώνιος Λιμπεράλης.¹⁴²

Κατά τον 19^ο αιώνα ήταν πολύ συνηθισμένο αφενός οι μουσικοί των θιάσων και αργότερα της σχεδόν μόνιμης ορχήστρας του San Giacomo να διδάσκουν περιστασιακά ή σπανιότερα και μόνιμα στη ΦΕΚ (λ.χ. οι αδελφοί Λιμπεράλη) και αφετέρου οι αρχιμουσικοί της μπάντας να γνωρίζουν κάποιο μουσικό όργανο και εκτός από μαέστροι να είναι και διδάσκαλοι της ΦΕΚ.

Από τη δεκαετία του 1880 κι εξής, και κυρίως για εξοικονόμηση χρημάτων, το σύστημα διδασκαλίας φαίνεται πως είχε αλλάξει και πλέον δεν αντιστοιχούσε ένας καθηγητής σε κάθε τάξη, αλλά ο ίδιος καθηγητής καλούνταν να αναλάβει τη διδασκαλία και την κάλυψη αναγκών περισσότερων τάξεων. Συνήθως οι διδάσκοντες ήταν ειδικευμένοι μόνο σε ένα όργανο, αλλά είχαν κάποιες πολύ γενικές βασικές θεωρητικές και τεχνικές γνώσεις και για τα υπόλοιπα όργανα της ομάδας που έπρεπε να διδάξουν. Αυτό φυσικά δεν ήταν πάντα αρκετό ώστε να διατηρηθεί το επίπεδο των σπουδών εκεί που βρισκόταν κατά τις πρώτες δεκαετίες λειτουργίας της ΦΕΚ.

Για την ομάδα των ξύλινων προορίζονταν ένας έως δύο καθηγητές και δίδασκαν κατά βάση καθηγητές κλαρινέτου και σπανιότερα καθηγητές φλάουτου. Η πρακτική αυτή εφαρμόστηκε αντίστοιχα και στην ομάδα των χάλκινων πνευστών, όπου το συνηθέστερο ήταν να υπάρχουν δύο καθηγητές, ένας για τα πρίμα χάλκινα κι ένας για τα μπάσα, δηλαδή ένας καθηγητής τρομπέτας κι ένας τρομπονιού ή ευφωνίου, ή και τούμπας.

¹⁴¹ Καταστατικό της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας, 4, 5.

¹⁴² Μοτσαενίγος, Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της, 149.

Εκτός από τον Αντώνιο Λιμπεράλη, άλλοι δάσκαλοι φλάουτου στη ΦΕΚ μνημονεύονται στον "κατάλογο των μαθητευομένων στη ΦΕΚ" που παραθέτει ο Καρδάμης.¹⁴³ Σύμφωνα με αυτόν, ο Δημήτριος Αγαθίδης υπήρξε α' κορυφαίος φλαουτίστας στο θέατρο San Giacomo «α' αυλός είς το θέατρον» κι επίσης μουσικοδιδάσκαλος και ο Αλέξανδρος Βλάχος β' κορυφαίος φλαουτίστας στο θέατρο και αρχιμουσικός του 49^{ου} Τάγματος της Αυτού Βρετανικής Μεγαλιότητας. Άλλοι δάσκαλοι φλάουτου που αναφέρονται στον κατάλογο αυτόν είναι ο Νικόλαος Βλάχος και ο Pietro ή Bietro Olivieri.

Ελάχιστα μαθητολόγια της ΦΕΚ έχουν σωθεί. Τα περισσότερα καταστράφηκαν από τον εμπρησμό των Γερμανών και σήμερα σώζονται στο μουσείο της εταιρείας όσες καταστάσεις μαθητών από τη δεκαετία 1920 κι εξής διεσώθηκαν, μάλλον τυχαία.

Σε αυτές βρίσκονται οι εξής μαθητές φλάουτου:

1924: Χρήστος Πιέρρης	1930: Νικόλαος Λιτσαρδόπουλος
1927: Κωνσταντίνος Πριόβολος	1931: Μηνάς Μπότος
1928: Κωνσταντίνος Γούμπας	1932: Σπυρίδων Κασφίκης
1929: Κωνσταντίνος Κόνας	1934: Σπυρίδων Μιλιάτος
1929: Κωνσταντίνος Πλασκασοβίτης	

Η μέθοδος διδασκαλίας που ακολουθούσε ο κάθε καθηγητής δεν μας είναι γνωστή. Παρόλα αυτά στο αρχείο και τη βιβλιοθήκη της ΦΕΚ σώζονται ορισμένα τεκμήρια, δηλαδή έργα και πολύ λίγες μέθοδοι για φλάουτο, μέσα από τα οποία μπορούμε να συμπεράνουμε κάποια στοιχεία σχετικά με τον τρόπο που διδασκόταν το φλάουτο στη ΦΕΚ.

1.4.2. Έργα με φλάουτο από το αρχείο της ΦΕΚ

Στο αρχείο και στη βιβλιοθήκη της ΦΕΚ σώζονται κυρίως έργα για ορχήστρα πνευστών (μπάντα), πολλά από τα οποία χρονολογούνται από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της ΦΕΚ. Η σύνθεση της μπάντας φαίνεται στο οργανόγραμμά τους και με μικρές αποκλίσεις είναι η εξής: Ottavino (πίκολο φλάουτο), Terzino (φλάουτο σε μι ύφεση), Quartino, Clarinetti 1, Clarinetti 2, Tromba 1,2,3 in mi bemol (σε μι ύφεση), Corno 1,2,3 in mi bemol, Zerpenti, Fagotti, Trombone 1,2,3, Officels (οφικλείδα), Bassa Banda [sic].

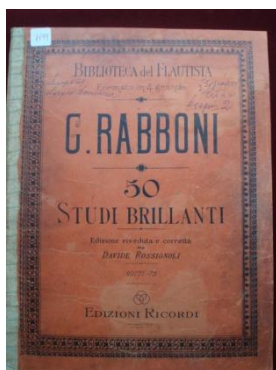
Ορισμένα από τα πολύ παλιά έργα για μπάντα είναι το *Musica per Banda Militare* του Stelio Doria Prossalenti που χρονολογείται το 1834, η *Βραχυδρομία* του Ιωσήφ Λιμπεράλη το 1849, η *Polka* του Stelio Bacca στα 1850, το έργο του Giovanni Pacini, σε διασκευή του Vlacco, *Il Bondelmonte: Finale Secondo* το 1851, η διασκευασμένη *Aria- Nell' Opera Luisa Miller* του Verdi από τον Stelio Bacca το 1854, το *I cori innocunta e giovane* του G. Donizetti σε διασκευή και πάλι του Vlacco, έργο του 1856, το έργο του Giovanni Batista Ferrari, *Pietro Candiano IV* στα 1866, συνθέσεις για

¹⁴³ Καρδάμης, Έξι μελέτες για τη Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας, 35.

μπάντα βασισμένες σε όπερες των Friedrich de Flotow και Charles Gounod και πάλι σε διασκευή του Bacca μεταξύ των ετών 1868-1873 και τέλος το έργο του Bellini, *Cavatina nell'opera: La Sonnambula* στα 1870.

Οι ενδείξεις που φέρουν τα εξώφυλλα των παραπάνω είναι πλέον πολύ δυσανάγνωστες, λ.χ. ο τίτλος, η χρονολογία, η υπογραφή του συνθέτη, ή η αφιέρωση και τις περισσότερες φορές αυτά είναι γραμμένα στα ιταλικά. Σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχει και ημερομηνία αντιγραφής στα ελληνικά με διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα.

Σε ό,τι αφορά στα έργα αποκλειστικά για φλάουτο, δηλαδή μεθόδους εκμάθησης του οργάνου, τεύχη σπουδών και ασκήσεων αλλά και έργα στα οποία το φλάουτο είχε σολιστικό χαρακτήρα, λ.χ. κοντσέρτα, αυτά είναι πολύ λιγότερα συγκριτικά με τις συνθέσεις για μπάντα και σχεδόν όλα ξένων συνθετών. Οι σπουδές και οι μέθοδοι για φλάουτο που σώζονται στο αρχείο δε φέρουν πάντα χρονολογία κι έτσι δεν είμαστε σίγουροι για το πότε διδάχθηκαν. Οι *50 Studi Brillanti per flauto* του Giuseppe Rabboni σε διασκευή του Davide Rossignoli, που εκδόθηκαν σε τέσσερα τεύχη από τον διάσημο ιταλικό εκδοτικό οίκο Ricordi, και στη ΦΕΚ βρίσκονται ως δωρεά του Σπύρου Δουκάκη, φαίνονται από τις πιο παλιές χωρίς να είμαστε σίγουροι για την ακριβή χρονολογία.

Εικ.9. Εξώφυλλο των σπουδών του Giuseppe Rabboni (1800-1856)¹⁴⁴

Υπάρχουν ακόμη τα *24 Esercizi* του Vincenzo De Michelis, η μέθοδος για αρχάριους του Piazza, *Methodi Popolari per Strumenti a Fiato*, η *La scuola Del Flauto* του Luigi Hugnes, που εμπεριέχει είκοσι ντουέτα μέτριας δυσκολίας, η γαλλική έκδοση του Louis Drouet, *Methode Pour la Flute*, η μέθοδος φλάουτου του Emmanuele Krakamp, *Methodo per Il Flauto Cilindrico alla Böhm*, op. 103, που περιέχει ασκήσεις για κλίμακες, τρίτες, χρωματικές κλίμακες, αρπισμούς, ντουέτα, τρίλιες, άρθρωση, καθώς και σπουδές βασισμένες στα παραπάνω, 50 πρελούδια και ντουέτα κι επίσης η *Πρακτική μέθοδος πλαγιάουλου*¹⁴⁵ τη μετάφραση της οποίας επιμελήθηκε ο Διονύσης Λαυράγκας και εκδόθηκε στην Αθήνα από τις οίκο Γαϊτάνου.

Επίσης υπάρχουν πολλά έργα για φλάουτο και πιάνο βασισμένα σε πολύ γνωστές ιταλικές και άλλοτε γερμανικές όπερες, όπως το *Opera Album* διαφόρων συνθετών με γνωστές μελωδίες από όπερες διασκευασμένες για βιολί ή φλάουτο και

¹⁴⁴ Βιβλιοθήκη της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας.

¹⁴⁵ Αγνώστου συγγραφέα.

πιάνο. Ακόμη βρίσκουμε τις *Variations pour Flute et Piano* σε επιμέλεια του Louis Winkler και το έργο *Trois duos concertans* και τα δύο του γερμανού συνθέτη Friedrich Kuhlau. Τα παραπάνω έργα όπως βρίσκονται στη ΦΕΚ έχουν εκδοθεί είτε από τον γερμανικό εκδοτικό οίκο Litolff είτε από τον ιταλικό Ricordi.

1.4.3. Τα φλάουτα της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας

Σήμερα στη ΦΕΚ λειτουργεί μουσείο, όπου εκτίθενται πνευστά όργανα που χρονολογούνται από τον 19^ο αιώνα. Υπάρχουν τέσσερα φλάουτα και δύο πίκολο φλάουτα, καθώς και πολλά ακόμη όργανα που είναι κυρίως χάλκινα πνευστά. Τα φλάουτα στο σύνολό τους είναι ξύλινα με εφτά οπές μικρής διατομής πάνω στο σωλήνα, φέρουν κάποια μεταλλικά κλειδιά και μεταλλικούς άξονες. Σαφώς και δε διαθέτουν το σύστημα και τον μηχανισμό λειτουργίας που έχουν αυτά που χρησιμοποιούνται σήμερα στις συμφωνικές ορχήστρες, από τα οποία απέχουν πολύ. Τα χαρακτηριστικά που διαθέτουν μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι κατασκευάστηκαν κατά το διάστημα 1828-1832. Το 1829 αποτέλεσε σταθμό στην εξέλιξη του φλάουτου χάρη στα φιλόδοξα σχέδια και στις έρευνες του Γερμανού φλαουτίστα, συνθέτη και διάσημου οργανοποιού Theobald Böhm,¹⁴⁶ ο οποίος δημιούργησε ένα νέο όργανο με καλύτερο μηχανισμό κλειδιών, βέλτιστο κούρδισμα και ήχο.

¹⁴⁶ Γεννημένος στο Μόναχο το 1794, ο Theobald Böhm ανήκει στους κορυφαίους φλαουτίστες της γενιάς του, αφού εκτός από την αξιοζήλευτη σολιστική του δραστηριότητα στη Γερμανία, την Αγγλία, την Ιταλία και τη Γαλλία, κατείχε από εικοσιτεσσάρων χρόνων τη θέση 1^{ου} φλάουτου στο παρεκκλήσι της βασιλικής αυλής του Μονάχου και παράλληλα είχε την ίδια θέση στην ορχήστρα του βασιλικού θεάτρου Isartor. Από το 1820 έως το 1826 θεωρούνταν ο καλύτερος φλαουτίστας στο χώρο της Γερμανίας. Υπήρξε πολυτάλαντη προσωπικότητα και πριν από την επαφή του με το φλάουτο δραστηριοποιήθηκε αρχικά στο χώρο της αργυροχρυσόχοϊας, συνεχίζοντας τη δουλειά του πατέρα του. Όταν άρχισε να μαθαίνει φλάουτο, αποφάσισε να βελτιώσει το όργανο τόσο κατασκευαστικά αλλά και όσον αφορά στις ακουστικές ατέλειές του, που μέχρι τότε ήταν πολλές. Είχε επιστημονικό σύμβουλο τον καθηγητή K. Von Schafhäutl. Σταδιακά εγκατέλειψε το επάγγελμα του αργυροχρυσόχοου και κατόπιν έρευνας έβρισκε πατέντες βάσει των οποίων κατασκευάζονταν φλάουτα από ευρωπαϊκούς μουσικούς οίκους. Το 1828 άνοιξε δικό του κατάστημα όπου κατασκεύαζε και πουλούσε φλάουτα κι έναν χρόνο αργότερα παρουσίασε ένα νέο για τα δεδομένα της εποχής φλάουτο. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1832, κυκλοφόρησε το γνωστό σήμερα ως «κωνικό φλάουτο Böhm», που το υπέβαλλε για έγκριση στην Ακαδημία Επιστημών του Παρισιού, ενώ παράλληλα και μέχρι το 1846 ασχολήθηκε και με άλλες έρευνες, λ.χ. προσπάθειες βελτίωσης του πιάνου, έρευνες για την παραγωγή καλύτερης ποιότητας χάλυβα, κ.ά. Στα 1847 εκδόθηκε η πραγματεία του *Über den Flötenbau und die Neuesten Verbesserungen Desselben* (Mainz: Schott's Söhne, 1847) και παρουσίασε το γνωστό σήμερα ως «σύγχρονο φλάουτο Böhm», που αποτέλεσε έκθεμα πολλών διεθνών εκθέσεων στο Παρίσι και το Λονδίνο μέχρι το 1867. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του ασχολήθηκε σχεδόν αποκλειστικά με την εξέλιξη του φλάουτου, τη σύνθεση και τη μεταγραφή έργων για το όργανο αυτό. Πέθανε στο Μόναχο το 1881. **James Galway**, *Flute* (London: Kahn & Averill, 1990), 39-42, επίσης: **Κωνσταντίνος Ζερβόπουλος**, «Το φλάουτο τύπου Böhm· κατασκευή – εξέλιξη – τεχνική» (Ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1995), 7-13.

Εικ. 10. Τα φλάουτα και τα πίκολο φλάουτα στο Μουσείο της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας¹⁴⁷

Οι καινοτομίες που εισήγαγε σε αυτή τη φάση ήταν πολλές και τις σημαντικότερες τις χρησιμοποίησε και στα μετέπειτα στάδια εξέλιξης του οργάνου, δημιουργώντας κάθε φορά όλο και καλύτερα όργανα.

Τα χαρακτηριστικά των φλάουτων στο Μουσείο της ΦΕΚ είναι τα εξής: Ο σωλήνας του οργάνου χωρίζεται σε τρία και σε άλλα σε τέσσερα μέρη: κεφαλή, βαρελότο, σώμα και πόδι. Το κύριο σώμα του οργάνου κατασκευάζεται πλέον ενιαίο κι έτσι ο μακρύς άξονας που εισάγεται για πρώτη φορά δίνει τη δυνατότητα με περιστροφική πλέον κίνηση να μεταδοθεί με καλύτερο μηχανικό τρόπο η ενέργεια από μία δύναμη σε ένα απομακρυσμένο σημείο του σωλήνα. Ο άξονας αυτός στηρίζεται σε στύλους, που και αυτοί εισάγονται για πρώτη φορά στην κατασκευή του μηχανισμού του οργάνου. Οι στύλοι και οι νέοι μικροί άξονες πάνω στους οποίους στηρίζονται τα κλειδιά, στερεώνονται πλέον με άλλον τρόπο στον σωλήνα, αφού στην ουσία βιδώνονται σε αυτόν ώστε να καταλαμβάνουν μικρότερη επιφάνεια πάνω του. Επιπλέον με το νέο μηχανισμό του μακρού άξονα λειτουργεί και το νέο βοηθητικό κλειδί που εισάγεται για το σι ύφεση. Επίσης οι οπές του σωλήνα διατηρούν τη μικρή διατομή, έχουν όμως ανοιχτεί σε σωστότερες θέσεις δίνοντας έτσι ορθότερο κούρδισμα στο φλάουτο. Ο ήχος του οργάνου είναι αρκετά σιγανός και γλυκός, παραμένει όμως αδύναμος λόγω κυρίως των μικρών οπών.¹⁴⁸

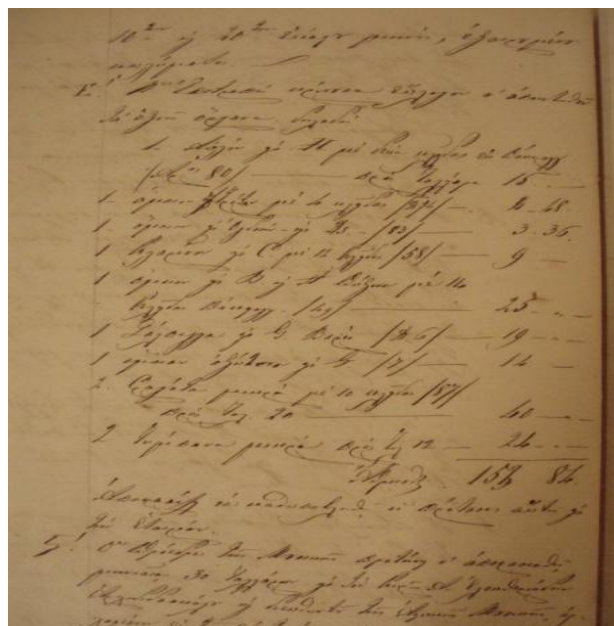
¹⁴⁷ Φιλαρμονική Εταιρείας Κέρκυρας.

¹⁴⁸ Ζερβόπουλος, *Το φλάουτο τύπου Böhm· κατασκευή – εξέλιξη – τεχνική*, 12.

Εικ. 11. Τέσσερα φλάουτα – εκθέματα στο Μουσείο της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας¹⁴⁹

Σύμφωνα με την πρώτη παραγγελία οργάνων της εταιρείας το 1841, παραγγέλθηκαν τέσσερα φλάουτα. Αυτά που σήμερα σώζονται στο μουσείο δεν γνωρίζουμε ακριβώς κατά τη διάρκεια ποιας περιόδου παραγγέλθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν, πάντως φέρουν κάποια στοιχεία για την προέλευσή τους. Τα δύο που έχουν επιγραφή προέρχονται το πρώτο από τον γερμανικό μουσικό οίκο H.F. Meyer του Αννοβέρου και το δεύτερο από τον ιταλικό Mairo e Orsi του Μιλάνο, ενώ τα άλλα δύο δεν έχουν επιγραφή.

Εικ. 12. Παραγγελία οργάνων για την μπάντα της Φιλαρμονική Εταιρείας Κέρκυρας¹⁵⁰

¹⁴⁹ Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας.

¹⁵⁰ Αρχείο της Φιλαρμονική Εταιρείας Κέρκυρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

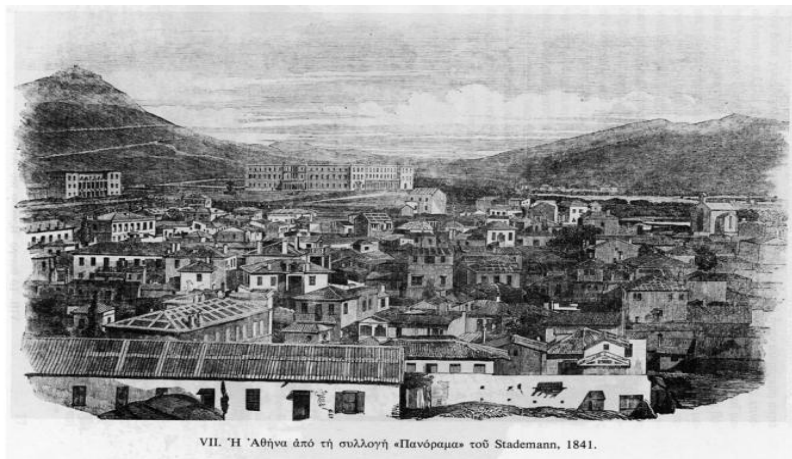
Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΦΛΑΟΥΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ

2.1. Η πολιτική και καλλιτεχνική ζωή της αθηναϊκής κοινωνίας από το 1834 ως το 1871

2.1.1. Οι συνθήκες μετά από την απελευθέρωση

Το ελληνικό βασίλειο ιδρύθηκε το 1828 και δύο χρόνια αργότερα, το 1830, το Πρωτόκολλο του Λονδίνου υπογεγραμμένο από την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία αποτέλεσε την πρώτη διεθνή διπλωματική πράξη, που αναγνώριζε την Ελλάδα ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος. Πρώτος κυβερνήτης ορίστηκε ο Κερκυραίος διπλωμάτης, Ιωάννης Καποδίστριας. Ωστόσο επειδή στη Συνθήκη οριζόταν ότι πολίτευμα του ελληνικού κράτους θα ήταν η μοναρχία, οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν το 1833 να στείλουν τον δεκαεπτάχρονο πρίγκιπα της Βαυαρίας, Όθωνα, προκειμένου να κυβερνήσει το νεοϊδρυθέν βασίλειο.¹⁵¹

Αρχικά η πρωτεύουσα ήταν το Ναύπλιο και με Βασιλικό Διάταγμα το 1834 ανακηρύχθηκε η Αθήνα πρωτεύουσα του νεότευκτου βασιλείου.¹⁵² Αν και πρωτεύουσα, ήταν μία πολύ μικρή πόλη, με πληθυσμό μόλις 7.000 κατοίκων, πληγωμένη από τον πολυετή πόλεμο και τις ασθένειες. Έμοιαζε περισσότερο με χωριό, γεμάτο ατάκτως εριμμένες αρχαιότητες, ερειπωμένα κτίρια και φτωχικές καλύβες, που μόλις λίγα χρόνια πριν είχε απελευθερωθεί από τον τουρκικό ζυγό. Οι διοικητικές δομές του κράτους ήταν ανύπαρκτες και η ανάπτυξη της οικονομίας και του δευτερογενούς τομέα ξεκινούσαν από το μηδέν. Επίσης, απουσίαζαν δρόμοι, πολεοδομικά σχέδια, πλατείες, εγγειοβελτιωτικά έργα και χώροι για τα δημόσια κτίρια.¹⁵³

VII. 'Η Αθήνα από τη συλλογή «Πανόραμα» του Stademann, 1841.

Εικ. 13. Άποψη της Αθήνας το 1841¹⁵⁴

¹⁵¹ Δημήτρης Αγγελάτος, *Ελλάς. Η ιστορία και ο πολιτισμός του Ελληνικού Έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα. Το ελληνικό έθνος. Οι μετά την άλωση χρόνοι και το σύγχρονο ελληνικό κράτος*, 2^{ος} τόμος (Αθήνα: Εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, 1998), 91,121-125.

¹⁵² Αγγελάτος, *Ελλάς. Η ιστορία και ο πολιτισμός του Ελληνικού Έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα. Το ελληνικό έθνος. Οι μετά την άλωση χρόνοι και το σύγχρονο ελληνικό κράτος*, 137.

¹⁵³ Ρωμανού, *Έντεχνη Ελληνική Μουσική στους Νεότερους Χρόνους*, 110, 111.

¹⁵⁴ <http://www.paliaathina.com/gr/pages/413/mia-spania-apeikonisi-tis-athinas-toy-1841.html> (πρόσβαση στις 25/8/2015).

Σε ό,τι αφορά στην κοινωνία, δεν υπήρχε η αστική παράδοση και η κοινωνική διαστρωμάτωση των δυτικών χωρών, όπως επίσης τα κοινωνικά θεμέλια όπου βασίστηκε η ανάπτυξη του δυτικού πολιτισμού. Για το λόγο αυτό, η Αθήνα και αργότερα και άλλες ελληνικές πόλεις δεν αφομοίωσαν τον δυτικό πολιτισμό, αλλά η άρχουσα τάξη μιμήθηκε τις πιο επιφανειακές του όψεις, μέσω της οικονομικής της δύναμης.¹⁵⁵

2.1.2. Το καλλιτεχνικό και πνευματικό επίπεδο και οι συνθήκες διαμόρφωσής τους

Τα πρώτα χρόνια αμέσως μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους, το πνευματικό και καλλιτεχνικό επίπεδο των πολιτών της Αθήνας ήταν πολύ χαμηλό και ανάλογο των ερεθισμάτων που προσφέρονταν. Η ελληνική κοινωνία υστερούσε σε ζητήματα πολιτισμού, τεχνών και επιστημών, ενώ η μόρφωση ήταν προνόμιο λίγων, δεδομένου ότι απουσίαζαν σχεδόν εξ ολοκλήρου τα δημόσια εκπαιδευτήρια. Η ενασχόληση με τις καλές τέχνες βρισκόταν στην ίδια, αν όχι σε χειρότερη μοίρα, αφού κατά κύριο λόγο δεν υπήρχαν θέατρα, μουσεία, ούτε χώροι για τη σπουδή των καλών τεχνών. Υπήρχαν ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, όπως το Αρσάκειο και το Διδασκαλείο, που ήταν προσιτά μόνο στα εύπορα, ανώτερα κοινωνικά στρώματα, όπως επίσης και η κατ' οίκον διδασκαλία.¹⁵⁶

Η τουρκική κατοχή είχε αποξενώσει την Αθήνα, αλλά και όλη τη χώρα, με εξαίρεση τα Επτάνησα, καθώς και τα Δωδεκάνησα και την Κρήτη, από τις σπουδαίες εξελίξεις που συνέβησαν στις επιστήμες και τις τέχνες κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού στη δυτική Ευρώπη, όπου η μουσική ζωή και κατ' επέκταση η μουσική εκπαίδευση είχαν θεμελιωθεί και εμφανίσει σημαντικούς ρυθμούς ανάπτυξης, φτάνοντας στο σημείο να αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα των κοινωνιών των χωρών αυτών.

Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν υπήρχε καθόλου πρόσφορο έδαφος αλλά ούτε κάποια ουσιαστική ανάγκη ή επιθυμία των Αθηναίων για τη δημιουργία λυρικών και μη θεάτρων, χώρων συναυλιών, ωδείων, ακαδημιών, σχολών εκμάθησης μουσικής και των υπολοίπων τεχνών. Επίσης, στη δημόσια εκπαίδευση, που παρουσίαζε τεράστια κενά κατά τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση, τόσο ως προς την έλλειψη υποδομών όσο και ως προς την έλλειψη προσωπικού, η μουσική δε διδασκόταν συστηματικά. Οι Αθηναίοι πολίτες της εν λόγω εποχής καλούνταν να λύσουν βασικότερα ζητήματα, όπως επιβίωσης και εύρεσης έστω και προσωρινής εργασίας. Επιπλέον τα μουσικά τους ακούσματα καθώς και οι γνώσεις και οι εμπειρίες τους γύρω από τη μουσική είχαν πολύ περισσότερο επιρροές από την ανατολή παρά από τη δύση.

Ωστόσο η παρουσία του Όθωνα, των ακολούθων του και άλλων ευρωπαϊών διπλωματών και αξιωματούχων στην Αθήνα επέβαλε τρόπον τινά την ύπαρξη στρατιωτικών μουσικών συνόλων κυρίως από πνευστά και κρουστά όργανα (μπάντες),

¹⁵⁵ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 109.

¹⁵⁶ Κώστας Μπαρούτας, *Η μουσική ζωή στην Αθήνα το 19ο αιώνα: συναυλίες, ρεσιτάλ, μελόδραμα, λαϊκό τραγούδι, μουσικοκριτική* (Αθήνα: Φ. Νάκας, 1992), 13.

που συνόδευαν τον πρίγκιπα στις δημόσιες εμφανίσεις του και δημιούργησε την ανάγκη για την ύπαρξη λυρικών θεάτρων και χώρων συναυλιών, όπου οι ευρωπαίοι αξιωματούχοι θα άκουγαν την οικεία προς αυτούς μουσική.

Έτσι δημιουργήθηκε σταδιακά η ανάγκη για την εκμάθηση των οργάνων της μπάντας και συστάθηκαν άλλοτε βραχύβια και άλλοτε μακροβιότερα ιδρύματα εκμάθησης μουσικής, λ.χ. μπάντες, φιλαρμονικές εταιρείες, σύλλογοι μουσικής, χορωδίες, μαντολινάτες, μουσικά σύνολα που διέδιδαν τη μουσική στα λαϊκότερα στρώματα. Τα παραπάνω αρχικά καθοδηγήθηκαν υπό την επίβλεψη και τις συστάσεις κυρίως Γερμανών μουσικών και δασκάλων μουσικής καθώς και από σημαίνοντες Επτανήσιους μουσικούς και συνθέτες, που κυρίως μετά το μέσο του 19ου αιώνα άρχισαν να εγκαθίστανται στην Αθήνα. Η μετακίνηση Επτανησίων συνθετών, μουσικών εκτελεστών και δασκάλων στην ελεύθερη Ελλάδα και κυρίως στην Αθήνα, από τα τέλη του 19ου αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση χαρακτηριστικών της επτανησιακής μουσικής ζωής στην πρωτεύουσα. Το 1840 άρχισαν να ιδρύονται θέατρα στα οποία παρουσιάζονταν μελοδραματικές παραστάσεις.¹⁵⁷

Με την πάροδο των ετών η Αθήνα αποτέλεσε το κέντρο των εξελίξεων στην οικονομική, κοινωνική και πνευματική ζωή του τόπου ως πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, χάρη στην παρουσία σημαντικών προσώπων και οικονομικών παραγόντων που εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα από τα Επτάνησα και το εξωτερικό. Από την άλλη, ο Πειραιάς, λόγω της γειτνίασής του με την πρωτεύουσα, αλλά και της θέσης του ως του μεγαλύτερου λιμανιού της χώρας, εξελίχθηκε σε σταυροδρόμι σημαντικών μουσικών ρευμάτων, με συχνά αντιφατικό περιεχόμενο.¹⁵⁸

2.1.3. Τα πρώτα δείγματα ευρωπαϊκής μουσικής στην Αθήνα

2.1.3.1. Οι στρατιωτικές μπάντες

Με τον ερχομό του Όθωνα στην Ελλάδα το 1833, έφτασε αρχικά στο Ναύπλιο και η βαυαρική στρατιωτική μπάντα που συνόδευε τον πρίγκιπα, και που αργότερα τον ακολούθησε στην Αθήνα.¹⁵⁹ Η φιλαρμονική της φρουράς έδινε υπαίθριες συναυλίες και συχνά συνόδευε τις εκδρομές του βασιλικού ζεύγους. Η πρώτη της εμφάνιση στο αθηναϊκό κοινό έγινε στις 15/27 Δεκεμβρίου 1834, όταν μεταφέρθηκε η πρωτεύουσα από το Ναύπλιο στην Αθήνα.¹⁶⁰

Αρχικά οι μουσικοί της στρατιωτικής αυτής μπάντας προέρχονταν στο σύνολό τους από το εξωτερικό και κυρίως από τη Γερμανία, σύντομα όμως δημιουργήθηκε η ανάγκη για περισσότερους μουσικούς. Για την κατάρτιση αυτών που θα επάνδρωναν τις στρατιωτικές μπάντες, ιδρύθηκε στις 15/27 Νοεμβρίου 1843 η πρώτη στρατιωτική

¹⁵⁷ **Σακαλλιέρος**, «Μεταβατικότητα “υφής” και “ύφους” της νεοελληνικής μουσικής δημιουργίας από τον 19ο έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα: ιστορική αναδρομή μέσω κριτικής αποτίμησης και των πρακτικών πηγών», 220.

¹⁵⁸ **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 15.

¹⁵⁹ **Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 47.

¹⁶⁰ **Μοτσενίγος**, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της*, 304.

μουσική σχολή.¹⁶¹ Στη σχολή αυτή δεν υπήρχε διάκριση τάξεων πνευστών, παρά μόνο ο αρχιμουσικός της πρώτης στρατιωτικής μπάντας, Ernst Michael Mangel, Ούγγρος μουσικός, συνθέτης και φιλέλληνας, ο οποίος δίδασκε πνευστά. Το 1855 διαλύθηκε η σχολή και στη συνέχεια, το 1860, δημιουργήθηκε η Ειδική Ορχήστρα Πνευστών της Φρουράς Αθηνών. Το τελευταίο σύνολο εμφανιζόταν στην Ομόνοια, το Σύνταγμα και στους Στύλους του Ολυμπίου Διός.¹⁶²

Εν έτει 1875 υπήρχαν στην Αθήνα πέντε στρατιωτικές μπάντες: της φρουράς, η μεγαλύτερη με διευθυντή τον Christian Welker,¹⁶³ του 10ου τάγματος, με διευθυντή τον Georg Geidemberger,¹⁶⁴ του 9ου τάγματος, του ιππικού και του πυροβολικού.¹⁶⁵ Στον

¹⁶¹ **Μοτσενίγος**, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορία της*, 307.

¹⁶² **Μπαρούτας**, *Η μουσική ζωή στην Αθήνα το 19ο αιώνα: συναυλίες, ρεσιτάλ, μελόδραμα, λαϊκό τραγούδι, μουσικοκριτική*, 18.

¹⁶³ **Welker Christian** (εξελληνισμένο: Χριστιανός Βέλκερ). Βαυαρός στρατιωτικός μουσικός του 19ου αι. και διευθυντής της Μπάντας της Φρουράς Αθηνών. Το 1843 κατατάχθηκε στη Μουσική του Ελληνικού Στρατού καλεσμένος από τον Mangel, του οποίου διετέλεσε και βοηθός. Επί 4 χρόνια προύπηρέτησε στο Τάγμα της Γραμμής, και σταδιακά προάχθηκε σε αρχιμουσικό χορωδίας, αρχιμουσικό Ανθυπασιιστή και το 1877 σε ανθυπολοχαγό επιθεωρητή. Υπήρξε καθηγητής και μέλος της Φιλαρμονικής Εταιρείας *Ευτέρπη*, όπου διετέλεσε και ένας από τους υποδιευθυντές της. Στην *Ευτέρπη* δίδαξε κλαρινέτο και φλάουτο, όπως επίσης εκκλησιαστική μουσική, ωδική, αρμονία και σύνθεση. Το 1878 του απενεμήθη ο Αργυρούς Σταυρός του Σωτήρος. Το 1882 τιμήθηκε με το βαθμό του υπολοχαγού και το 1886, με το βαθμό του λοχαγού 2ας τάξεως. Επίσης έλαβε το παράσημο του Ερυθρού Αετού 4ης τάξεως του αυτοκράτορα της Πρωσίας και το παράσημο των Ιπποτών 1ης τάξεως. Αποστρατεύθηκε το 1895 και πέθανε το 1908. Αξίζει να σημειωθεί ότι όσο ήταν επικεφαλής της Μπάντας, την οδηγούσε κάθε πρωί κάτω από τα ανάκτορα (όταν το βασιλικό ζεύγος δεν απουσίαζε) διευθύνοντας πάντοτε αυτοπροσώπως χαρμόδουνους παιανισμούς: **Τάκης Καλογερόπουλος**, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα*, Τόμος 1 (Αθήνα: εκδόσεις Γαλλέλη, 1998), 352. **Μοτσενίγος**, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορία της*, 311, **Θεόδωρος Συναδινός**, *Ιστορία της νεοελληνικής μουσικής 1824-1919* (Αθήνα: εκδόσεις Τύπος, 1919), 202, 203.

¹⁶⁴ **Georg Geidemberger ή Gaidemberger**, (εξελληνισμένο: Γεώργιος Γαϊδεμβέργκερ). Γεννήθηκε το 1826. Υπήρξε μουσικός και μαέστρος του 19ου αιώνα και διακεκριμένο στέλεχος της ελληνικής Στρατιωτικής Μουσικής, της οποίας διετέλεσε και αρχιμουσικός επί σειρά ετών. Το 1852 κατατάχθηκε ως εθελοντής μουσικός έχοντας προύπηρέτησει επί πενταετία στην μουσική του βαυαρικού στρατού. Το 1862 προβιβάστηκε σε ανθυπασιιστή αρχιμουσικό και το 1878 του απενεμήθη ο Αργυρούς Σταυρός του Σωτήρος. Το 1890 προβιβάστηκε σε ανθυπολοχαγό αρχιμουσικό και διορίστηκε δάσκαλος της μουσικής στη Σχολή Ευελπίδων μέχρι το 1893. Δίδασκε κυρίως χάλκινα πνευστά σε πολλούς μουσικούς συλλόγους της Αθήνας και οργάνωνε τις μουσικές μπάντες. Υπήρξε υποδιευθυντής της Φιλαρμονικής Εταιρείας "Ευτέρπη" σε όλα τα έτη λειτουργίας της, όπου δίδαξε βιολί και χάλκινα πνευστά. Στο Ωδείο Αθηνών δίδαξε από το 1874 έως το 1894 τσέλο, χάλκινα πνευστά, ενοργάνωση και διεύθυνση ορχήστρας πνευστών. Ως αρχιμουσικός, έδωσε σε πρώτη εκτέλεση αρκετά ελληνικά έργα. Επιπλέον, είχε αναλάβει τη διδασκαλία και τη διεύθυνση της μπάντας του Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα, του Ορφανοτροφείου Ζάννη και του συλλόγου "τεχνιτών και βιομηχάνων" που εκπαιδεύονταν στο Ωδείο Αθηνών. Το 1884 ανέλαβε τη διεύθυνση της μπάντας του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», που πριν ανήκε στο Ωδείο Αθηνών. Είχε βοηθό του τον Βαυαρό μουσικό Franz Emken: **Καλογερόπουλος**, *Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα*, 434, και **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 180, 181.

Ο **Franz Emken**, γεννημένος στο Erstein το 1822, κατατάχθηκε αρχικά ως εθελοντής στις ελληνικές ορχήστρες πνευστών και αργότερα δίδαξε στο Ωδείο Αθηνών κλαρινέτο και κοντραμπάσο κατά το διάστημα 1874-1884 και διεύθυνση ορχήστρας πνευστών και ενοργάνωση από το 1874 έως το 1884. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μουσική ανάπτυξη του Πειραιά, όντας υπεύθυνος της μπάντας του Ορφανοτροφείου Ζάννη από το 1887 και για περίπου πέντε χρόνια. Ανέλαβε επίσης την μπάντα του μουσικού συλλόγου του Πειραιά, η "Μελομένη" (1872- 15.09.1874) και διηύθυνε την μπάντα της φιλαρμονικής του Πειραιά (9.1892- 1894), βοηθούμενος από τον γιό του Ροδόλφο. Πέθανε τον Αύγουστο του 1894. Σε άρθρο της εφημερίδας *Εφημερίς* περιγράφεται αναλυτικά η συνεισφορά του (*Εφημερίς*, 10.8.1894). Επίσης: **Καλογερόπουλος**, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα*, 190, και **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 180.

¹⁶⁵ **Μπαρούτας**, *Η μουσική ζωή στην Αθήνα το 19ο αιώνα: συναυλίες, ρεσιτάλ, μελόδραμα, λαϊκό τραγούδι, μουσικοκριτική*, 28, 29.

Πειραιά υπήρχε επίσης πριν από το 1850 παρουσία στρατιωτικών μπαντών, οι οποίες προέρχονταν από ξένους στόλους.¹⁶⁶

Έως τότε η εκμάθηση μουσικών οργάνων -κατά κύριο λόγο πνευστών- αποσκοπούσε κυρίως στη δημιουργία μπαντών της αυλής και του στρατού. Παρ' όλα αυτά οι αρχιμουσικοί που έφτασαν στην Αθήνα, ως διευθυντές των στρατιωτικών μπαντών, επηρέασαν σημαντικά το μουσικό γίνεσθαι της Αθήνας. Τόσο ο Welcker όσο και ο Geidemberger όπως θα δούμε και παρακάτω, εκτός από διευθυντές στρατιωτικών φιλαρμονικών, ανέλαβαν την οργάνωση μουσικών εταιρειών της Αθήνας και δίδαξαν πνευστά και θεωρητικά μαθήματα σε αυτές. Με τον τρόπο αυτό ενίσχυσαν τη διδασκαλία της μουσικής που στόχευε στη δημιουργία συνόλων συμφωνικής μουσικής ή μουσικής δωματίου κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, όπως επίσης τη διαμόρφωση μιας πιο σφαιρικής μουσικής παιδείας που την εκμάθηση οργάνου θα συμπλήρωναν μαθήματα ανώτερων θεωρητικών, ιστορίας της μουσικής, ανάλυσης και αισθητικής.

Μία προσπάθεια για σύσταση συνόλου μουσικής δωματίου αποκλειστικά από Έλληνες μουσικούς σημειώθηκε το 1855, οπότε και ιδρύθηκε το πρώτο ελληνικό κουιντέτο με τους μουσικούς: Λεωνίδα Αργυρόπουλο: κιθάρα, Δημήτριο Τσουμάκο: 1ο φλάουτο, Κωνσταντίνο Κατακουζηνό: 2ο φλάουτο, Κ. Χατηριάδη: βιολί και Αριστείδη Κηρύκο: βιόλα.¹⁶⁷ Το μουσικό αυτό σύνολο μέχρι το 1865 «εξετέλει υπό τα παράθυρα των γνωστών εις αυτό οικιών διαφόρους μουσικάς συνθέσεις ιταλών μουσουργών... έφερε μαζί του και τ' αναλόγια ως και κηρία, τα οποία ήναπτεν οσάκις επρόκειτο έξωθι οικίας τινός να εκτελέση μουσικήν τινά συναυλίαν...».¹⁶⁸ Η ύπαρξη των δύο φλαουτιστών δηλώνει ότι το φλάουτο είχε γίνει ευρέως γνωστό κυρίως μέσα από τις μπάντες του στρατού στο αθηναϊκό κοινό, το οποίο πιθανώς να έδειχνε μία ιδιαίτερη προτίμηση σ' αυτό το όργανο.

2.1.3.2. Οι ευρωπαϊκοί περιοδεύοντες μουσικοί θίασοι και τα αθηναϊκά θέατρα

Εκτός από τα ακούσματα των στρατιωτικών μπαντών, που κατά κύριο λόγο ήταν γερμανικών καταβολών, οι Αθηναίοι κατά την ίδια περίοδο ήρθαν σε επαφή και με το ιταλικό μελόδραμα. Ως επακόλουθο της εγκατάστασης του Όθωνα στην Αθήνα κρίθηκε απαραίτητο να δημιουργηθούν χώροι που θα στέγαζαν τις παραστάσεις θεάτρου και μελοδράματος.

Ιταλικοί μουσικοί θίασοι διαδέχονταν ο ένας τον άλλον, παρουσιάζοντας όπερες και οπερέτες στα υποτυπώδη θέατρα της Αθήνας κατά τις δεκαετίες του 1830 και 1840, αλλά και αργότερα. Οι χώροι όπου ανέβαιναν οι παραστάσεις δε βρίσκονταν σε καλή κατάσταση και σίγουρα δε διέθεταν τις απαραίτητες προδιαγραφές σε ό,τι αφορά στην ακουστική.

Κατά τον Απρίλιο του 1837 η οικογενειακή Εταιρεία Ποικίλων Θεαμάτων του Ιταλού Gaetano Mele έστησε ένα ξύλινο θέατρο, όπου παρουσιάζονταν παραστάσεις

¹⁶⁶ Μοτσενίγος, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή στην Ιστορία της*, 300.

¹⁶⁷ Μπαρούτας, *Η μουσική ζωή στην Αθήνα το 19ο αιώνα: συναυλίες, ρεσιτάλ, μελόδραμα, λαϊκό τραγούδι, μουσικοκριτική*, 18.

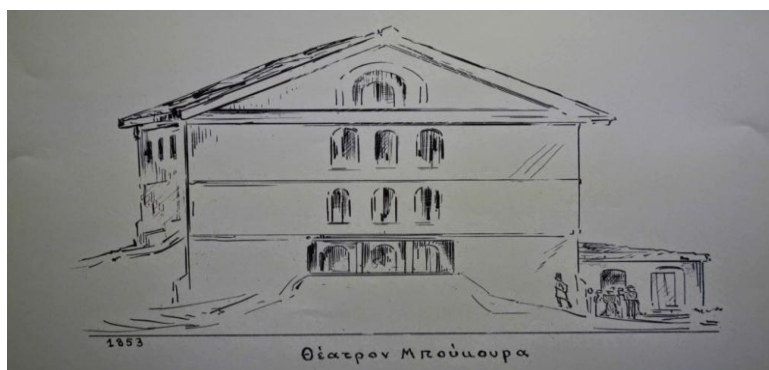
¹⁶⁸ Συναδινός, *Ιστορία της Νεοελληνικής μουσικής 1814-1919*, 94, 95.

με σχοινοβασίες, ακροβατικά, γυμναστικές ασκήσεις και παντομίμα. Σταδιακά, το πρόγραμμα εμπλουτίστηκε με αποσπάσματα από όπερες, όπως στην παράσταση στις 30 Απριλίου/12 Μαΐου 1837, στην οποία ακούστηκαν μέρη από τον *Κουρέα της Σεβίλλης* του Gioacchino Rossini, που ερμήνευσαν ερασιτέχνες μονωδοί (μέλη της Εταιρείας) και πρόκειται για τα πρώτα ακούσματα όπερας στην Αθήνα κατά τον 19^ο αιώνα. Ο μαέστρος που μετακλήθηκε από τον Mele στην Αθήνα το καλοκαίρι του ίδιου έτους ήταν ο Livio Tosini (maestro concertatore), που ανέλαβε τα καθήκοντα του διευθυντή ορχήστρας.¹⁶⁹

Ακολούθησαν και άλλες προσπάθειες για δημιουργία θεάτρων. Το πρώτο λιθόκτιστο θέατρο της Αθήνας κατασκευάστηκε το κατά τα έτη 1839-1840 από τον Ιταλό τραγουδιστή Μπαζίλιο Σανσόνι για τις παραστάσεις του και πήρε το όνομά του. Η πρώτη σαιζόν όπερας του θεάτρου εγκαινιάστηκε στις 6/18 Ιανουαρίου 1840 με τη *Lucia di Lammermoor* του Gaetano Donizetti.¹⁷⁰ Το 1844 το θέατρο αυτό αγοράστηκε από τον Ιωάννη Μπούκουρα και ονομάστηκε θέατρο «Μπούκουρα» ή «Αθηνών».¹⁷¹

Η σύνθεση των ξένων μουσικών θιάσων δε θα πρέπει να ήταν πολύ μεγάλη, αφενός λόγω του υψηλού κόστους της μετακίνησης από την Ιταλία και της διαμονής των καλλιτεχνών στην Αθήνα και αφετέρου λόγω της μικρής σκηνής που διέθεταν τα παραπάνω θέατρα. Οι τοπικοί ωστόσο μουσικοί θίασοι αποτελούνταν σίγουρα από περισσότερους καλλιτέχνες και χρειάζονταν περισσότερους τεχνικούς. Όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Σαμπάνης, η πλήρης «θεατρική εταιρεία» του θεάτρου Αθηνών για τη σαιζόν όπερας 1851/2 ήταν πολυάριθμη, αποτελούμενη από τρεις μουσικούς διευθυντές, δεκατέσσερις μονωδούς, δεκαοκτώ χορωδούς, τριάντα τρεις μουσικούς ορχήστρας και έντεκα υπαλλήλους-τεχνικούς.¹⁷²

Δυστυχώς ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά για τους μουσικούς των ορχηστρών των ιταλικών μουσικών θιάσων, καθώς στον τύπο της εποχής σώζονται κυρίως ονόματα τραγουδιστών και ελάχιστες φορές των μαέστρων που διηύθυναν τις παραστάσεις. Το φλάουτο είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στο οργανόγραμμα αυτού του είδους ορχήστρας, δε σώζονται όμως ονόματα μουσικών των εν λόγω θιάσων.

Εικ. 14. Απεικόνιση της πρόσοψης του θεάτρου Μπούκουρα¹⁷³

¹⁶⁹ Κωνσταντίνος Σαμπάνης, «Οι παραστάσεις της όπερας στο Ναύπλιο κατά την οθωνική περίοδο», *Μουσικός Ελληνομνημών* 7 (2010), 3-11: 4.

¹⁷⁰ Σαμπάνης, «Οι παραστάσεις της όπερας στο Ναύπλιο κατά την οθωνική περίοδο», 4.

¹⁷¹ Ρωμανού, *Εντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 110.

¹⁷² Σαμπάνης, «Οι παραστάσεις της όπερας στο Ναύπλιο κατά την οθωνική περίοδο», 6.

¹⁷³ http://voreasmagazin.blogspot.gr/2014/06/blog-post_3469.html (πρόσβαση στις 3/10/2015)

Οι παραστάσεις είχαν άλλοτε μεγάλη ανταπόκριση από το αθηναϊκό κοινό, άλλοτε μικρότερη, ενώ υπήρχαν και περιπτώσεις αποδοκιμασιών. Το θέαμα και το άκουσμα όπερας κατά τα πρώτα στάδια λειτουργίας των θεάτρων ήταν εντελώς πρωτόγνωρο για τους Αθηναίους και η συνάθροιση τους σε αυτά, για την παρακολούθηση όπερας, είχε περισσότερο κοσμικό και κοινωνικό χαρακτήρα, παρά παιδευτικό.

2.1.3.3. Μουσικές εταιρείες και μουσικοί σύλλογοι

Με το πέρασμα των ετών τα μουσικά ερεθίσματα που προσελάμβαναν οι πολίτες της πρωτεύουσας ολοένα και αυξάνονταν. Η δεκαετία του 1870 σηματοδοτεί ένα ρεύμα προόδου που διαπνέει όλους τους τομείς της κοινωνικής και πνευματικής ζωής της Ελλάδας και που χαρακτηρίζεται από άνθιση διαφόρων μορφών συλλογικότητας.¹⁷⁴

Από το 1871 έως το 1909 ιδρύθηκαν με χρονολογική σειρά οι παρακάτω μουσικοί σύλλογοι, μουσικές εταιρείες και ιδρύματα, που διέθεταν σχολές μουσικής. Στην Αθήνα: η Φιλαρμονική Εταιρεία *Ευτέρπη*, ο Εκκλησιαστικός Μουσικός Σύλλογος, ο Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος (1871), ο Μουσικός Σύλλογος *Ορφεύς*, η Φιλαρμονική Εταιρεία Αθηνών, ο Όμιλος Φιλομούσων, ο Μουσικός Σύλλογος Αθηνών, η Μουσική Εταιρεία Αθηνών, ο Ελληνικός Μουσικός Σύλλογος *Ιωάννης ο Δαμασκηνός*, ο Σύνδεσμος των εξ επαγγέλματος Μουσικών, η Αθηναϊκή Μανδολινάτα, ο Μουσικός σύλλογος *Εθνική Μούσα*, ο Μουσικός Σύλλογος *Απόλλων*, ο Μουσικός Σύλλογος *Φιλική Ένωσις* ή *Φιλαρμονική Ένωσις*, ο Εθνικός Μουσικός Σύλλογος, Σύνδεσμος των Ιεροψαλτών *Ρωμανός ο Μελωδός*, ο Εθνικός μουσικός σύλλογος, το Ωδείο Λόππνερ που διοικούσαν από τον Μουσικό Σύλλογο *Απόλλων*, τα Ορφανοτροφεία *Χατζηκώνστα* και *Ζάννη*, καθώς και η μπάντα πολεμικού ναυτικού. Στον Πειραιά: ο Μουσικός Σύλλογος Πειραιά, η *Μελπομένη* ή *Ευτέρπη Πειραιώς*, ο Όμιλος Φιλομούσων Πειραιά, η *Καλλιτεχνική Οικογένεια*, ο Πειραιϊκός Σύνδεσμος, η Πειραιϊκή Μανδολινάτα, καθώς και η Μουσική Εταιρεία Πειραιά. Επίσης υπήρχαν «άτυπες» ομάδες, όπως ενώσεις μουσικών χωρίς οργανωμένη διοικητική δομή, καθώς και χορωδίες, μπάντες πνευστών ή ορχήστρες νυκτών χορδόφωνων οργάνων.¹⁷⁵

Κύριο μέλημα των μουσικών συλλόγων ήταν η συγκρότηση μπάντας και για το λόγο αυτό η διδασκαλία των πνευστών οργάνων είχε σημαίνοντα ρόλο. Πρότυπο για την οργάνωση των σχολών μουσικής των διαφόρων μουσικών συλλόγων θεωρείται ότι αποτέλεσε η σχολή της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας, η οποία -όπως ήδη αναφέρθηκε- είχε συσταθεί βάσει των ιταλικών σχολών.

Σε αντίθεση με τις στρατιωτικές μπάντες, στις φιλαρμονικές εταιρείες και στους μουσικούς συλλόγους της Αθήνας και του Πειραιά, υπήρχαν σχεδόν στο σύνολό τους τάξεις όπου διδάσκονταν ξεχωριστά το κάθε ένα από τα όργανα που απάρτιζαν την ορχήστρα πνευστών και στις περισσότερες περιπτώσεις διδάσκονταν έγχορδα όργανα, πιάνο και ωδική. Το φλάουτο κατείχε τη σημαντικότερη θέση από τα ξύλινα πνευστά. Συνήθως οι εταιρείες και οι σύλλογοι διέθεταν αίθουσα εκδηλώσεων όπου

¹⁷⁴ **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 14, 15.

¹⁷⁵ **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 14.

πραγματοποιούνταν οι συναυλίες των μαθητών, των καθηγητών και των μουσικών συνόλων. Οι διδάσκοντες στις παραπάνω σχολές μουσικής ήταν κατά κύριο λόγο ξένοι μουσικοί, Ιταλοί και Γερμανοί, πολλοί από τους οποίους είχαν μετέβη στην Ελλάδα ως μέλη ή αρχιμουσικοί των στρατιωτικών μπαντών.

Καθ' όλη τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, οι μαθήτριες μπορούσαν να μάθουν μόνο πιάνο, το οποίο και θεωρήθηκε κατ' εξοχήν «γυναικείο» όργανο. Το ίδιο ίσχυε και για την υπόλοιπη Ευρώπη. Έτσι τα κορίτσια φοιτούσαν κυρίως στις τάξεις ωδικής και πιάνου και μόνο τα αγόρια μάθαιναν όργανα μπάντας και συμφωνικής ορχήστρας. Εκτός από το πιάνο μαθήτριες μπορούσαν να μάθουν και μαντολίνο στην Αθηναϊκή Μαντολινάτα.¹⁷⁶

Φιλαρμονική Εταιρεία Ευτέρπη

Το 1871 είναι έτος ορόσημο για την ιστορία της μουσικής στην Ελλάδα, εφόσον παρατηρείται η έναρξη της πρώτης συστηματικής προσπάθειας οργάνωσης της μουσικής ζωής του ελληνικού κράτους με την ίδρυση τριών μουσικών συλλόγων στην Αθήνα και στον Πειραιά.¹⁷⁷ Πρόκειται για τη Φιλαρμονική Εταιρεία *Ευτέρπη*, τη Φιλαρμονική Εταιρεία Αθηνών και τον Μουσικό και Δραματικό Σύλλογο που συνεχίζει τη δράση του μέχρι σήμερα.

Δεδομένης της έλλειψης Ελλήνων μουσικοδιδάσκαλων, η *Ευτέρπη* πλαισιώθηκε αποκλειστικά από ξένους καθηγητές μουσικής, καθώς, μετά το πρώτο κύμα των δυτικοευρωπαϊών μουσικών που ήρθαν στην Ελλάδα μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου κράτους, παρατηρείται ένα δεύτερο κύμα κατά την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, γεγονός που συμπίπτει χρονικά με την οργάνωση και τη σύσταση των μουσικών συλλόγων και εταιρειών στην Αθήνα και τον Πειραιά. Πρόκειται και πάλι κυρίως για Ιταλούς και Γερμανούς μουσικούς.¹⁷⁸ Υποδιευθυντής της εταιρείας σε όλα τα έτη λειτουργίας της ήταν ο Geidemberger, που δίδαξε βιολί και χάλκινα πνευστά. Εκτός από την Ευτέρπη δίδαξε και σε άλλους μουσικούς και οργάνωσε μουσικές μπάντες.¹⁷⁹ Ένας ακόμη Γερμανός μουσικοδιδάσκαλος, που μετείχε στην ίδρυση της *Ευτέρπης* ήταν ο Julius Ennig,¹⁸⁰ που αργότερα δίδαξε και στο Ωδείο Αθηνών.

Από το πρώτο έτος της λειτουργίας της εταιρείας, υπήρχε σχολή φλάουτου, όπου δίδασκε ο Παναγιώτης Ακτίπης. Άλλοι καθηγητές φλάουτου ήταν ο Rafaele Parisini¹⁸¹ και ο Christian Welcker.¹⁸² Ο Welcker διετέλεσε για ένα διάστημα και

¹⁷⁶ Η διάκριση των φύλων, σύμφωνα με τον William Weber υπαγόρευε στις γυναίκες να μαθαίνουν να τραγουδούν ή να παίζουν πιάνο, όχι όμως και όργανα ορχήστρας, τα οποία ήταν μονοπώλιο των ανδρών: **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 304.

¹⁷⁷ **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 14.

¹⁷⁸ **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 177.

¹⁷⁹ **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 181.

¹⁸⁰ Ο Julius Ennig (Ιούλιος Ένικ ή Ένιγγ) γεννήθηκε στη Γερμανία και σπούδασε στο Βερολίνο. Ήρθε στην Ελλάδα ως ακόλουθος του Όθωνα, το 1833, και υπηρέτησε στο πυροβολικό. Μετά την αναχώρηση των Βαυαρών, εκείνος παρέμεινε στην Ελλάδα, καταφεύγοντας στην Ύδρα και αργότερα στη Σύρο. Δημοσίευσε διάφορες πραγματείες και μελέτες περί μουσικής, ασματολογία και μουσικά εγχειρίδια: **Καλογερόπουλος**, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής*, 2, 199.

¹⁸¹ Εξελληνισμένη εκδοχή του Parisini είναι Ραφαήλ Παριζίνης. Διετέλεσε καθηγητής και μουσικός διευθυντής της εταιρείας. Δίδαξε φλάουτο, κλαρινέτο, τσέλο, ωδική, πολυφωνική εκκλησιαστική μουσική, αρμονία, αντιστιξη και

υποδιευθυντής της εταιρείας και εκτός από φλάουτο, δίδαξε κλαρινέτο, εκκλησιαστική μουσική, ωδική, αρμονία και σύνθεση.¹⁸³

Κατά τα έτη 1871-1872 και 1873-1874 είχαν φοιτήσει τρεις μαθητές στην τάξη του φλάουτου, αριθμός πολύ μικρός, αν συγκριθεί με τους είκοσι μαθητές της τάξης ωδικής, ή τους δεκατέσσερις του βιολιού και τους δώδεκα του πιάνου. Παρόλα αυτά είναι το μόνο από τα πνευστά όργανα που είχε έστω και αυτή την απήχηση. Σε δημοσίευμα της εφημερίδας *Εφημερίς* αναφέρεται ότι «στο γενικό πρόγραμμα των μαθημάτων της Φιλαρμονικής Εταιρείας Ευτέρπη για το 1874-1875 υπήρχε και ιδιαίτερο πρόγραμμα μουσικών ασκήσεων των τακτικών μελών που διαιρούνταν σε μερικές για την ωδική, κλαρινέτο, φλάουτο και βιολί και σε γενικές, του χορού και της ορχήστρας την Κυριακή...».¹⁸⁴

Οι πληροφορίες για τις συναυλίες που γίνονταν στην εταιρεία είναι πολύ περιορισμένες. Μία από αυτές πραγματοποιήθηκε στις 27 Οκτωβρίου/8 Νοεμβρίου 1875 με τον Ιταλό Angolino, που έδωσε ρεσιτάλ φλάουτου στην αίθουσα συναυλιών της εταιρείας και συνοδεύτηκε από Έλληνες και Ιταλούς μουσικοδιδάσκαλους.¹⁸⁵ Η εταιρεία έπαψε να λειτουργεί το 1875.¹⁸⁶

Μουσικός Σύλλογος Πειραιά «Μελπομένη»

Τη διδασκαλία της μπάνας του συλλόγου *Μελπομένη* είχε αναλάβει ο Geidemberger. Στην μπάνα του παραδόθηκαν πολλά όργανα από τον αρχιμουσικό Ιωσήφ Καίσαρη, τα περισσότερα πνευστά και κρουστά, μεταξύ των οποίων και ένα φλάουτο.¹⁸⁷

Φιλαρμονική Εταιρεία Πειραιά

Ο Πειραιάς μέσα στον 19^ο αιώνα εξελίχθηκε σε σημαντικό κέντρο εμπορίου και ναυτιλίας. Η παρουσία ξένων στόλων στο λιμάνι συνήθως συνοδευόταν από στρατιωτικές μπάντες και πριν από το 1850.¹⁸⁸ Η Φιλαρμονική Εταιρεία Πειραιά είχε, από την αρχή της λειτουργίας της, μπάντα. Σε αυτή, όπως πληροφορούμαστε από την Μ. Μπαρμπάκη, υπήρχαν πολλοί μαθητές «εν Πειραιά διαμένοντες», όπως ο φλαουτίστας Αλέξανδρος Παντοβάνος. Γενικά όμως το φλάουτο δεν ήταν δημοφιλές,

σύνθεση στους μαθητές της εταιρείας. Επίσης αναφέρεται ότι συνέγραψε ένα εντεκασέλιδο δοκίμιο θεωρίας της μουσικής με τίτλο "Επίτομος Γραμματική Μουσικής" για τους μαθητές της *Ευτέρπης*, έργο που θεωρείται ως η πρώτη θεωρία της ευρωπαϊκής μουσικής στα ελληνικά και που δεν έγινε εφικτό να εντοπιστεί: **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 177. Επίσης: **Συναδινός**, *Ιστορία της Νεοελληνικής μουσικής 1814-1919*, 88 και **Μοτσενίγος**, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή στην Ιστορία της*, 309.

¹⁸² **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 161, 452.

¹⁸³ **Συναδινός**, *Ιστορία της Νεοελληνικής μουσικής 1814-1919*, 202, 203 και **Μοτσενίγος**, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή στην Ιστορία της*, 311.

¹⁸⁴ **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 158, 451, 452.

¹⁸⁵ **Μπαρούτας**, *Η μουσική ζωή στην Αθήνα το 19ο αιώνα: συναυλίες, ρεσιτάλ, μελόδραμα, λαϊκό τραγούδι, μουσικοκριτική*, 28.

¹⁸⁶ **Μοτσενίγος**, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή στην Ιστορία της*, 309.

¹⁸⁷ **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 454.

¹⁸⁸ **Μοτσενίγος**, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή στην Ιστορία της*, 300-301.

αφού υπήρχε πολύ μεγάλη προτίμηση στα χάλκινα πνευστά. Πολύ συχνά διηύθυνε την μπάντα ο Geidemberger βοηθούμενος από τον γιο του Ροδόλφο.¹⁸⁹

Φιλαρμονική Εταιρεία Αθηνών

Ιδρύθηκε στα τέλη του 1888 και εξ αρχής διέθετε σχολή πνευστών. Ο επτανήσιος Διονύσιος Λαυράγκας διετέλεσε μουσικός διευθυντής της Φιλαρμονικής Εταιρείας Αθηνών από το 1894 ως τη διάλυσή της, στα τέλη του 1896. Στην ορχήστρα της εταιρείας φλάουτο έπαιζε ο [-]Κλάπας. Επίσης, ο Σπυρίδων Καίσαρης είχε αναλάβει τη διδασκαλία των πνευστών κατά το σχολικό έτος 1892-1893. Στις μουσικές σχολές της εταιρείας -σύμφωνα με έκθεση πεπραγμένων της εταιρείας- δίδαξαν δώδεκα καθηγητές.¹⁹⁰

Μουσική Εταιρεία Αθηνών

Η Μουσική Εταιρεία Αθηνών εκτός από μπάντα διέθετε και συμφωνική ορχήστρα. Το κάθε σύνολο αριθμούσε περί τα 35 μέλη. Τα δύο μουσικά σύνολα συμμετείχαν υπό τη διεύθυνση του Andrea Seiler σε ευεργετικούς και φιλανθρωπικούς χορούς και σε εσπερίδες, από το 1891 και εξής. Ειδικότερα, η ορχήστρα της εταιρείας εμφανιζόταν σε πολλούς χορούς και χοροεσπερίδες κυρίως στο Θέατρο Αθηνών κατά το 1900.¹⁹¹

Αθηναϊκή Μανδολινάτα

Πρόκειται για την πρώτη επίσημη και αναγνωρισμένη σχολή των οργάνων της οικογένειας των νυκτών εγχόρδων στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Παράλληλα διέθετε σχολή φλάουτου, καθώς και πολλών άλλων οργάνων, ορχήστρα και στη σχολή αυτή διδασκόταν το μάθημα της μουσικής δωματίου.¹⁹²

2.2. Η διδασκαλία της μουσικής σε ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Η περίπτωση του ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα

Σημαντικό ρόλο στη διάδοση της ευρωπαϊκής μουσικής στην Αθήνα έπαιξε η διδασκαλία αυτής σε παιδιά και νέους. Όπως προαναφέρθηκε, σε αντίθεση με τη δημόσια εκπαίδευση, ήδη από το 1834 η ευρωπαϊκή μουσική άρχισε να διδάσκεται υποχρεωτικά στο Διδασκαλείο και στο Αρσάκειο, και αποτέλεσε προνόμιο λίγων μαθητών και μαθητριών εύπορων οικογενειών. Επίσης, συχνή ήταν και η διδασκαλία μουσικής κατ' οίκον, κυρίως του πιάνου, και οι μουσικές εσπερίδες στα σπίτια των πλουσίων Ελλήνων, αλλά και ξένων. Σημαντικός δάσκαλος μουσικής της περιόδου αυτής είναι ο Ιταλός Raffaele Parisini, που εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 1845 και

¹⁸⁹ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 181, 457.

¹⁹⁰ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 158, 192, επίσης: Μοτσενίγος, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή στην Ιστορία της*, 300-303, 333.

¹⁹¹ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 255.

¹⁹² Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 158-159.

κυρίως παρέδιδε ιδιαίτερα μαθήματα.¹⁹³ Παράλληλα με τη δράση των μουσικών εταιρειών και των μουσικών συλλόγων της Αθήνας και του Πειραιά, «στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}, παρατηρήθηκε έντονο το φαινόμενο της νεοσηματισμένης αθηναϊκής κοινωνίας για τη μουσική εκπαίδευση αγοριών που προέρχονταν από χαμηλά κοινωνικά στρώματα, γεγονός που παρατηρήθηκε και σε άλλα αστικά κέντρα της χώρας».¹⁹⁴

Σύντομα εισήχθη η διδασκαλία της μουσικής στο πρόγραμμα φοίτησης στα ορφανοτροφεία και τα οικοτροφεία της πρωτεύουσας, τα οποία είχαν υπό τη στέγη τους κατά κύριο λόγο άπορα παιδιά. Σε μικρό χρονικό διάστημα αυτά τα ιδρύματα οργάνωσαν τάξεις μουσικής και αργότερα μουσικούς θιάσους. Το εγχείρημα αυτό, μαζί με τη δράση των μουσικών εταιρειών και συλλόγων που ιδρύθηκαν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα στην Αθήνα και τον Πειραιά και αποτέλεσαν τον πρόδρομο κάποιων αθηναϊκών ωδείων, αναπλήρωσαν σημαντικά το κενό της δημόσιας εκπαίδευσης αφού αποσκοπούσαν κυρίως στη διδασκαλία της μουσικής σε παιδιά και νέους.

Φυσικά το φαινόμενο δεν ήταν μόνο ελληνικό, αλλά όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο, έλαβε μεγάλες διαστάσεις και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, όπως η Ιταλία, και μάλιστα πολύ πριν εμφανιστεί στην Ελλάδα. Στα ιταλικά κονσερβατόρια, ιδιαίτερα της Βενετίας και της Νάπολης, δόθηκε προτεραιότητα στη μουσική επειδή τα μαθητικά μουσικά σύνολα εκτελούσαν τη μουσική, εκτός των άλλων εκδηλώσεων, και στην εκκλησία του ιδρύματος, και με τη συμμετοχή τους σε δημόσιες και ιδιωτικές τελετές επέφεραν σε αυτό οικονομικά κέρδη.¹⁹⁵ Τα κονσερβατόρια αποτέλεσαν τα φυτώρια των μουσικών που έκαναν γνωστή διεθνώς την όπερα καθώς και άλλα είδη μουσικής.

Στην Αθήνα, το σημαντικότερο ίδρυμα αυτού του είδους είναι το Ορφανοτροφείο Χατζηκώνστα, και στον Πειραιά, το Ζάννειο Ορφανοτροφείο και η σχολή απόρων παιδιών Παρνασσού που ιδρύθηκε το 1874.¹⁹⁶ Το Ορφανοτροφείο Χατζηκώνστα¹⁹⁷ είχε δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στη διδασκαλία της μουσικής, κυρίως των πνευστών οργάνων.

Το συμβούλιο του *Ορφανοτροφείου* θεώρησε εξ αρχής πολύ σημαντικό το ρόλο του μαθήματος της μουσικής στο ίδρυμα: «πρώτος και κύριος σκοπός της ιδρύσεως του *Ορφανοτροφείου* αφορά εις μόρφωσιν των εν αυτώ καταφευγόντων ορφανών και [...] προς τον σκοπόν τούτον συντελεί σπουδαίως και η διδασκαλία της μουσικής, ούσης, άλλως τε, και βιοποριστικής εργασίας [sic]». Επίσης, η απήχηση του μαθήματος της μουσικής επισημαίνεται και σε άρθρο της εφημερίδας *Εστία*, σύμφωνα με το οποίο «Εκτός των τεχνών των διδασκομένων εν τω *Ορφανοτροφείω* εισήχθη προ εξ ετών και η διδασκαλία της μουσικής, φωνητικής και οργανικής, απεδείχθη δ' εκ πείρας ότι το

¹⁹³ **Μπαρούτας**, *Η μουσική ζωή στην Αθήνα το 19ο αιώνα: συναυλίες, ρεσιτάλ, μελόδραμα, λαϊκό τραγούδι, μουσικοκριτική*, 13, 18.

¹⁹⁴ **Μπαρμπάκη**, «“Μουσικοί θίασοι”, ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 7.

¹⁹⁵ **Ρωμανού**, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 83.

¹⁹⁶ Επίσης υπήρχαν το Ορφανοτροφείο Σύρου και αυτό της Αίγινας που ιδρύθηκε το 1829. Το τελευταίο διέθετε ορχήστρα και τετράφωνη χορωδία που έψαλλε στο ναό του ιδρύματος. Το παράδειγμα της Αίγινας, φυσικά, ακολούθησαν και άλλες πόλεις της Ελλάδας στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Σύμφωνα μάλιστα με τον Σπύρο Μοτσενίγο, σχεδόν σε όλα τα ορφανοτροφεία και οικοτροφεία της χώρας ιδρύθηκαν ορχήστρες πνευστών. **Μπαρμπάκη**, «“Μουσικοί θίασοι”, ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 28 και **Μοτσενίγος**, *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή στην Ιστορία της*, 300.

¹⁹⁷ Στο εξής: *Ορφανοτροφείο* (για λόγους συντομίας).

μάθημα της μουσικής πολύ συνετέλεσε προς την διάπλασιν της καρδιάς των παιδων. Υπάρχει παράδειγμα παιδός του Ορφανοτροφείου ανεπιδέκτου διορθώσεως δια των προβλεπομένων υπό της παιδαγωγίας μεσών, όστις διά της μουσικής διωρθώθη. Το μάθημα της μουσικής χρησιμεύει και ως βιοποριστικόν έργον εις τους διδαχθέντας αυτό ορφανούς [sic]».¹⁹⁸

Όπως θα δούμε και σε επόμενο υποκεφάλαιο, το Ορφανοτροφείο όντας πολύ κοντά με τον Μουσικό και Δραματικό Σύλλογο, στον οποίο υπάγεται το Ωδείο Αθηνών, ανέπτυξαν στενή συνεργασία που απέφερε σημαντικά αποτελέσματα. Πολλά από τα ορφανά παιδιά του ιδρύματος γράφτηκαν σε τάξεις του Ωδείου για την εκμάθηση οργάνων, κυρίως πνευστών. Το 1874 αποφασίστηκε να συσταθεί στο Ωδείο "μουσικός θίασος",¹⁹⁹ που θα αποτελούνταν από 30 τροφίμους του Ορφανοτροφείου. Η εκπαίδευση των οικοτρόφων είχε αρχίσει ήδη από τον Μάρτιο του 1873, όποτε και δημιουργήθηκε ξεχωριστή τάξη ωδικής στον Σύλλογο από 80 παιδιά του Ορφανοτροφείου με δάσκαλο τον Ιούλιο Ένιγγ. Τη διδασκαλία του μουσικού συνόλου αυτού ανέλαβε ο Geidemberger, με βοηθό τον Franz Emkenn.²⁰⁰

Δεν έχουν βρεθεί αρκετά στοιχεία ούτε για τον τρόπο διδασκαλίας ούτε για την ύλη που διδάσκονταν οι μαθητές. Αναφορικά όμως με το ρεπερτόριο των συναυλιών, συνηθέστερα εμφανίζονταν έργα Ελλήνων συνθετών ή έργα ξένων συνθετών τρόπον τινά «ελληνοποιημένα», με θέματα πολύ συχνά από την τρέχουσα επικαιρότητα σε μορφή εμβατηρίου ή χορών. Επίσης, ήταν πολύ διαδεδομένες οι διασκευές για ορχήστρα πνευστών γνωστών μελωδιών και θεμάτων που συνήθως προέρχονταν από όπερες. Η πρώτη εμφάνιση της ορχήστρας πνευστών του Ορφανοτροφείου, σε μαθητική συναυλία του Ωδείου Αθηνών, έγινε στις 5/17 Ιανουαρίου 1875 υπό ενθουσιώδεις επευφημίες του κοινού. Μεταξύ των επισήμων ήταν και ο πρόεδρος του Δ.Σ. του Ορφανοτροφείου, Γεώργιος Βασιλείου, ο γραμματέας του Μουσικού και Δραματικού Συλλόγου, Τιμολέων Φιλήμων και ο διευθυντής του Ορφανοτροφείου, Δ. Γραφειάδης. Χαρακτηριστικό της σπουδαιότητας του γεγονότος της εμφάνισης της μπάντας στη συναυλία είναι ότι περιλήφθηκε ανάμεσα στα σημαντικότερα γεγονότα της χρονιάς, στην επισκόπηση της αθηναϊκής εφημερίδας *Εφημερίς* για το έτος 1875.²⁰¹

Κατόπιν, στις 9/21 Μαρτίου 1875 έγινε η δεύτερη συναυλία και πάλι στο Ωδείο Αθηνών, με πολλούς επιφανείς προσκεκλημένους, μεταξύ των οποίων το βασιλικό ζεύγος και τους πολιτικούς Δεληγεώργη, Κουμουνδούρο και Ζαΐμη. Από το Ορφανοτροφείο, η συμμετοχή αφορούσε στο τρίτο κομμάτι του πρώτου μέρους, σε σύνθεση του Αλέξανδρου Κατακουζηνού για τέσσερα φλάουτα («τετραφωνία πλαγιαύλων»). Έλαβαν μέρος οι μαθητές Σ.[sic] Γκίζας, Α. Τσαβάρας, Μιχαήλ Δασκαλάκης και Μ. Μοσχονάς, σε μουσική διδασκαλία του Παναγιώτη Ακτίπη. Η μπάντα του Ορφανοτροφείου έπαιξε αποσπάσματα από τη *Νόρμα* του Bellini και στο τέλος του δεύτερου μέρους το έργο «Πόλκα με άσμα» σε μελοποίηση του Geidemberger και διδασκαλία του Emken. Και η δεύτερη εμφάνιση του «θιάσου»

¹⁹⁸ Μπαρμπάκη, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 11.

¹⁹⁹ Μουσικοί θίασοι αποκαλούνται οι διάφορες μπάντες που αποτελούνταν κυρίως από τροφίμους ορφανοτροφείων και απόρους νέους της Αθήνας και του Πειραιά. Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 14.

²⁰⁰ Μπαρμπάκη, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 9.

²⁰¹ Μπαρμπάκη, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 12.

ενθουσίασε τους θεατές και απέσπασε τον έπαινο της *Εφημερίδος*, στην οποία αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ο πυρήνας του Ωδείου ξεκίνησε "εκ του μηδενός και πρόκειται να παράγει πάρα πολλά." [12-3-1875, σ. 3-5].²⁰²

Η συναυλία είχε μεγάλη απήχηση, ώστε μέσα σε τρεις ημέρες γράφτηκαν σαράντα πέντε νέα μέλη και δύο δωρητές, ο Παντολέων Θεολόγος, που πρόσφερε πεντακόσιες και ο Ε. Χαρίλαος διακόσιες δραχμές [15/27-3-1875, σ. 2]. Επίσης, ο υπουργός των εκκλησιαστικών έστειλε στον πρόεδρο του Συλλόγου, Μάρκο Ρενιέρη, συγχαρητήρια επιστολή για την πρόοδο του *Ορφανοτροφείου*. Η κυβέρνηση απέστειλε, μαζί με τα συγχαρητήρια, μέρος του χρηματικού ποσού από την ετήσια κυβερνητική επιχορήγηση για το Ωδείο [20-3-1875/ 2-4-1875, σ. 3-4]. Ήταν δε τέτοιο το ενδιαφέρον για την πορεία του μουσικού αυτού σχήματος, ώστε, μερικές μέρες μετά τη συναυλία, το βασιλικό ζεύγος επισκέφτηκε το *Ορφανοτροφείο* και ζήτησε να δει τα παιδιά που διακρίθηκαν στη συναυλία με την πρόθεση να τα βραβεύσει μελλοντικά [16/28-3-1875, σ. 1]. Η τρίτη εμφάνιση των μαθητών του *Ορφανοτροφείου* ήταν στο πλαίσιο μαθητικής συναυλίας του Ωδείου και πραγματοποιήθηκε στις 8/20-2-1876. Συγκινητική χαρακτηρίστηκε η "Φαντασία" για δύο φλάουτα από τα παιδιά του Ορφανοτροφείου, Μιχαήλ Δασκαλάκη και Σπυρ.[sic] Γκίζα. Στο τέλος του πρώτου μέρους η μπάντα του Ορφανοτροφείου έπαιξε με λαμπρότητα τη «Συμφωνία» από τον *Τροβατόρε* του Verdi. Στο δεύτερο μέρος, ο Κ. Τσαβάρας από το Ορφανοτροφείο εκτέλεσε στο φλάουτο τη διασκευή μίας άριας από τη *Λουκρητία Βοργία* του Donizetti. Στις 23 Μαΐου/4 Απριλίου 1876 πραγματοποιήθηκε η επόμενη παρουσία του Ορφανοτροφείου σε μαθητική συναυλία του Ωδείου Αθηνών, κατά την πρώτη μέρα των μαθητικών εξετάσεων του Ωδείου, που διήρκησαν, όπως και την προηγούμενη χρονιά, τρεις μέρες. Στη συναυλία αυτή επιτυχής χαρακτηρίστηκε η «πενταωδία για πλαγίαυλο» στο πρώτο μέρος της συναυλίας από τους Ευρυσθένη Γκίζα, Μιχαήλ Δασκαλάκη, Γ. Μουζία, Δ. Μπαρού και Αντώνιο Τζαβάρα. Τη συναυλία έκλεισε η μπάντα του Ορφανοτροφείου με μία μελωδία από την όπερα *Η Υπνοβάτις* του Bellini, μία πόλκα και τον *Εθνικό Ύμνο* με «γοργότητα και αρμονία».²⁰³

Οι εμφανίσεις του μουσικού θιάσου του Ορφανοτροφείου υπό τη διεύθυνση των αρχιμουσικών Geidemberger και Emken ήταν πολυάριθμες και σε υπαίθριες εκδηλώσεις της πρωτεύουσας, όπως ήταν οι περιφορές Επιταφίων.²⁰⁴ Τον Μάιο του 1899 σε εκδήλωση που διοργάνωσε ο «Παρνασσός» στο Ζάππειο, ενόψει μιας καλλιτεχνικής έκθεσης, η μπάντα του Ορφανοτροφείου έπαιξε κατά την απονομή των βραβείων.²⁰⁵

²⁰² Μπαρμπάκη, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 13.

²⁰³ Μπαρμπάκη, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 13-14.

²⁰⁴ Μπαρμπάκη, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 14-15.

²⁰⁵ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 245.

2.3. Το Ωδείο Αθηνών

2.3.1. Η ίδρυση του Μουσικού και Δραματικού Συλλόγου και το ζήτημα της διεύθυνσής του

Το Ωδείο Αθηνών ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1871, στο πλαίσιο του Μουσικού και Δραματικού Συλλόγου Αθηνών, με πρωτοβουλία του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Κουμουνδούρου, ύστερα από εισήγηση του τμηματάρχη του Υπουργείου Εξωτερικών Γρηγορίου Παπαδόπουλου.²⁰⁶ Η ίδρυση του Συλλόγου επισημοποιήθηκε στις 2/14 Οκτωβρίου 1871 με Βασιλικό Διάταγμα που έφερε την υπογραφή του Γεωργίου του Α΄ και του πρωθυπουργού. Από το σχολικό έτος 1872 ο Σύλλογος ανάγγειλε τη λειτουργία του Ωδείου Αθηνών, το οποίο στεγάστηκε σε κτήριο της οδού Πειραιώς και τα εγκαίνιά του έγιναν στις 10/22 Ιανουαρίου 1873.²⁰⁷

Από το τριανταμελές Γενικό Συμβούλιό του προέκυπταν τα τμήματα, οι επιτροπές, οι πρόεδροι και οι γραμματείς του Συλλόγου.²⁰⁸ Το μουσικό τμήμα αποτελούνταν από τρεις επιτροπές: επί της εκκλησιαστικής, επί της εθνικής κι επί της παιδαγωγικής μουσικής. Μεταξύ άλλων στην επιτροπή επί της εθνικής μουσικής πρωτοστάτησαν οι: Τιμολέων Φιλήμων, Ιωάννης Μίνδλερ και Γεώργιος Λαμπίρης και σε αυτήν της παιδαγωγικής μουσικής ο Δ. Λάτας, ο Ιούλιος Ένιγγ, ο Γοσσερώ και ο Ν. Δαμασκηνός, ενώ ο καθηγητής μετρικής στο Πανεπιστήμιο, Δ. Σεμιτέλος, ανέλαβε τη *σύνταξη μουσικής γραμματικής εξελληνιζούσης* [sic], την οποία όμως δεν ολοκλήρωσε. Όπως μαρτυρά το καταστατικό λειτουργίας του Συλλόγου, προβλεπόταν η διδασκαλία ωδικής, οργανικής μουσικής και δραματικής (θεάτρου). Κατά το πρώτο χρόνο λειτουργίας του Ωδείου δίδεξαν μόνο πέντε καθηγητές.²⁰⁹

Εικ. 15. Το κτήριο του Ωδείου Αθηνών στην οδό Πειραιώς²¹⁰

²⁰⁶ *Ωδείον Αθηνών: εκατονταετηρίς 1871-1971* (Αθήνα: Ωδείο Αθηνών, 1971), 14.

²⁰⁷ *Ωδείον Αθηνών: εκατονταετηρίς 1871-1971*, 17.

²⁰⁸ Σύμφωνα το Συμβούλιο του Ωδείου περιορίστηκε σε επτά μέλη. Τα μέλη που αποτέλεσαν το πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο του Ωδείου ήταν οι: Μ. Ρενιέρης (πρόεδρος), Ν. Μαυροκορδάτος και Α. Μπαλάνος (αντιπρόεδροι), Γρ. Παπαδόπουλος (γραμματέας), Ν. Χατζόπουλος (ταμίας), Τιμολέων Φιλήμων (πρόεδρος του μουσικού τμήματος) και Χαρίλαος Τρικούπης (πρόεδρος του δραματικού τμήματος). *Ωδείον Αθηνών: εκατονταετηρίς 1871-1971*, 16.

²⁰⁹ *Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος* (Αθήνησι: Τυπογραφείο Α. Κορομηλά, 1871), 22, 23.

²¹⁰ <https://www.musicportal.gr/greek-modern-music-athens-conservatoire/?lang=el> (πρόσβαση στις 22/11/2015).

Τα πρώτα στάδια λειτουργίας του ωδείου φαίνεται πως ήταν αρκετά δύσκολα υπό την έννοια ότι η αθηναϊκή κοινωνία δε διέθετε το κατάλληλο υπόβαθρο για την άνθιση των δυτικών προτύπων, αλλά βρισκόταν στο στάδιο διαμόρφωσης αυτών, στη μουσική, μέσα από τις φιλαρμονικές εταιρείες και συλλόγους που ιδρύθηκαν στην πρωτεύουσα λίγα χρόνια πριν από το Ωδείο Αθηνών.

Σχετικά με τη διεύθυνση του ωδείου, ο πρώτος που άτυπα την ανέλαβε μέχρι το 1891 ήταν ο Αλέξανδρος Κατακουζηνός (1824-1892). Ο Κατακουζηνός είχε διατελέσει διευθυντής της χορωδίας του ναού της Αγίας Τριάδος στην Οδησό και ήρθε στην Αθήνα το 1870, προσκεκλημένος από τη Βασίλισσα Όλγα, όπου ίδρυσε και διηύθυνε την πολυφωνική χορωδία του ανακτορικού ναού, ενώ δίδαξε στο Αρσάκειο και στο Ωδείο Αθηνών. Παράλληλα ήταν συνθέτης όπερας, σχολικών τραγουδιών και μουσικής για παραστάσεις αρχαίων ελληνικών τραγωδιών.²¹¹

Τον Κατακουζηνό διαδέχθηκε ο Γεώργιος Νάζος, ίσως το πιο αμφιλεγόμενο πρόσωπο της αθηναϊκής μουσικής ζωής των αρχών του 20ού αιώνα, που διορίστηκε στη θέση του διευθυντή τον Ιανουάριο του 1891. Ο Νάζος καταγόταν από πλούσια οικογένεια αστών, έζησε και σπούδασε μουσική στο Μόναχο για περίπου δέκα χρόνια (1879-1889). Οι σπουδές του δεν παρουσιάζονται ιδιαίτερα επιτυχημένες, καθώς γύρισε στην Αθήνα χωρίς να έχει λάβει κάποιο πτυχίο από το Ωδείο του Μονάχου. Παρά το γεγονός αυτό, έχοντας τη στήριξη του πλούσιου ομογενή από την Κωνσταντινούπολη, Ανδρέα Συγγρού,²¹² ο Νάζος επιστρέφοντας στην Αθήνα, θεωρήθηκε ο κατάλληλος άνθρωπος για τα μουσικά θέματα της πόλης κι έτσι ανέλαβε τη διεύθυνση του Ωδείου Αθηνών. Με τη συνδρομή, μάλιστα, του καθημερινού τύπου, αναγνωρίστηκε ευρύτατα ως αυθεντία σε πολλούς τομείς, χωρίς όμως αυτό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Άλλωστε, η ανάληψη της διεύθυνσης του Ωδείου από τον Νάζο και η εφαρμογή του συστήματος μουσικής εκπαίδευσης με βάση αυστρο-γερμανικά πρότυπα, συνδεόταν σαφώς με πολιτικές σκοπιμότητες καθώς και με τους βασιλικούς γάμους του 1889, οπότε ο πρίγκιπας Κωνσταντίνος παντρεύτηκε την πριγκίπισσα Σοφία της Πρωσίας. Το πολιτικό αυτό συνοικέσιο συντέλεσε στην εδραίωση, στα αθηναϊκά πράγματα, μιας γερμανοκεντρικής αντίληψης και προσανατολισμού για την τέχνη, τάση που είχε εκδηλωθεί από τα πρώτα οθωνικά χρόνια την περίοδο αυτή και βρήκε ιδανική έκφραση στο πρόσωπο της νέας πριγκίπισσας, και αργότερα βασίλισσας, Σοφίας. Στη μουσική αυτό οδήγησε στη διαμόρφωση των σχολών, της διδασκαλίας οργάνων και του ρεπερτορίου, στο Ωδείο Αθηνών, βάσει γερμανικών προτύπων, μεταμορφώνοντας τη νεοελληνική μουσική εκπαίδευση.²¹³

²¹¹ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 115.

²¹² Ο Ανδρέας Συγγρός, όπως επίσης το ζεύγος Αθηνάς και Όθωνα Σταθάτου και ο Γεώργιος Αβέρωφ, υπήρξαν από τους επιφανέστερους δωρητές και χορηγούς του Ωδείου Αθηνών.

²¹³ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 138, 288, επίσης: Katy Romanou and Maria Barbaki. "Music Education in Nineteenth-Century Greece: Its Institutions and their Contribution to Urban Musical Life". *Nineteenth-Century Music Review* 8/1 (2011), (57-84): 83, Giorgos Sakallieros, "Perspectives of the Athenian Musical Life, 1870-1940". In *Proceedings of the International Conference "Musik-Stadt. Traditionen und Perspektiven urbaner Musikkulturen"*, edited by Katrin Stoeck and Gilbert Stoeck (Leipzig: Gudrun Schroeder Verlag, 2012), Band 4, 94-104: 98 και Αύρα Ξεπαπαδάκου, "Συναυλίες, θέατρο και μελόδραμα κατά τους εορτασμούς των γάμων του Κωνσταντίνου Α΄," *Παρνασσός ΜΓ* (2001), 375-402: 375-376.

Μετά από τον διορισμό του Νάζου, ο έφορος Αλέξανδρος Κατακουζηνός και το παλιό συμβούλιο παραιτήθηκαν και το νέο συμβούλιο έγινε εννεαμελές. Το όνομα του Νάζου συνδέθηκε με την αναδιοργάνωση του ωδείου, καθώς εισήγαγε πολλές καινοτομίες αναφορικά με το πρόγραμμα σπουδών έχοντας ως πρότυπο τις ανώτατες γερμανικές μουσικές σχολές και το παρισινό Conservatoire.²¹⁴ Ο Νάζος, παράλληλα με τη διεύθυνση του Ωδείου, ανέλαβε και τη ανασυγκρότηση της ορχήστρας και της χορωδίας του Ωδείου (ειδικά η σύσταση σταθερού συμφωνικού συνόλου υπήρξε μέγιστη προτεραιότητα της νέας διεύθυνσης του Ωδείου Αθηνών). Επίσης, έγιναν αλλαγές στο καταστατικό της λειτουργίας του Συλλόγου και στον τρόπο εξέτασης των μαθητών, προστέθηκαν νέα μαθήματα, ανανεώθηκε και συμπληρώθηκε το διδακτικό προσωπικό ύστερα από προσκλήσεις καθηγητών από το εξωτερικό (ιδιαίτερα από τη Γερμανία και την Αυστρία), αυξήθηκαν οι έδρες και οι ώρες διδασκαλίας καθώς και η προσέλευση των μαθητών.²¹⁵

Εικ. 16. Προσωπογραφία του Γεώργιου Νάζου (1880), έργο του Νικόλαου Γύζη²¹⁶

Τα βασικά αποτελέσματα της αναδιοργάνωσης του ωδείου ήταν: η ύπαρξη μουσικής σχολής κατάλληλης να θέσει γερές βάσεις και η ανάδειξη μεγάλων μουσικών ταλέντων του τόπου, όπως ο Νίκος Σκαλκώτας, ο Δημήτρης Μητρόπουλος, η Αλεξάνδρα Τριάντη και η Μαρία Κάλλας, η δημιουργία συμφωνικής ορχήστρας, που το 1942 με Π.Δ. μετατράπηκε στην Κρατική Ορχήστρα Αθηνών και ο εμπλουτισμός του ρεπερτορίου της αθηναϊκής μουσικής ζωής με τα αριστουργήματα της δυτικής μουσικής (από έργα του Bach και των Βιεννέζων κλασικών μέχρι έργα του μουσικού μοντερνισμού των αρχών του 20ού αιώνα). Οι παραπάνω αλλαγές σήμαιναν ουσιαστικά την αντικατάσταση της ιταλικής παράδοσης από τη γερμανική, που είχε ήδη κυριεύσει όλη την Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης και της Ιταλίας.²¹⁷

²¹⁴ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 131.

²¹⁵ Οι παρακάτω αριθμοί είναι ενδεικτικοί: Κατά το έτος 1888-1889 δίδασκαν μόνο επτά καθηγητές και φοιτούσαν εκατόν ογδόντα οκτώ μαθητές, ενώ κατά το έτος 1893-1894 δίδασκαν είκοσι τρεις και φοιτούσαν διακόσιοι τριάντα πέντε και δέκα χρόνια αργότερα, το 1904-1905, ο αριθμός των διδασκόντων είχε αυξηθεί σε είκοσι πέντε και των μαθητών σε τετρακόσιους εξήντα έξι. *Ωδείον Αθηνών: εκατονταετηρίς 1871-1971*, 20.

²¹⁶ Ο σπουδαίος Έλληνας ζωγράφος Νικόλαος Γύζης ήταν σύζυγος της αδερφής του Νάζου.

<http://www.averoffmuseum.gr/site/content.php?setlocale=1&elemid=99&sel=16> (πρόσβαση στις:20/5/2016)

²¹⁷ Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, 131.

Χωρίς αμφιβολία, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε στο Ωδείο Αθηνών επηρέασε συνολικότερα τα μουσικά πράγματα στην αθηναϊκή κοινωνία και οδήγησε στην απαξίωση και την περιθωριοποίηση των επτανήσιων μουσικών (πλην ίσως του Λαυράγκα και, εν μέρει, του Σαμάρα). Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από «εξευρωπαϊσμό» της αθηναϊκής μουσικής ζωής.²¹⁸ Ο Νάζος παρέμεινε διευθυντής μέχρι το 1924, οπότε αναγκάστηκε να παραιτηθεί για λόγους υγείας και τον διαδέχτηκε ο Φιλοκτήτης Οικονομίδης, κατά το διάστημα 1935-1939.²¹⁹

Τη δεκαετία η θέση του διευθυντή έμεινε κενή. Παρά το γεγονός αυτό, το διάστημα 1927-1939 ήταν μία από τις πιο επιτυχημένες περιόδους στην ιστορία του Ωδείου Αθηνών, καθώς ο Δημήτρης Μητρόπουλος,²²⁰ ένας προικισμένος και πολυτάλαντος μουσικός, συνθέτης, πιανίστας και μαέστρος, ανέλαβε τη διεύθυνση της ορχήστρας του Ωδείου, την ανασυγκρότησε και, μαζί με αυτήν, ολόκληρη την αθηναϊκή συμφωνική ζωή, προσδίδοντας στις συναυλίες νέα πνοή. Όπως αναφέρεται και τεκμηριώνεται και σε επόμενο υποκεφάλαιο, ο Μητρόπουλος τόλμησε να συμπεριλάβει στο ρεπερτόριο της ορχήστρας του Ωδείου και αργότερα της ορχήστρας του Συλλόγου Συναυλιών πολύ απαιτητικά, σύγχρονα έργα της εποχής, συνθετών όπως οι Stravinsky, Prokofiev, Schönberg, Debussy, Ravel, εισάγοντας τον μουσικό μοντερνισμό στην Αθήνα.

²¹⁸ Σακαλλιέρος, «Εισαγωγή στη Νεοελληνική Μουσική – Ιστορική Θεώρηση», 4.

²¹⁹ Ωδείον Αθηνών: εκατονταετηρίς 1871-1971, 20, 21, 22.

²²⁰ Ο Δημήτρης Μητρόπουλος (Αθήνα: 1896- Μιλάνο: 1960) μετά την αποφοίτησή του από το Ωδείο Αθηνών (1920) σπούδασε πιάνο, εκκλησιαστικό όργανο, σύνθεση και διεύθυνση ορχήστρας στις Βρυξέλλες και στο Βερολίνο, από το 1920 μέχρι το 1924. Στο Βερολίνο υπήρξε μαθητής του Ferruccio Busoni, γνωρίστηκε με πολλούς από τους σπουδαιότερους μουσικούς, καλλιτέχνες και συγγραφείς του Βερολίνου και δημιούργησε στενές σχέσεις με τους: Kurt Weill, Philipp Jarnach, Vladimir Vogel, Gisella Selden-Goth. Κατά την περίοδο αυτή γνώρισε τον Bela Bartók καθώς και το έργο πολλών σύγχρονων του συνθετών, όπως του Stravinsky και των συνθετών της δεύτερης σχολής της Βιέννης. Από το 1924 μέχρι το 1937 έμεινε στην Ελλάδα και ανέλαβε διαδοχικά τη διεύθυνση των ορχηστρών του Ελληνικού Ωδείου, του Συλλόγου Συναυλιών και του Ωδείου Αθηνών. Το όνομά του κατά το διάστημα αυτό συνδέθηκε με τη βελτίωση του καλλιτεχνικού επιπέδου των μουσικών συνόλων που διηύθυνε και τον εκσυγχρονισμό του ρεπερτορίου. Χάρη στον Μητρόπουλο εμφανίστηκε στην Αθήνα πληθώρα ξένων καλλιτεχνών, μαέστρων και σολίστ, τονώνοντας και διανθίζοντας την αθηναϊκή μουσική ζωή. Το 1938 μετοίκησε τις Η.Π.Α. και εργάστηκε ως μαέστρος, πρώτα στη Συμφωνική Ορχήστρα της Μιννεάπολης (1938-48) και μετέπειτα στη Φιλαρμονική Ορχήστρα της Νέας Υόρκης (1949-1958), ενώ καθόλη τη διάρκεια της παραμονής του στην Αμερική, διηύθυνε πολλές ορχήστρες ως προσκεκλημένος μαέστρος, έχοντας μία λαμπρή καριέρα στην Ευρώπη και την Αμερική. Το συνθετικό του έργο, πολυδιάστατο ως προς το ύφος και τη μορφή των συνθέσεών του, περιλαμβάνει τονικά, ατονικά και δωδεκαφθογγικά έργα. Ρωμανού, Έντεχνη Ελληνική Μουσική στους Νεότερους Χρόνους, 204-210, επίσης: William Trotter, Ο ιεροφάντης της μουσικής. Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου (Αθήνα: Ποταμός, 2000), 70-77.

Εικ. 17. Ο Δημήτρης Μητρόπουλος ενώ εργάζεται στην παρτιτούρα της όπεράς του, *Soeur Béatrice*.²²¹

2.3.2. Η σχολή πλαγιάουλου του Ωδείου Αθηνών: Διδάσκοντες, μαθητές και συναυλίες

Τον Νοέμβριο του 1872 αποφασίστηκε η έναρξη των μαθημάτων, η σύσταση εδρών διδασκαλίας και ο διορισμός των διδασκόντων.²²² Τα μόνα όργανα που διδάχθηκαν κατά τα δύο πρώτα έτη λειτουργίας ήταν το βιολί και το φλάουτο τα οποία, σύμφωνα με τον Δροσίνη, εκπροσωπούσαν τις βάσεις της αρχαίας ελληνικής μουσικής, την απολλώνια λύρα και τον διονυσιακό αυλό. Το γεγονός ότι συστάθηκε εξ αρχής μία έδρα πλαγιάουλου, μοναδικού πνευστού οργάνου, μαζί με δύο έδρες διδασκαλίας ωδικής, μία τετραχόρδου (βιολιού) και μία δραματικής, επιβεβαιώνει ότι το φλάουτο ήταν ήδη γνωστό όργανο και από τα πλέον αγαπητά στο αθηναϊκό μουσικόφιλο κοινό.²²³

Ο πρώτος διδάσκων του φλάουτου ήταν ο Παναγιώτης Ακτίπης²²⁴ και για τη διδασκαλία του οργάνου αφιερώνονταν στο ωδείο τρεις ώρες την εβδομάδα.²²⁵ Προϋπόθεση για τη λειτουργία των πρώτων τάξεων ήταν οι μαθητές να μην είναι εντελώς αρχάριοι, να είναι άνω των δέκα ετών και να διαθέτουν δικό τους όργανο. Αξιοσημείωτο είναι ότι, κατά την εν λόγω περίοδο, τα μόνα όργανα στα οποία είχαν πρόσβαση οι μαθήτριες ήταν το πιάνο, η διδασκαλία του οποίου εισήχθη μόλις τον

²²¹ http://www.dimitrimitropoulos.gr/?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=46&lang=en (πρόσβαση στις 11/5/2016)

²²² *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875*. Ιούλιος 1871 – Ιούνιος 1875 (Αθήνησι: Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1875), 14.

²²³ **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 157.

²²⁴ Για τις δύο έδρες της ωδικής διορίστηκαν ο Αλέξανδρος Κατακουζηνός και ο Ιούλιος Ένιγγ, επιμελητής κι έφορος του Συλλόγου αντίστοιχα, ο Βολωνίνης στην έδρα του τετραχόρδου (βιολιού), και ο Ν. Σπάθης σε αυτή της δραματικής. *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875*, 14.

²²⁵ Επίσης, αγγελίες των εφημερίδων *Αιών* 13/11/2872, 4 και *Παλιγγενεσία* 7/11/1872, 4, αναφέρονται στο γεγονός, καλώντας τους ενδιαφερόμενους να εγγραφούν στο ωδείο. **Μπαρμπάκη**, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 161.

τρίτο χρόνο λειτουργίας του ωδείου, και το μαντολίνο, στο οποίο εκπαιδεύονταν μαθήτριες στην Αθηναϊκή Μαντολινάτα.²²⁶

Οι εγγραφές ξεκινούσαν στις 28 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου, τελείωναν στις 12/24 Σεπτεμβρίου και το σχολικό έτος άρχιζε στις 10/22 Σεπτεμβρίου.²²⁷ Στο πρώτο σχολικό έτος, 1872-1873 φαίνεται πως υπήρχε μεγάλη ανταπόκριση από τους Αθηναίους, αφού εγγράφησαν τριακόσιοι είκοσι πέντε μαθητές και εκατόν σαράντα δύο μαθήτριες. Οι τάξεις του Συλλόγου, που ήταν στο σύνολό τους αμιγείς για αγόρια και κορίτσια, ολοένα και αυξάνονταν και σύντομα διπλασιάστηκαν σε όλα τα όργανα.²²⁸

Το επόμενο σχολικό έτος 1873-1874 φοίτησαν διακόσιοι δώδεκα μαθητές, σαράντα τρεις μαθήτριες και προστέθηκε η τρίτη τάξη βιολιού. Κατά το 1874-1875 οι μαθητές ανήλθαν στους διακόσιους εβδομήντα έναν και οι μαθήτριες στις ενενήντα οκτώ. Δημιουργήθηκε και τρίτη τάξη πλαγιάουλου και, σταδιακά, προστέθηκαν νέες έδρες.²²⁹ Στις 28 Ιανουαρίου/9 Φεβρουαρίου 1874 εγκαινιάστηκε η αίθουσα συναυλιών του Συλλόγου, και δόθηκε η πρώτη συναυλία.²³⁰ Στο Ωδείο αρχικά πραγματοποιούνταν περίπου πέντε συναυλίες το χρόνο, στις οποίες συμμετείχαν κυρίως μαθητές, ενίοτε και διδάσκοντες. Η τελευταία γινόταν συνήθως μετά τις 20 Μαΐου και μία μέρα πριν το διήμερο των δημοσίων εξετάσεων. Αναφορικά με τις εξετάσεις, όλοι οι μαθητές εξετάζονταν από τους δασκάλους τους και υπό την επίβλεψη του Εφόρου του ωδείου.²³¹

Από το αρχείο του Ωδείου Αθηνών απουσιάζουν στοιχεία που αφορούν στον αριθμό των πρώτων οργάνων, τον ή τους γερμανικούς και αυστριακούς μουσικούς οίκους από όπου αγοράστηκαν και τον τύπο οργάνων (λ.χ. φλάουτα πριν ή μετά το σύστημα Böhm, κλαρινέτα γαλλικού ή γερμανικού συστήματος).

²²⁶ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 157, 162.

²²⁷ *Ωδείον Αθηνών 1871. Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεση σχολικού έτους 1897-1898*, αριθ. 2 (Αθήνησι: εκ του γραφείου του Ωδείου οδός Πειραιώς, 1898), 69.

²²⁸ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεση των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875*, 15.

²²⁹ Οι έδρες που εισήχθησαν το έτος 1874 ήταν του κλειδοκύμβαλου, της βαρβίτου (τσέλο) και του κοντραμπάσου με καθηγητή τον Raffaele Parisini, όπως επίσης και δύο ανώτερες τάξεις ωδικής. *Έκθεση των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875*, 15-16.

²³⁰ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεση των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875*, 16, 20.

²³¹ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεση των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875*, 24.

Εικ. 18. *Εκτελεστής φλάουτου*. Χαρακτικό του Jean Louis Ernest Meissonnier (1815-1891)²³²

Είναι ωστόσο γνωστό ότι ο αρχιμουσικός του στρατού Gaidemberger μετέβη στις 14/27 Σεπτεμβρίου 1874 στη Γερμανία²³³ με σκοπό να καλυφθούν οι πρώτες ανάγκες των απαραίτητων μουσικών οργάνων, για την αγορά των οποίων το Συμβούλιο του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα προσέφερε 2.500 δραχμές.²³⁴ Επιστρέφοντας ύστερα από έναν μήνα, έφερε μαζί του τρία κιβώτια οργάνων «αρίστης και νέας κατασκευής». Η διδασκαλία του συνόλου ξεκίνησε στις 12/24 Οκτωβρίου 1874 και εκτός από τους παραπάνω διδάσκοντες, τόσο ο Παναγιώτης Ακτίπης όσο και ο Αλέξανδρος Κατακουζηνός, καθηγητής φλάουτου ο πρώτος στο Ωδείο και έφορος ο δεύτερος, εμφανίζονται ως δάσκαλοι του συνόλου αυτού.²³⁵

Μετά την επιστροφή του από τη Γερμανία, ο Gaidemberger προσέλαβε συμβοηθό του τον μουσικό Franz Emken. Μεταγενέστερα χορηγήθηκαν από το Υπουργείο Στρατιωτικών (επί Δ. Γρίβα) για τη χρησιμοποίησή τους από τον μουσικό θίασο είκοσι οκτώ μουσικά όργανα, μεταλλικά και ξύλινα, μεταχειρισμένα, από τα οποία όσα χρειάστηκαν επισκευή, αυτή έγινε με δαπάνη του Συλλόγου. Ακολούθως, το συμβούλιο του ορφανοτροφείου διέθεσε 2.500 δραχμές για την προμήθεια είκοσι οκτώ μουσικών οργάνων για τα ορφανά μέλη του θιάσου. Ανά τακτά χρονικά διαστήματα συλλέγονταν συνδρομές εντός κι εκτός του κράτους για την ενίσχυση του μουσικού θιάσου.²³⁶ Την ίδια περίοδο ψηφίστηκε η σύμπραξη Κυβέρνησης και Βουλής ως προς τη χρηματοδότηση του Ωδείου και διατέθηκε το ποσό των 2.678,52 δραχμών για νέα όργανα που προορίζονταν και πάλι για τον θίασο Χατζηκώνστα, αυτή τη φορά αγορασμένα από τη Βιέννη. Επρόκειτο για όργανα άριστης κατασκευής με μεγάλη κομψότητα και τονική ακρίβεια και, σύμφωνα με γνώμες ειδημόνων, τα καλύτερα που

²³² <http://neartexchange.com/print-category/19th-century-european?page=10> (πρόσβαση στις 18/5/2016)

²³³ Αλλού αναφέρεται η Βιέννη ως προορισμός του. **Μπαρμπάκη**, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 29.

²³⁴ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875*, 16.

²³⁵ **Μπαρμπάκη**, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 29.

²³⁶ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875. Ιούλιος 1871 – Ιούνιος 1875*, 16, 25.

είχε ο Σύλλογος τότε. Κατασκευάστηκαν στη Βιέννη από τον Uhlmann και δοκιμάστηκαν από την ορχήστρα του Strauss, ύστερα από προτροπή του Α. Σκουζέ, Β' Γραμματέα της ελληνικής πρεσβείας στη Βιέννη.²³⁷

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, κατά τη διάρκεια του 1874 αποφασίστηκε η σύσταση μουσικού θιάσου, που αποτελούνταν από τριάντα τροφίμους του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα. Η μύηση των παιδιών του ιδρύματος στη μουσική είχε αρχίσει λίγο νωρίτερα, καθώς τον Μάρτιο του 1873 είχε δημιουργηθεί στο Ωδείο Αθηνών ξεχωριστή τάξη ωδικής από ογδόντα παιδιά του Ορφανοτροφείου με δάσκαλο τον Ιούλιο Ένιγγ.²³⁸ Η σύσταση του πρώτου αυτού μουσικού θιάσου ήταν πολύ επιτυχημένη και φαίνεται πως αποτέλεσε πρότυπο για τη δημιουργία ενός ακόμη μουσικού θιάσου εντός της Αθήνας που αποτελούνταν αυτή τη φορά από τεχνίτες και βιομήχανους. Τη διεύθυνσή του τελευταίου ανέλαβε ο Gaidemberger με βοηθούς του τον Ένιγγ και τον Emken και τα όργανα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν και πάλι γερμανικής προέλευσης.²³⁹

Οι αριστούχοι της τάξης πλαγιάουλου κατά τα έτη 1873 και 1874 ήταν ο Μηνάς Μοσχονάς, που έλαβε υποτροφία είκοσι δραχμών (δέκα από το μέλος του Συλλόγου Μιχαήλ Μελά και δέκα από το ταμείο του Συλλόγου) και οι Αριστ. Γκίζας [sic] και Γ. Μουζίας.²⁴⁰

Το έτος 1875-1876 υπήρχαν τρεις τάξεις φλάουτου, φοίτησαν διακόσιοι πενήντα τρεις μαθητές και διακόσιες δεκαεπτά μαθήτριες. Συνολικά οι αριστούχοι ήταν οι: Μιχάλης Δασκαλάκης, Αριστείδης Βαφειάδης και Νίκος Παπαδόπουλος. Ο υπότροφος του προηγούμενου έτους, Μηνάς Μοσχονάς, λόγω ασθενείας σταμάτησε τις σπουδές του και διακόπηκε η χορήγηση της υποτροφίας του.²⁴¹

Το 1876-1877 στο Ωδείου φοιτούσαν συνολικά τετρακόσιοι εβδομήντα μαθητές στις τρεις τάξεις φλάουτου. Η υποτροφία του Μοσχονά ανανεώθηκε και το Δημόσιο ταμείο συνέδραμε για την αγορά οργάνων για το ορφανοτροφείο με το ποσό των δύομισι χιλιάδων δραχμών. Ωστόσο, το συμβούλιο του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα απέσυρε τους οικότροφους από το ωδείο και σταμάτησε η διδασκαλία της ωδικής σε αυτούς και η λειτουργία του μουσικού θιάσου.²⁴²

Κατά την τριετία 1877-1880 ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών που φοίτησαν στο Ωδείο κυμάνθηκε μεταξύ εκατό κι εκατόν πενήντα, συμπεριλαμβανομένων και των μελών του Μουσικού Θιάσου τεχνιτών και βιομηχάνων. Από την τάξη πλαγιάουλου του Παναγιώτη Ακτίπη, ο Αναστάσιος Τζαβάρας, ο Ευρυσθένης Γκίζας, ο Νικόλαος Παπαδόπουλος και ο Δημήτριος Μπαρούς αφού ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους, έλαβαν απολυτήριο δίπλωμα. Οι προαγωγικές και οι

²³⁷ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875, 29, 34, 35 και Έκθεσις των πεπραγμένων από της 1^{ης} Ιουλίου 1875 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1876 (Αθήνησι: Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1876), 5.

²³⁸ Μπαρμπάκη, «“Μουσικοί θιάσοι”, ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», 9.

²³⁹ Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875. Ιούλιος 1871 – Ιούνιος 1875, 17.

²⁴⁰ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875. Ιούλιος 1871 – Ιούνιος 1875, 18, 19.

²⁴¹ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της 1^{ης} Ιουλίου 1875 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1876, 3, 6, 7.

²⁴² Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της 1^{ης} Ιουλίου 1876 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1877 (Αθήνησι: Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1876), 5, 7, 12, 15.

απολυτήριες εξετάσεις του φλάουτου διεξάγονταν μεταξύ 15/27 και 20 Μαΐου/1 Ιουνίου και οι εισιτήριες μεταξύ 14/28 και 18/30 Σεπτεμβρίου.²⁴³

Το 1880 ο Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός αποφάσισε τη σύσταση Μουσικού Θιάσου στον οποίο θα συμμετείχαν τα παιδιά της Σχολής Απόρων και ζήτησε τη συνδρομή του Μουσικού και Δραματικού Συλλόγου, ο οποίος παραχώρησε τα αναγκαία μουσικά όργανα και βιβλία.²⁴⁴ Διδάσκοντες του θιάσου ήταν ο Emken και ο Gaidemberger. Κατά το διάστημα 1880-1882 λόγω επιδημίας τύφου οι μαθητές του ωδείου λιγόστεψαν πολύ. Ο Ακτίπης εξακολούθησε να διδάσκει φλάουτο και η τάξη απέκτησε λίγους νέους μαθητές, χωρίς όμως να γνωρίζουμε τα ονόματα αυτών.²⁴⁵

Την επόμενη διετία, 1883-1885, οι μαθητές και οι μαθήτριες στις αρχές των ετών ανέρχονταν στους διακόσιους πενήντα και στο τέλος αυτών έμεναν περίπου εκατό. Γενικά παρατηρούνταν πολύ συχνά το φαινόμενο μείωσης των μαθητών όσο έφτανε το τέλος της χρονιάς. Ειδικότερα, στο τέλος του 1885 οι μαθητές μειώθηκαν σημαντικά σε σχέση με τις μαθήτριες, λόγω της επελθούσας επιστράτευσης στο πλαίσιο της κρίσης που προκάλεσε η προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία.²⁴⁶

Κατά το 1885 το συμβούλιο όρισε τη διάρκεια του σχολικού έτους σε εννέα μήνες, αντί για δέκα, και τριμηνιαίες καλοκαιρινές διακοπές, από την 1^η Ιουνίου μέχρι το τέλος Αυγούστου. Οι τάξεις παρέμειναν ως είχαν, με ελάχιστες μεταβολές, και πραγματοποιήθηκαν μαθητικές συναυλίες κατά τη διάρκεια των προαγωγικών εξετάσεων του εκάστοτε έτους, που είχαν μεγάλη απήχηση και επέφεραν σημαντικά έσοδα στο Ωδείο. Τα τελευταία ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο από την ετήσια συνδρομή των τριών χιλιάδων δραχμών από το Υπουργείου Παιδείας, που ψηφίστηκε από τη Βουλή το 1883. Την ίδια χρονιά το Συμβούλιο του Ωδείου αποφάσισε να χορηγήσει υποτροφία στον πολλά υποσχόμενο Ευρυσθένη Γκίζα, αριστούχο απόφοιτο της σχολής φλάουτου του Ωδείου, από τα παιδιά του Ορφανοτροφείου Χατζηκωνστα, για να πραγματοποιήσει ανώτερες σπουδές στο Ωδείο της Βιέννης, έχοντας ήδη πολλές διακρίσεις.²⁴⁷

Ο Γκίζας αποτέλεσε λαμπρό παράδειγμα για τους μαθητές του Ωδείου, καθότι μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα και παράλληλα με τις σπουδές του βρήκε εργασία ως αντικαταστάτης του καθηγητή του στην Ορχήστρα του Αυτοκρατορικού Θεάτρου της Βιέννης. Με το έναυσμα αυτό, το Συμβούλιο αποφάσισε να προκηρύσσει κάθε χρόνο πέντε υποτροφίες σε μαθητές και μαθήτριες μονωδίας, τις ανώτερες σπουδές των οποίων θα στήριζε και αργότερα σε ευρωπαϊκά ωδεία.²⁴⁸

²⁴³ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1^{ης} Ιουλίου 1877 μέχρι 30ης Ιουνίου 1880 (Αθήναι: Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1880), 7.

²⁴⁴ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της 1^{ης} Ιουλίου 1877 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1880, 8.

²⁴⁵ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1^{ης} Ιουλίου 1880 μέχρι 31ης Δεκεμβρίου 1882 (Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου του Αιώνας, 1883), 7, 10.

²⁴⁶ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1883 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1885 (Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1886), 5.

²⁴⁷ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1883 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1885, 8.

²⁴⁸ Παρ' όλα αυτά, ελάχιστες έως μηδαμινές ήταν οι άριστες επιδόσεις μαθητών και μαθητριών μονωδίας στο Ωδείο Αθηνών την εν λόγω περίοδο, σε αντίθεση με τις επιδόσεις των μαθητών οργανικής μουσικής, ώστε οι πέντε

Στη διετία που ακολούθησε, 1886-1888, οι εγγραφές ήταν περίπου τριακόσιες ανά έτος, όμως εξακολούθησε να παρατηρείται το φαινόμενο της μείωσης μαθητών κατά την περίοδο των καλοκαιρινών εξετάσεων, περίπου στους μισούς. Αυτό φαίνεται πως οφειλόταν στο ότι οι μαθητές συγχρόνως προετοιμάζονταν και για τις εξετάσεις των σχολείων και τις εισαγωγικές στο πανεπιστήμιο.²⁴⁹ Το 1886 ήταν χρονιά σημαντικών αλλαγών για την τάξη του φλάουτου, καθώς ο καθηγητής Παναγιώτης Ακτίπης απεβίωσε αιφνίδια και η έδρα του φλάουτου έμεινε κενή μέχρι τον αναμενόμενο ερχομό του υποτρόφου Γκίζα από τη Βιέννη. Η υποτροφία του Γκίζα όμως ανανεώθηκε για ένα ακόμη έτος και στη συνέχεια ο φιλόμουσος Στεφάνοβικ του προσέφερε μία διετή υποτροφία στη Γαλλία, με αποτέλεσμα να μείνει κενή η θέση του Ακτίπη για μεγαλύτερο διάστημα. Μέσα στο 1887 ο Γκίζας μετέβη στην Αθήνα για να δώσει μία συναυλία, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης προς το Ωδείο Αθηνών, και το Συμβούλιό του για την τετραετή υποτροφία που του προσέφερε και άλλη μία υπέρ της οικογένειας του δασκάλου του.²⁵⁰

Ελάχιστες πληροφορίες αναφορικά με τους μαθητές στην τάξη του φλάουτου υπάρχουν για την επόμενη διετία, 1889-1891, καθώς η απώλεια του Ακτίπη προφανώς διατάραξε την ομαλή λειτουργία της τάξης κι έτσι δεν υπάρχουν αναφορές για απολυτήριες εξετάσεις φλάουτου ή για αριστούχους μαθητές. Μέσα στο 1890 τον Παναγιώτη Ακτίπη διαδέχτηκε ο φλαουτίστας Βικέντιος Μπελομπόνας, που δίδαξε στην τάξη του φλάουτου μέχρι και το έτος 1894-1895. Την ίδια περίοδο (1890) το Συμβούλιο του Ωδείου, έχοντας εξασφαλίσει μία γενναϊόδωρη συνδρομή της τάξης των εννέα χιλιάδων δραχμών ετησίως από τον Έλληνα ομογενή επιχειρηματία Ανδρέα Συγγρό, προέβη και στην πλήρωση της θέσης του διευθυντή του Ωδείου. Τη θέση αυτή, που επίσης χήρευε για πολύ καιρό κυρίως λόγω οικονομικών δυσχερειών, έλαβε, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο Γεώργιος Νάζος, με μηνιαίο μισθό διακόσιες πενήντα δραχμές.²⁵¹

Τα σχολικά έτη 1890-1891 και 1891-1892 υπήρξαν έτη αναδιοργάνωσης. Εισήχθησαν πολλές καινοτομίες στη διδασκαλία, προστέθηκαν τέσσερα νέα μαθήματα: αρμονία, μουσική δωματίου, περί τέχνης του δράματος και ιστορία του θεάτρου,²⁵² δημιουργήθηκε νέος κανονισμός του Ωδείου, αυξήθηκαν τα διδάκτρα -παράλληλα με επιβολή πληρωμής αυτών ανά τριμηνία και όχι μηνιαίως- και τέθηκαν ξανά υπό συζήτηση ζητήματα που αφορούσαν σε μεταβολές του κτηρίου του Ωδείου.²⁵³ Κατά το 1892 φοίτησαν συνολικά διακόσιοι ογδόντα δύο μαθητές και μαθήτριες, από τους

υποτροφίες να μένουν για πολλά χρόνια αναξιοποίητες. *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1883 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1885*, 9.

²⁴⁹ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1886 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1888* (Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1889), 5.

²⁵⁰ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1886 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1888*, 6, 7.

²⁵¹ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1889 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1890* (Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1891), 9, 10.

²⁵² Με την αύξηση των εδρών και τον διορισμών νέων καθηγητών, κατά το 1891-1892 δίδασκαν στο Ωδείο είκοσι καθηγητές και διδάσκαλοι, συμπεριλαμβανομένου και του διευθυντή. *Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1891* (Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1892), 16, 29.

²⁵³ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1892* (Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1893), 9, 11, 13.

οποίους είκοσι πέντε ήταν υπότροφοι του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα, χωρίς όμως να αναφέρεται κάποιος σπουδαστής φλάουτου. Από τους παραπάνω, οι εκατόν τριάντα διέκοψαν τη φοίτηση κατά τη διάρκεια του έτους, ώστε μόνο εκατόν είκοσι τρεις να συμμετέχουν στις προαγωγικές εξετάσεις στο τέλος του έτους. Το φλάουτο διδασκόταν δύο δίωρα την εβδομάδα, 18:00-20:00 τα απογεύματα Τετάρτης και Σαββάτου, ωράριο που ίσχυσε και για τα επόμενα δύο χρόνια. Οι αριστούχοι μαθητές της τάξης του φλάουτου ήταν οι: Κωνσταντίνος Βρυζάκης και Σπύρος Ιωαννίδης.²⁵⁴

Κατά το έτος 1892-1893 οι μαθητές που φοίτησαν συνολικά στο ωδείο ήταν διακόσιοι τριάντα οκτώ, χωρίς να είναι σαφές πόσοι μαθητές είχε η τάξη του φλάουτου. Από τον αριθμό ωρών διδασκαλίας μπορούμε να συμπεράνουμε ότι θα ήταν το πολύ έξι έως επτά. Εκατόν εξήντα τρεις μαθητές του Ωδείου έλαβαν μέρος στις προαγωγικές εξετάσεις κατά τις οποίες άριστευσε ο μαθητής φλάουτου, Κωνσταντίνος Βρυζάκης.²⁵⁵

Το ερχόμενο έτος, 1893-1894, εγκαινιάστηκε ο θεσμός των Συμφωνικών Λαϊκών Συναυλιών, που έδινε η Συμφωνική Ορχήστρα του Ωδείου. Η διδασκαλία του φλάουτου μειώθηκε κατά δύο ώρες την Τετάρτη και δύο ώρες το Σάββατο, γεγονός που μαρτυρά σημαντική μείωση των μαθητών φλάουτου, αν και ο αριθμός των εγγεγραμμένων μαθητών διατηρήθηκε ίδιος, ενώ εξήντα τέσσερις διέκοψαν τη φοίτηση.²⁵⁶

Το 1894-1895 δόθηκαν δύο μαθητικές συναυλίες και ένας από τους μαθητές του φλάουτου έλαβε ετήσια υποτροφία, που του εξασφάλιζε δωρεάν φοίτηση για το τρέχον έτος. Το όνομά του δεν αναφέρεται, πάντως οι σπουδαστές της τάξης του φλάουτου φαίνεται πως προέρχονταν στο σύνολό τους από το Ορφανοτροφείο Χατζηκώνστα και το μάθημα γινόταν κάθε Τετάρτη και Σάββατο 10:00-11:00 το πρωί.²⁵⁷

Το 1895-1896 ο φλαουτίστας Μιχαήλ Δασκαλάκης διαδέχθηκε τον Βικέντιο Μπελλομπόνα. Ο Δασκαλάκης ανήκε στη βαθμίδα του διδάσκαλου φλάουτου, όπου παρέμεινε μέχρι και το έτος 1900-1901. Κατά το τρέχον έτος δίδασκε σε παιδιά του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα κάθε Τρίτη και Παρασκευή 10:00-12:00. Υπήρξε μείωση εγγραφών, στις διακόσιες τριάντα έξι, ενώ μέχρι τις εξετάσεις παρέμειναν στο Ωδείο μόνο διακόσιοι μαθητές. Η δωρεάν φοίτηση χορηγήθηκε σε είκοσι από αυτούς, δεν γνωρίζουμε όμως αν μεταξύ αυτών υπήρχε φλαουτίστας.²⁵⁸

Το ερχόμενο έτος, 1896-1897, φοίτησαν μόνον εκατόν δεκαεπτά μαθητές, από τους οποίους οι εξής στην τάξη φλάουτου: οι πρωτοετείς Νικόλαος Κουλούκης από την Τρίπολη και Νικόλαος Σαλβατώρος από την Κέρκυρα.²⁵⁹ Η μείωση των μαθητών πρέπει να οφείλεται στον ατυχή Ελληνοτουρκικό πόλεμο, που ξέσπασε το 1897 μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Βασιλείου της Ελλάδας και τελείωσε με μία

²⁵⁴ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1892, 13, 15, 29.

²⁵⁵ Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1893), 15, 17, 29.

²⁵⁶ Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1894 (Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1895), 13, 27.

²⁵⁷ Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1895 (Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1896), 24, 35.

²⁵⁸ Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1896 (Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1897), 12, 14, 19.

²⁵⁹ Ωδείον Αθηνών 1871. Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1896-1897, αριθ. 1 (Αθήνησι: εκ του γραφείου του Ωδείου οδός Πειραιώς, 1897), 5, 10, 11.

ταπεινωτική συνθηκολόγηση για το ελληνικό έθνος. Την περίοδο αυτή η χώρα ουσιαστικά είναι χρεωκοπημένη, έχει άλλωστε προηγηθεί και η πτώχευση του 1893, και λόγω του πολέμου θρηνεί ανθρώπινες και εδαφικές απώλειες, αλλά κυρίως το χαμένο της γόητρο.²⁶⁰

Στη λεπτομερή έκθεση του 1896-1897 καταγράφεται για πρώτη φορά η ύλη της Κατωτέρας και της Ανωτέρας σχολής, καθώς επίσης τα έτη της φοίτησης κατά περίπτωση. Στην κατώτερα σχολή, όπου φοιτούσαν μαθητές από δεκατεσσάρων χρονών και άνω, η φοίτηση ήταν τριετής και η ύλη ήταν η ακόλουθη: 1) *Μόρφωσις καθαρού και ευήχου φθόγγου, άπασαι αι μείζονες και ελάσσονες κλίμακες, Vorstudien und Tonstudien υπό Tillmetz.* 2) *Μέθοδοι υπό Sussmann.* 3) *Etudes: Popp, op. 280 και 288, Etüden für Doppelzunge – Köhler op. 33, τετρ. I και II, Etudes C(h)aracteristiques – Sussmann, op. 53 τετρ. II – J. Andersen, op. 33, 24 Etüden, και op. 21 – Böhm- Tillmetz-Terschak- Hugot.* 4) *Εξαγγελτικά έργα. Sonatines και Sonates υπό Langer. Kuhlau, Moscheles – Δυωδία και Τριωδία προς ανάγνωσιν εκ πρώτης όψεως υπό Berbigueur, Ciardi, Drouet, Fürstenau, Gabrielsky, Gebauer, Kuhlau, Kummer, Terschak, Tulou, Walkiers.* 5) *Concertstücke. Υπό Andersen και Köhler (τα ευκολώτερα) και άλλων [sic].*²⁶¹

Στην Ανωτέρα σχολή η φοίτηση ήταν τριετής ή τετραετής και φοιτούσαν μαθητές από δεκαεπτά ετών και άνω. Η ύλη της ανωτέρας περιελάμβανε: *Etudes. Andersen, op. 30, op. 15 – Köhler, op. 33 – Terschak, op. 131, Fürstenau, op. 125 – Sussmann, Grosse Etüden, τετρ. I – Briccialdi, op. 31 – Böhm, Ciardi – Drouet – Goepfert – Hugues – Krakamp – Rabboni. Εξαγγελτικά έργα. Sonates υπό Bach, Händel, Hummel, Kuhlau, Obersleben, Reinecke, Schubert, Widor – Concertos υπό Bach, Andersen, Böhm, Briccialdi, Doppler, Fürstenau, Hofmann, Jadasohn, Köhler, Langer, Lindpainter, Lobe, Moliue, Tulou – Virtuosestücke: υπό Andersen, Böhm, Demersseman, Doppler, Godard, Köhler, Popp, Taffanel, Tillmetz [sic].*²⁶²

Κατά τις προαγωγικές εξετάσεις στο ειδικό μάθημα ο μαθητής Νικόλαος Κουλούκης έλαβε δεύτερο βραβείο και στη μαθητική συναυλία του ωδείου στις 27 Ιανουαρίου/8 Φεβρουαρίου 1897 ακούστηκε το *Reverie russe* του Köhler από τον Ιταλό φλαουτίστα Luigi Fabri.²⁶³

Την επόμενη χρονιά, 1897-1898, ο αριθμός των μαθητών του Ωδείου μειώθηκε και άλλο κι έπεσε σε διψήφιο αριθμό. Ενενήντα εννέα συνολικά μαθητές φοίτησαν στο ωδείο, από τους οποίους οι πρωτοετείς μαθητές της τάξης του φλάουτου ήταν οι εξής: Αλέξανδρος Καπελιέρης από τη Μεγαλόπολη, ο Νικόλαος Κυριακόπουλος και ο Βασίλειος Παμπούκης από το Ναύπλιο, ο Μιχαήλ Πάσαρης και οι δευτεροετείς: Δημήτριος Ιωαννίδης από την Κύπρο, Νικόλαος Κουλούκης από την Τρίπολη και Νικόλαος Σαλβατώρος από την Κεύρκυρα.²⁶⁴ Σε άπορους μαθητές που είχαν ήδη φοιτήσει τουλάχιστον ένα έτος στο ωδείο και επέδειξαν μουσική ιδιοφυία, επιμέλεια και άριστη διαγωγή, παρεχόταν δωρεάν διδασκαλία. Κατά το έτος αυτό δύο μαθητές της τάξης του Δασκαλάκη φοιτούσαν με υποτροφία, τα ονόματα των οποίων όμως δεν

²⁶⁰ http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1833_1897/foreign_policy/facts/08.html (πρόσβαση στις 20/5/2016)

²⁶¹ Ωδείον Αθηνών 1871. Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1896-1897, 34.

²⁶² Ωδείον Αθηνών 1871. Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1896-1897, 35.

²⁶³ Ωδείον Αθηνών 1871. Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1896-1897, 53, 57.

²⁶⁴ Ωδείον Αθηνών 1871. Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1897-1898 (Αθήνησι: εκ του γραφείου του Ωδείου οδός Πειραιώς, 1898), 5, 10, 11.

αναφέρονται. Το πρόγραμμα σπουδών και η ύλη παρέμειναν όμοια με αυτά της προηγούμενης χρονιάς.²⁶⁵ Σχετικά με τις συναυλίες, στις 7/19 Δεκεμβρίου 1897 δόθηκε η δεύτερη μαθητική συναυλία, όπου ο Νικόλαος Κουλούκης έπαιξε το *Πρώτο Κοντσέρτο για φλάουτο και ορχήστρα* του Mozart, με την ορχήστρα του Ωδείου και στις 26 Ιανουαρίου/7 Φεβρουαρίου, στην τέταρτη έκτακτη συναυλία, ο ίδιος έπαιξε το *Ιταλικό Κοντσέρτο* op. 392 του Wilhelm Porrr με συνοδεία πιάνου.²⁶⁶

Κατά το 1898-1899 υπήρξε σημαντική αύξηση των μαθητών, που έφτασαν τους διακόσιους ογδόντα τρεις, οκτώ από αυτούς στην τάξη φλάουτου. Οι πρωτοετείς ήταν οι: Δημήτριος Δημητριάδης, Ηλίας Κουλουβάτος, Φαίδων Μπούφης, Ιωάννης Σολωμός από τη Σύρο και οι δευτεροετείς Αρθούρος Ζουλιέν από τον Βόλο, Καπελιέρης, Κυρακόπουλος και Παμπούκης. Τα δίδακτρα στην τάξη του φλάουτου ανέρχονταν στο ποσό των ενενήντα δραχμών ετησίως, και το ωδείο ήταν σε θέση να προσφέρει δωρεάν διδασκαλία για το ειδικό και για τα υποχρεωτικά μαθήματα σε έναν από τους παραπάνω μαθητές φλάουτου, χωρίς να αναφέρεται το όνομά του. Μετά τη λήξη των εξετάσεων δόθηκε εύφημος μνεία στον Κυριακόπουλο για την επιμέλεια και την πρόοδο που επέδειξε. Η ύλη παρέμεινε όμοια με αυτή της προηγούμενης χρονιάς, με τη διαφορά ότι στην Ανωτέρα σχολή προστέθηκαν *Διωδίαι υπό Drouet op. 204, 407, 156- Fürstenau, op. 32 – Kuhlau, op. 37, 16, 102, 39, 80, 81, 42 και 87- Rabboni, N. 44 [sic].*²⁶⁷

Η αύξηση των μαθητών συνεχίστηκε και κατά το έτος 1899-1900, οπότε φοίτησαν τριακόσιοι τέσσερις. Στην τάξη φλάουτου ήταν οι εξής οκτώ: οι πρωτοετείς Ευστάθιος Γαβαλάς από τη Λευκάδα, Δημήτριος Κούσκουρης και Παντελής Νικολαΐδης, οι δευτεροετείς Αχιλλέας Καρακάσης και Δημητριάδης και οι τριτοετείς: Ζουλιέν, Καπελιέρης και Κυριακόπουλος. Η δωρεάν διδασκαλία φλάουτου και υποχρεωτικών μαθημάτων δόθηκε σε τρεις από τους παραπάνω, και τα δίδακτρα παρέμειναν σταθερά. Στον Καρακάση δόθηκε εύφημος μνεία για την επιμέλεια και την πρόδο του.²⁶⁸

Η τάξη φλάουτου κατά το 1900-1901 είχε συνολικά επτά μαθητές από τους τριακόσιους επτά, που φοίτησαν στο ωδείο. Στην Κατωτέρα σχολή φοίτησαν οι πρωτοετείς: Αχιλλέας Εδιπίδης από την Κέρκυρα, Διονύσιος Ζαχαρία από τη Βράιλα, Γεώργιος Κρεστενίτης από τον Πύργο και Νικόλαος Παπαγεωργίου, και ο τριτοετής Δημήτρης Δημητριάδης. Στην Ανωτέρα σχολή φοίτησαν οι δευτεροετείς: Αχιλλέας Καρακάσης από την Κωνσταντινούπολη και Παντελής Νικολαΐδης από τον Βόλο. Σε τρεις από τους παραπάνω δόθηκε υποτροφία από το ωδείο για δωρεάν φοίτηση στο ειδικό και στα υποχρεωτικά μαθήματα και η διάκριση του Καρακάση ήταν: έπαινος Α' για την επιμέλεια, την πρόοδο και την ικανότητά του.²⁶⁹

Το ερχόμενο έτος, 1901-1902, υπήρξε αλλαγή του διδάσκοντα στην τάξη του φλάουτου. Τον Μιχαήλ Δασκαλάκη διαδέχτηκε ο Νικόλαος Κουλούκης, που ήταν

²⁶⁵ Ωδείον Αθηνών 1871. Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1897-1898, 19.

²⁶⁶ Ωδείον Αθηνών 1871. Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1897-1898, 56, 58.

²⁶⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1898-1899 (Αθήνησι: εκ του γραφείου του Ωδείου οδός Πειραιώς, 1899), 11-13, 20, 21, 37, 54, 68.

²⁶⁸ Ωδείον Αθηνών 1871. Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1899-1900 (Αθήνησι: εκ του γραφείου του Ωδείου οδός Πειραιώς, 1900), 7, 12, 13, 43.

²⁶⁹ Ωδείον Αθηνών 1871. Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1900-1901, Αριθ. 5 (Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1901), 7, 27, 11, 12, 14, 30, 58, 27.

παράλληλα και καθηγητής θεωρητικών και δίδαξε και την επόμενη χρονιά. Επίσης κατά το έτος θεσπίστηκε μία πολύ σημαντική οικονομική βοήθεια προς τους μαθητές του Ωδείου, που δεν ήταν άλλη από την "Αβερώνφειο" υποτροφία. Μέσω αυτής εξασφαλιζόταν η δωρεάν διδασκαλία στο ειδικό και τα υποχρεωτικά μαθήματα. Αρχικά χορηγήθηκε σε πέντε από τους επτά μαθητές του φλάουτου, που ήταν οι εξής: στην Κατωτέρα Σχολή οι πρωτοετείς: Πέτρος Αραβαντινός από την Κέρκυρα, Ιωάννης Πιτακουλάκης από την Κρήτη, οι δευτεροετείς: Εδιπίδης και Ζαχαρία, και ο τεταρτοετής Δημητριάδης. Στην Ανωτέρα Σχολή οι τριτοετείς: Αχιλλέας Καρακάσης και Νικόλαος Παπαγεωργίου. Στο Ωδείο φοίτησαν συνολικά διακόσιοι ογδόντα δύο φοιτητές και ακόμη εκατόν ενενήντα πέντε στην εσπερινή λαϊκή χορωδία.²⁷⁰

Από αυτή τη χρονιά, όπου ανέλαβε τη διδασκαλία φλάουτου ο Νικόλαος Κουλούκης, παρατηρείται μεγαλύτερη προσέλευση των μαθητών στην τάξη του φλάουτου, αλλά και μεγαλύτερη εξωστρέφεια όσον αφορά στις εμφανίσεις του Κουλούκη και των μαθητών του σε συναυλίες του Ωδείου. Συγκεκριμένα τα προγράμματα συναυλιών αυτού του έτους που περιελάμβαναν έργα για φλάουτο, κυρίως Γερμανών και Αυστριακών συνθετών, και διαμορφώθηκαν ως εξής: Στις 23 Νοεμβρίου/5 Δεκεμβρίου 1901 ο Κουλούκης έδωσε συναυλία με τα έργα: Beethoven, *Νυκτωδία εις ρε μείζον* (έργον 25) για φλάουτο, βιολί και βιόλα, Mozart, *Concert* για φλάουτο και πιάνο, Terschak, «*Murillo*», *Allegro de Concert* (έργον 138) για φλάουτο και πιάνο και Doppler, *Duettino επί ουγγρικών μελωδιών για φλάουτο, βιολί και πιάνο* [sic].²⁷¹ Σε συναυλία στις 15/27 Δεκεμβρίου 1901 ακούστηκε η *Fantaisie pastorale* του Doppler, για φλάουτο και πιάνο και η *Sonate concertante* του Sprohr, για φλάουτο και πιάνο. Ο Κουλούκης εμφανίστηκε και στη συναυλία καθηγητών του ωδείου στις 2/14 Φεβρουαρίου 1902, στην οποία ακούστηκαν τα έργα για φλάουτο και πιάνο: R. Tillmetz, *Lied ohne Worte* και Godard, *Allegretto* και η *Serenade* του Widor για φλάουτο, πιάνο, βιολί, τσέλο και αρμόνιο, καθώς και στις 29 Απριλίου/1 Μαΐου 1902, όπου έπαιξε το έργο *Andante et Rondo* του Doppler, για φλάουτο, βιολί και πιάνο και το *Nocturne* για φλάουτο, κόρνο, βιολί και πιάνο, του ίδιου συνθέτη, που φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στην τάξη του φλάουτου.²⁷²

Ο μαθητής του Κουλούκη, Καρακάσης, εμφανίστηκε στις παρακάτω δοκιμαστικές μαθητικές συναυλίες: στις 23 Δεκεμβρίου 1901/4 Ιανουαρίου 1902, 10/22 Φεβρουαρίου και 24 Μαρτίου/5 Απριλίου, έπαιξε το *Concert en do majeur* [sic] του Mozart και τις *Σονάτες αρ. 5* και *αρ. 2* για φλάουτο και πιάνο του Händel. Ο ίδιος στις εξετάσεις μουσικής δωματίου την 1^η/13^η Ιουνίου έπαιξε το *Τρίο σε σολ μείζονα* του Mozart, για φλάουτο, βιολί και βιόλα.²⁷³

Κατά το έτος 1902-1903 οι μαθητές του Ωδείου αυξήθηκαν πολύ και ανήλθαν στους τετρακόσιους σαράντα δύο. Εννέα από αυτούς φοίτησαν στην τάξη φλάουτου, και συγκεκριμένα: Στην Κατωτέρα Σχολή οι πρωτοετείς: Δημήτριος Λεβίδης, Σπυρίδων Μάγγος από την Άρτα και ο δευτεροετής Πέτρος Αραβαντινός από την Κέρκυρα, στην Ανωτέρα ο πρωτοετής Κλέων Τριανταφύλλου, μετέπειτα γνωστός ως "Αττίκ", και ο

²⁷⁰ Ωδείον Αθηνών 1871. Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1901-1902, Αριθ. 6 (Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1902), 7, 16, 19, 27, 28.

²⁷¹ Ωδείον Αθηνών 1871. Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1901-1902, 32, 33.

²⁷² Ωδείον Αθηνών 1871. Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1901-1902, 32, 33, 35, 40, 47, 49.

²⁷³ Ωδείον Αθηνών 1871. Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1901-1902, 36, 41, 45, 50.

τεταρτοετής Αχιλλέας Καρακάσης από την Κωνσταντινούπολη. Η "Αβερώνφειος" Υποτροφία δόθηκε σε τέσσερις από τους εννέα μαθητές και ύστερα από τις εξετάσεις δόθηκε πρώτος έπαινος δόθηκε στον Τριανταφύλλου και δεύτερος στον Παπαγεωργίου.²⁷⁴

Στη δοκιμαστική συναυλία στις 16/28 Μαρτίου ο Καρακάσης έπαιξε το *Italienisches Konzert* του W. Porpp, με συνοδεία πιάνου, και στις 28 Απριλίου/10 Μαΐου ο Κουλούκης έδωσε ρεσιτάλ με τα έργα: E. Titl: *Serenade* για φλάουτο, κόρνο και πιάνο, Saint Saëns: *Romance*, Widor: *Scherzo* για φλάουτο και πιάνο, Raff: *Cavatine*, G. Porpp: *Italienisches Konzert*, Boscha: *Serenade* για άρπα, κόρνο και φλάουτο. Ακολούθησε η δοκιμαστική συναυλία στις 4/16 Μαΐου, στην οποία ο Τριανταφύλλου έπαιξε το έργο *Tarantelle* του Roberti αλλά και (σ)το *Κουαρτέτο σε Ρε μείζονα* του Mozart.²⁷⁵

Την επόμενη χρονιά, 1903-1904, υπήρξε αλλαγή του διδάσκοντα στο φλάουτο. Ο Νικόλαος Κουλούκης αντικαταστάθηκε από τον Edouard Sermon, ο οποίος δίδαξε και το επόμενο έτος. Οι μαθητές του ωδείου ανήλθαν στους τετρακόσιους πενήντα έξι και του φλάουτου αυξήθηκαν στους δεκατέσσερις. Οι πρωτοετείς μαθητές της Κατωτέρας τάξης ήταν οι: Αθανάσιος Αραβαντινός από τα Ιωάννινα, Αλέξανδρος Καλλιγέρης από την Κωνσταντινούπολη, Μιχαήλ Καλύβας, Γεώργιος Νικολάου από την Τρίπολη, Αθανάσιος Σίσιφος, Μιχαήλ Σταθερός, Βασίλειος Φωτάκης, Σπυρίδων Χρηστίδης, ο δευτεροετής Σπυρίδων Μάγγος από την Άρτα, και ο τριτοετής Πέτρος Αραβαντινός από την Κέρκυρα. Στην Ανωτέρα φοίτησαν: ο δευτεροετής Κλέων Τριανταφύλλου, ο πεμπτοετής Αχιλλέας Καρακάσης και ο τεταρτοετής Νικόλαος Παπαγεωργίου. Η "Αβερώνφειος" υποτροφία δόθηκε σε εννέα μαθητές φλάουτου.²⁷⁶

Ως προς τις συναυλίες, οι φλαουτίστες του Ωδείου εξακολούθησαν να συμμετέχουν τακτικά σε αυτές, και κατά τη διετία της διδασκαλίας του Sermon εμπλουτίστηκε σημαντικά το ρεπερτόριο του φλάουτου, καθώς πρωτοακούστηκαν νέα έργα, έργα μουσικής δωματίου με διαφορετικούς συνδυασμούς οργάνων από ό,τι παρουσιαζόταν παλαιότερα, όπως το κουιντέτο πνευστών και η σύμπραξη φλάουτου με έγχορδα, αλλά και με άρπα. Επίσης, στα προγράμματα συμπεριελήφθησαν έργα συνθετών, που δεν ήταν γνωστοί στο αθηναϊκό κοινό, αλλά έργα γνωστών συνθετών, που όμως ακούγονταν στην Αθήνα για πρώτη φορά. Η προτίμηση στους συνθέτες της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας έμεινε αναλλοίωτη, υπήρξαν ωστόσο κάποιες εξαιρέσεις γαλλικής μουσικής.

Πιο συγκεκριμένα, στη δοκιμαστική μαθητική συναυλία στις 30 Νοεμβρίου/12 Δεκεμβρίου 1903 ο Κλέων Τριανταφύλλου έπαιξε το έργο *Rhapsodie* του Rheinberger με τη συνοδεία πιάνου και στην ερχόμενη δοκιμαστική, στις 4/16 Ιανουαρίου 1904, ο Νικόλαος Παπαγεωργίου έπαιξε στο *Trio en forme de Concert* του Jean Philipp Rameau, για φλάουτο, βιόλα και πιάνο. Μετά τη λήξη των εξετάσεων ο Παπαγεωργίου έλαβε τρίτο βραβείο και ο Καλλιγέρης εύφημο μνεία.²⁷⁷ Ο Sermon, έλαβε μέρος στη φιλανθρωπική συναυλία στις 9/21 Μαρτίου ερμηνεύοντας τη *Serenade* του Albert

²⁷⁴ Ωδείον Αθηνών 1871. Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1902-1903, Αριθ. 7 (Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1903), 4, 17, 20, 29, 30, 73.

²⁷⁵ Ωδείον Αθηνών 1871. Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1902-1903, 56, 60, 61.

²⁷⁶ Ωδείον Αθηνών 1871. Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1903-1904, Αριθ. 8 (Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1904), 7, 20, 21, 23, 31, 32.

²⁷⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1903-1904, 34, 39, 67, 69.

Lavignac και στις 20 Απριλίου/2 Μαΐου το *Τρίτο κοντσέρτο για φλάουτο* του Demerssman και στο *Nocturne* για πιάνο, φλάουτο, βιολί και τσέλο του Doppler. Ακολούθησαν δύο συναυλίες καθηγητών, η πρώτη την 1^η/13^η Απριλίου, όπου έπαιξε το *Nocturne* του Godard, στο έργο του Αυστριακού συνθέτη, Ludwig Thuille, *Sextet Allegro molto* για πιάνο, φλάουτο, κλαρινέτο, όμποε, φαγκότο και κόρνο και σε ένα *Ντουέτο για φλάουτο και κλαρινέτο* του Mozart και η δεύτερη στις 29 Απριλίου/11 Μαΐου όπου έπαιξε το *Caprice original* του Ernst Köhler.²⁷⁸

Κατά το έτος 1904-1905 οι εγγεγραμμένοι μαθητές του ωδείου ήταν τετρακόσιοι πενήντα επτά, δεκατρείς από τους οποίους στην τάξη του φλάουτου. Οι μαθητές της Προκαταρκτικής Σχολής ήταν οι πρωτοετείς: Ηλίας Γαλανόπουλος και Παναγιώτης Θεοδωράτος από τη Λευκάδα, της κατωτέρας οι πρωτοετείς: Διονύσιος Καλτάκης από τη Μικρά Ασία, Π. Σικκανάς, Παναγιώτης Φιλίππου από τον Βόλο και Δημήτριος Καρατσής από την Οδησό, οι δευτεροετείς Αθανάσιος Αραβαντινός, Βασίλειος Νικολάου από την Τρίπολη, Αθανάσιος Σίσιφος και Μιχαήλ Σταθερός, ο τριτοετής Σπυρίδων Μάγγος και ο τεταρτοετής Πέτρος Αραβαντινός από την Κέρκυρα. Στην ανωτέρα σχολή φοίτησε ο δευτεροετής Αλέξανδρος Καλλιγέρης και ο πεμπτοετής Παπαγεωργίου. Σε εννιά από τους παραπάνω δόθηκε η "Αβερώνφειος" υποτροφία.²⁷⁹ Τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότεροι μαθητές έχουν τόπο καταγωγής άλλον από την Αθήνα, γεγονός που αναμφίβολα συνδέεται με την τάση συγκέντρωσης των Ελλήνων της περιφέρειας στην πρωτεύουσα.

Αναφορικά με τις συναυλίες της χρονιάς αυτής, στις 31 Ιανουαρίου/12 Φεβρουαρίου ο Sermon σε συναυλία καθηγητών του ωδείου έπαιξε το έργο του Doppler, *L' Oiseau des Bois* για φλάουτο και τέσσερα κόρνα και στο *Κοντσέρτο για φλάουτο και άρπα σε ντο μείζονα* του Mozart με συνοδεία ορχήστρας. Στις 10/23 Μαρτίου έπαιξε σε δύο μέρη από το *Τρίο σε σολ ελάσσονα* για φλάουτο, τσέλο και πιάνο του Carl Maria von Weber και το *Τρίτο κοντσέρτο* για φλάουτο του Demerssemann.²⁸⁰ Στις δοκιμαστικές μαθητικές συναυλίες στις 30 Ιανουαρίου/11 Φεβρουαρίου και στις 20 Μαρτίου/1 Απριλίου ο Παπαγεωργίου έπαιξε την *Ουγγρική Ποιμενική Φαντασία* για φλάουτο και πιάνο, του Doppler και στο *Κουιντέτο σε ντο ελάσσονα* [sic] του Mozart για φλάουτο, όμποε, βιόλα, τσέλο και πιάνο αντίστοιχα, και στις 13/25 Φεβρουαρίου ο Καρακάσης το έργο *Airs Valaques* για φλάουτο και πιάνο του Doppler.²⁸¹

Εν όψει της πρόσφατης αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων (1896) και των ανασκαφών που είχαν πραγματοποιηθεί, πολλοί ελληνολάτρεις του εξωτερικού επισκέπτονταν τη χώρα για να θαυμάσουν τις αρχαιότητες, ενώ δεν ήταν σπάνιες οι διοργανώσεις αρχαιολογικών συνεδρίων. Στο πλαίσιο ενός από αυτά δόθηκε μεγάλη συναυλία στις 31 Μαρτίου/12 Απριλίου με τη συμμετοχή διδασκόντων του ωδείου, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Sermon. Εκτός των άλλων, ακούστηκαν και τα έργα: *Υμνος του Απόλλωνος* και η *Πρώτη πυθική ωδή Πινδάρου* από μαθήτριες της τάξης της

²⁷⁸ Ωδείον Αθηνών 1871. *Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1903-1904*, 50, 53, 58, 59.

²⁷⁹ Ωδείον Αθηνών 1871. *Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1904-1905*, Αριθ. 9 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1905), 7, 19, 20, 22, 30, 33, 34.

²⁸⁰ Ωδείον Αθηνών 1871. *Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1904-1905*, 51, 57, 58.

²⁸¹ Ωδείον Αθηνών 1871. *Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1904-1905*, 52, 53, 61.

μονωδίας, με τη συνοδεία τεσσάρων αρπών και έξι φλάουτων (Sermon, Παπαγεωργίου, Καρακάσης, Καλλιγέρης, Σίσουφος, Τσουκαλάς²⁸²).²⁸³

Στις εξετάσεις μουσικής δωματίου της τάξης του Frank Choisy, 7/19 Ιουνίου, ακούστηκε για πρώτη φορά το έργο του Hummel, *Septett en re mineur – Andante et variations* για φλάουτο, κόρνο, βιολί, βιόλα, τσέλο, κοντραμπάσο και πιάνο. Μετά τη λήξη των εξετάσεων ο Παπαγεωργίου έλαβε πρώτο βραβείο και το χρηματικό βραβείο "Εύης Εμπεδοκλή" που ανερχόταν στις πεντακόσιες δραχμές και ο Καλλιγέρης έλαβε τρίτο βραβείο.²⁸⁴

Την επόμενη χρονιά, 1905-1906, φοίτησαν τετρακόσιοι τριάντα οκτώ μαθητές. Δεν είναι γνωστό ποιος ήταν διδάσκων του φλάουτου στο Ωδείο, αφού στη *Λεπτομερής Έκθεση* και στην *Έκθεση Πεπραγμένων* αυτού του έτους δεν αναγράφεται το όνομα κάποιου φλαουτίστα, ωστόσο όμως στα μαθητολόγια αναγράφονται μαθητές φλάουτου. Οι τελευταίοι μειώθηκαν στους επτά: στην Κατωτέρα οι πρωτοετείς Γεώργιος Αποστόλου και Δημήτριος Ανδρεάδης, ο δευτεροετής Δημήτριος Χαρατσής από την Οδησό, ο τριτοετής Βασίλειος Νικολάου από την Τρίπολη, στην Ανωτέρα φοίτησαν οι τριτοετείς: Καλλιγέρης και Σίσουφος και ο οκταετής Παπαγεωργίου. Η "Αβερλώφειος" υποτροφία δόθηκε σε πέντε από τους παραπάνω μαθητές.²⁸⁵

Το ρεπερτόριο των συναυλιών επανήλθε στην προ Sermon εποχή, αφού και πάλι κυριάρχησαν τα έργα για φλάουτο και πιάνο. Στις δοκιμαστικές συναυλίες ακούστηκαν τα παρακάτω έργα: στις 13/25 Νοεμβρίου η *Ουγγρική Φαντασία* για δύο φλάουτα και πιάνο του Doppler από τον Παπαγεωργίου και τον Καλλιγέρη, στις 26 Φεβρουαρίου/10 Μαρτίου η *Ρουμανική ποιμενική Φαντασία* για φλάουτο και πιάνο του Tilmetz από τον Καλλιγέρη και στις 30 Απριλίου/12 Μαΐου το *Τρίο για φλάουτα* του Fürstenau με τους Παπαγεωργίου, Καλλιγέρη και Σίσουφο.²⁸⁶ Στις 13/25 Μαρτίου δόθηκε ευεργετική συναυλία στην οποία συμμετείχε ο Παπαγεωργίου παίζοντας το *Τρίτο κοντσέρτο για φλάουτο* του Demerssemann. Τον Ιούνιο ο Παπαγεωργίου έλαβε το Απολυτήριο Δίπλωμα Φλάουτου, με βαθμό Άριστα στο ειδικό και στα υποχρεωτικά μαθήματα: αρμονία, χορωδία και ανάγνωση εκ πρώτης όψης και λίαν καλώς στο πιάνο. Του απονεμήθηκε και το Χάλκινο μετάλλιο "Ανδρέα και Ιφιγένειας Συγγρού" για την επιμέλεια, την πρόοδο και την ικανότητα στο φλάουτο. Κατόπιν προαγωγικών εξετάσεων ο Καλλιγέρης δεύτερο βραβείο έλαβε.²⁸⁷

Κατά τη διάρκεια του έτους 1906-1907 οι μαθητές αυξήθηκαν σημαντικά και ξεπέρασαν του πεντακόσιους. Παρόλα αυτά η τάξη του φλάουτου είχε μόνον έξι μαθητές. Ο διπλωματούχος του προηγούμενου έτους, Νικόλαος Παπαγεωργίου, διορίστηκε βοηθητικός διδάσκαλος της τάξης του φλάουτου και της Εσπερινής Λαϊκής Σχολής, όπου εκτός από φλάουτο, δίδασκε θεωρία και χορωδία και παρέμεινε σε αυτή τη θέση μέχρι και το έτος 1924-1925. Οι μαθητές που φοίτησαν στην κατωτέρα σχολή της τάξης του φλάουτου ήταν οι πρωτοετείς: Βασίλειος Βασιλείου, Παντελής Θεοδώρου από την Κύθνο, Παναγιώτης Φιλίππου, ο τριτοετής Χαρατσής και στην ανωτέρα οι

²⁸² Ο Πελοπίδας Τσουκαλάς φοιτούσε στην ερασιτεχνική σχολή φλάουτου με τον Sermon.

²⁸³ *Ωδείον Αθηνών 1871. Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1904-1905*, 62, 63.

²⁸⁴ *Ωδείον Αθηνών 1871. Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1904-1905*, 68, 69, 72, 73, 75.

²⁸⁵ *Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1905-1906*, Αριθ. 10 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1906), 8, 19, 20, 22, 31, 32.

²⁸⁶ *Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1905-1906*, 35, 48, 64.

²⁸⁷ *Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1905-1906*, 52, 60, 67.

τεταρτοετείς Καλλιγέρης και Σίσιφος και η “Αβερώνφειος” υποτροφία δόθηκε σε τέσσερις από αυτούς.²⁸⁸

Στη δοκιμαστική συναυλία στις 3/15 Δεκεμβρίου ο Σίσιφος έπαιξε το *Chanson d'amour* του Doppler και στις 14/26 Ιανουαρίου 1607 ο Καλλιγέρης το *L'oiseau de bois* του Doppler. Στις συναυλίες των διπλωματούχων του ωδείου στις 30 Ιανουαρίου/11 Φεβρουαρίου ο Παπαγεωργίου έπαιξε τη *Fantaisie pastorale orientale* του Tillmetz και στις 11/23 Μαρτίου στο *Nocturne* του Doppler για φλάουτο, βιολί, τσέλο και πιάνο. Επίσης στην καλλιτεχνική εσπερίδα της φιλόπτωχου εταιρείας «Αγίου Αντωνίου» που έγινε με τη σύμπραξη καθηγητών και μαθητών του ωδείου στις 23 Μαρτίου/3 Απριλίου ακούστηκε το 3^ο *Κοντσέρτο για φλάουτο* του Demerssemann και το *Nocturne* του Doppler.²⁸⁹ Απολυτήριο Δίπλωμα Φλάουτο έλαβε ο Αλέξανδρος Καλλιγέρης από την Κωνσταντινούπολη με βαθμό Άριστα στο ειδικό και στα υποχρεωτικά μαθήματα: αρμονία, χορωδία, πιάνο, ενοργάνωση πνευστών, ορχήστρα και εκ πρώτης όψης ανάγνωση. Επίσης του απονεμήθηκε το αργυρό Μετάλλιο "Ανδρέα και Ιφιγένειας Συγγρού" για την έκτακτη επιμέλεια, πρόοδο και ικανότητά του στο φλάουτο κι επιπρόσθετα έλαβε χρηματικό βραβείο διακοσίων τριάντα δραχμών για την έκτακτη μουσική του ιδιοφυΐα, χορηγίας της Κοινότητας των Ορθοδόξων Ελλήνων στην Τεργέστη. Επιπλέον, κατόπιν προαγωγικών εξετάσεων ο Δημήτρης Ανδρεάδης έλαβε τρίτο έπαινο.²⁹⁰

Το έτος 1907-1908 φοίτησαν συνολικά πεντακόσιοι δεκαπέντε μαθητές και μαθήτριες, εννέα από τους οποίους στην τάξη του φλάουτου, οι οποίοι έλαβαν την "Αβερώνφειο" υποτροφία. Οι μαθητές της Κατωτέρας Σχολής ήταν: ο πρωτοετής Νικόλαος Πανταζόπουλος, ο δευτεροετής Παντελής Θεοδώρου, από την Κύθνο και ο τεταρτοετής Δημήτριος Χαρατσής από την Οδησό.²⁹¹ Στις 23 Δεκεμβρίου 1907/4 Ιανουαρίου 1908 σε συναυλία του Μουσικού Συλλόγου «Αρμονία» ο Παπαγεωργίου με τη συνοδεία της πιανίστας Αύρας Θεοδωροπούλου έπαιξαν το έργο *Airs Valaques* του Doppler. Το ίδιο έργο ακούστηκε και στις 26 Δεκεμβρίου 1907/7 Ιανουαρίου 1908, αυτή τη φορά από τον φλαουτίστα Αλέξανδρο Καλλιγέρη. Σε αυτή τη συναυλία ο Καλλιγέρης έπαιξε ακόμα την *Ουγγρική Φαντασία* του ίδιου συνθέτη, το *Κουαρτέτο* για πιάνο, βιολί, φλάουτο και τσέλο και το έργο *Fantaisie sur des motifs hongrois* του Doppler για δύο φλάουτα και πιάνο, μαζί με τον Παπαγεωργίου. Στις 27 Ιανουαρίου/8 Φεβρουαρίου 1908 ο Σπυρίδων Μάγγος έπαιξε το *Concertstück* του Ropp για φλάουτο και πιάνο σε δοκιμαστική συναυλία των μαθητών και στις 9/21 Μαρτίου 1908 ξανακούστηκε το *Κουαρτέτο* για φλάουτο, βιολί, τσέλο και πιάνο του Doppler αυτή τη φορά από τον Παπαγεωργίου. Ο Παπαγεωργίου εμφανίστηκε ξανά σε συναυλία στις 5/17 Απριλίου 1908 που διοργάνωσε ο Μουσικός Σύλλογος *Αρμονία* παίζοντας στη *Serenade* του Beethoven για φλάουτο, βιολί και βιόλα. Σε ό,τι αφορά στις επιδόσεις των μαθητών, ο Άγγελος Τάντης έλαβε τρίτο έπαινο και ο Δημήτριος Χαρατσής εύφημο μνεία.²⁹²

²⁸⁸ Ωδείον Αθηνών 1871. Ενδέκατη Λεπτομερής Έκθεση του σχολικού έτους 1906-1907, 8, 9, 20, 22, 31, 32.

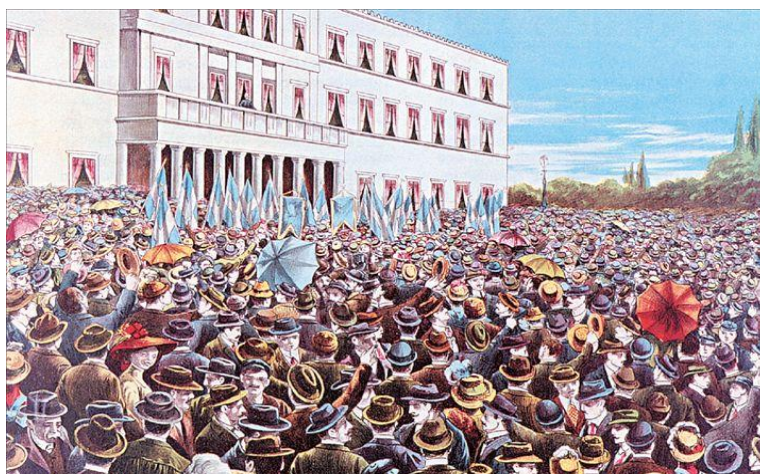
²⁸⁹ Ωδείον Αθηνών 1871. Ενδέκατη Λεπτομερής Έκθεση του σχολικού έτους 1906-1907, 40, 46, 50, 60, 64, 65.

²⁹⁰ Ωδείον Αθηνών 1871. Ενδέκατη Λεπτομερής Έκθεση του σχολικού έτους 1906-1907, 75, 78.

²⁹¹ Ωδείον Αθηνών 1871. Δωδέκατη Λεπτομερής Έκθεση του σχολικού έτους 1907-1908, Αριθ. 12 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1908), 6, 7, 20- 23, 30, 31.

²⁹² Ωδείον Αθηνών 1871. Δωδέκατη Λεπτομερής Έκθεση του σχολικού έτους 1907-1908, 39, 40, 41, 45, 55, 64, 73, 74.

Το έτος που ακολούθησε, 1908-1909, υπήρχε μεγάλη αύξηση των μαθητών, παρά τα ιστορικά και στρατιωτικά γεγονότα που ταλάνιζαν τη χώρα, την Επανάσταση των Νεοτούρκων, τον Ιούλιο του 1908 και την Επανάσταση στο Γουδί τον Αύγουστο του 1909.²⁹³ Συνολικά φοίτησαν πεντακόσιοι σαράντα δύο μαθητές, επτά από τους οποίους στην τάξη του φλάουτου και στους οποίους απονεμήθηκε η “Αβερώφειος” υποτροφία. Οι μαθητές της Κατωτέρας Σχολής ήταν οι πρωτοετείς: Ιωάννης Συνοδινός από τη Σύρο και Νικόλαος Σταθόπουλος από την Κόρινθο, ο δευτεροετής Νικόλαος Πανταζόπουλος, ο τεταρτοετής Δημήτριος Αθανασόπουλος από το Αίγιο, και ο πεμπτοετής Χαρατσής από την Οδησό, που έλαβε δεύτερο έπαινο. Στην Ανωτέρα φοιτούσε ο τριτοετής Σπυρίδων Μάγγος από την Άρτα και ο τεταρτοετής Άγγελος Τάντης, που κατόπιν εξετάσεων έλαβε δεύτερο έπαινο.²⁹⁴

Εικ. 19. Συλλαλητήριο υπέρ του κινήματος του 1909 στην Αθήνα στις 14/9/1909. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο²⁹⁵

Όσον αφορά στις συναυλίες του έτους, στις 7/19 Δεκεμβρίου 1908 ο Μάγγος έπαιξε το *Chanson d' amour* του Doppler για σόλο φλάουτο και την 1^η/13^η Μαρτίου 1909 ο Αθανάσιος Σίσιφος την *Ποιμενική Φαντασία* για σόλο φλάουτο του Tillmetz. Σε συναυλία μουσικής δωματίου ο Παπαγεωργίου συνέπραξε με τον βιολιστή Bustinduy και τον βιολίστα Γεώργιο Οικονομίδη στη *Σερενάτα* σε ρε μείζονα του Beethoven και στις 30 Νοεμβρίου/12 Δεκεμβρίου 1908 στο *Ουγγρικό Ντουέτο* op. 36 του Doppler για φλάουτο και βιολί με τον βιολιστή Αθανάσιο Καρακύρη. Ακολούθησαν δύο φιλανθρωπικές συναυλίες, η πρώτη στις 4/17 Δεκεμβρίου 1908 υπέρ της Φιλόπτωχου Εταιρείας «Άγιος Αντώνιος» στην οποία ο Παπαγεωργίου έπαιξε ένα σόλο κομμάτι του Demerssemann και η δεύτερη στις 7/20 Δεκεμβρίου 1908 όπου έπαιξε το *Concert Italien* του Wilhelm Rorr και το *Κουαρτέττο* του Doppler. Στις 9/21 Μαΐου 1909 ο Παπαγεωργίου έπαιξε το *Κοντσέρτο αρ.1* του Demerssemann με συνοδεία πιάνου.²⁹⁶

²⁹³ Ρωμανού, *Έντεχνη Ελληνική Μουσική στους Νεότερους Χρόνους*, 116.

²⁹⁴ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1908-1909. Αριθ. 13 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1909), 6, 7, 20-23, 32, 33, 69.

²⁹⁵ <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=248317> (πρόσβαση στις 20/5/2016)

²⁹⁶ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1908-1909, 41, 43, 49, 50, 53, 54, 60.

Το επόμενο έτος, 1909-1910, οι μαθητές που φοίτησαν στο Ωδείο αυξήθηκαν και πάλι, και ανήλθαν στους εξακόσιους είκοσι έξι, οκτώ από τους οποίους στην τάξη φλάουτου. Στην Κατωτέρα Σχολή φοίτησε ο δευτεροετής Νικόλαος Σταθόπουλος και ο τριτοετής Νικόλαος Πανταζόπουλος και στην Ανωτέρα οι τελειόφοιτοι Μάγγος, Σίσυφος, Τάντης και Χαρατζής. Όλοι από τους παραπάνω έλαβαν την Αβερύφειο υποτροφία.²⁹⁷

Εικ. 20. Σκηνικό του Λέον Βακστ για το *Πρελούδιο στο απομεσήμερο ενός Φαύνου*.²⁹⁸

Σε ό,τι αφορά στις συναυλίες αυτού του έτους, στις 20 Δεκεμβρίου/1 Ιανουαρίου 1910 ο Μάγγος έπαιξε την *Ποιμενική Φαντασία* του Doppler με τον Θησέα Πίνδιο στο πιάνο. Στην ίδια συναυλία ακούστηκε από την ορχήστρα του ωδείου το έργο του Debussy, *Prelude a l'après midi d'un Faune*,²⁹⁹ και στη δοκιμαστική μαθητική συναυλία στις 28 Μαρτίου/9 Απριλίου ο Χαρατσής έπαιξε το *Concert Italien* του Rorr με τη συνοδεία του ίδιου πιανίστα, ενώ στις 25 Μαρτίου/6 Απριλίου δόθηκε συναυλία των διδασκόντων του ωδείου στην οποία ο Παπαγεωργίου έπαιξε τη *Ρουμανική Φαντασία* του Tillmetz με τη συνοδεία του Τιμόθεου Ξανθόπουλου στο πιάνο. Ακόμα μία εμφάνιση των

²⁹⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1909-1910. Αριθ. 14 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1911), 6, 21, 23, 33, 34, 60.

²⁹⁸ http://www.larousse.fr/encyclopedie/oeuvre/l_Apr%C3%A8s-midi_dun_faune/103373 (πρόσβαση στις 20/5/2016).

²⁹⁹ Το ορχηστρικό έργο του Claude Debussy, *Prelude a l'après midi d'un Faune* βασισμένο στο ποίημα του Γάλλου συμβολιστή ποιητή, Stéphane Mallarmé, γράφτηκε κατά το διάστημα 1891-1894 και για πολλούς θεωρήθηκε το έργο που αποτέλεσε το πέρασμα στον μουσικό μοντερνισμό. Ως χορογραφική εκδοχή, παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 1912 στο θέατρο Châtelet του Παρισιού από τα Ρωσικά Μπαλέτα, σε χορογραφία του Vaslav Nijinsky, που ήταν και ο πρωταγωνιστής χορευτής και σε σκηνικά και κοστούμια του Λέον Βακστ. Η πρεμιέρα προκάλεσε εντονότερες αντιδράσεις από το κοινό και τους κριτικούς της εποχής. Στο έργο αυτό, το μέρος του φλάουτου έχει καθαρά σολιστικό χαρακτήρα και για πολλούς το εναρκτήριο σόλο θεωρείται το δυσκολότερο ορχηστρικό απόσπασμα της φλαουτιστικής φιλολογίας. "Après-midi d'un faune", Prélude à "L'." *The Oxford Companion to Music. Oxford Music Online*. Oxford University Press, (πρόσβαση στις 20/5/2016) <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/opr/t114/e351>.

διδασκόντων του ωδείου έγινε στις 2/14 Μαΐου, στην Εσπερίδα της Μεγάλης Ανατολής της Ελλάδος υπέρ του εράνου για την ανέγερση ηρώου στην Αγία Λαύρα. Ο Παπαγεωργίου ερμήνευσε το *Nocturne* του Chopin, για βιολί, πιάνο, φλάουτο και τσέλο και συνόδευσε απόσπασμα από τη *Lucia di Lamermoor* του Donizetti σε διασκευή για φωνή, φλάουτο και πιάνο.³⁰⁰ Ο Σπυρίδων Μάγγος έλαβε Απολυτήριο Δίπλωμα Φλάουτου με βαθμό Άριστα στο ειδικό μάθημα. Από τους υπόλοιπους μαθητές φλάουτου ο Σίσυφος έλαβε δεύτερο βραβείο, ο Τάντης και ο Χαρατζής έλαβαν πρώτο έπαινο και ο Πανταζόπουλος εύφημο μνημό.³⁰¹

Κατά το έτος 1910-1911 οι μαθητές της τάξης φλάουτου στην Κατωτέρα Σχολή ήταν οι εξής: Λεωνίδας Σταματιάδης στο δεύτερο έτος, Μιχαήλ Σταθερός και Νικόλαος Σταθόπουλος στο τρίτο έτος και ο Νικόλαος Πανταζόπουλος στο τέταρτο έτος φοίτησης. Στην Ανωτέρα φοιτούσαν οι: Αθανάσιος Σίσυφος στο έβδομο έτος, Άγγελος Τάντης στο έκτο και Δημήτριος Χαρατζής από την Οδησσό, ο οποίος έλαβε και πρώτο έπαινο, στο έβδομο έτος. Η αύξηση των μαθητών του Ωδείου συνεχίστηκε και εξακόσιοι ενενήντα δύο μαθητές και μαθήτριες φοίτησαν τη χρονιά αυτή. Και στους οκτώ μαθητές φλάουτου δόθηκε η “Αβερύφειος” υποτροφία, ενώ τα διδάκτρα της σχολής του φλάουτου κόστιζαν εκατόν τριάντα πέντε δραχμές ετησίως.³⁰²

Χωρίς κάποια σημαντική αλλαγή ή προσθήκη έργου για φλάουτο, το ρεπερτόριο των συναυλιών αυτής της χρονιάς διαμορφώθηκε ως εξής: στις 23 Ιανουαρίου/5 Φεβρουαρίου 1911 ο Σπύρος Μάγγος, διπλωματούχος του Ωδείου Αθηνών, έδωσε ρεσιτάλ φλάουτου με τα έργα του Chopin: *Airs Roumains* για φλάουτο και πιάνο, συμμετείχε στο *Quartetto* για φλάουτο, βιολί, τσέλο και πιάνο και το *Ντουέτο* για δύο φλάουτα και πιάνο, καθώς και στη *Serenade* για φλάουτο, βιολί και βιόλα του L.v. Beethoven. Οι μουσικοί που έπαιξαν μαζί του ήταν ο βιολιστής Α. Καρακύρης, ο βιολίστας Φιλοκτήτης Οικονομίδης, ο τσελίστας Ροδόλφος Γαιδεμβέργερ, ο πιανίστας Τ. Ξανθόπουλος και ο φλαουτίστας Νικόλαος Παπαγεωργίου.³⁰³ Ο Παπαγεωργίου εμφανίστηκε ως σολίστ με την ορχήστρα του ωδείου στις 13/25 Μαρτίου 1911 ερμηνεύοντας τη *Σουίτα σε σι ελάσσονα* του Bach για φλάουτο και ορχήστρα εγχόρδων. Ακολούθως στις 20 Μαρτίου/1 Απριλίου 1911 έπαιξε στο *Concertino* της Cecile Chaminade και το *Υπό το φως της Σελήνης* του Τιμόθεου Ξανθόπουλου, για τρεις ανδρικές φωνές, πιάνο, φλάουτο, δύο βιολιά και τσέλο.³⁰⁴

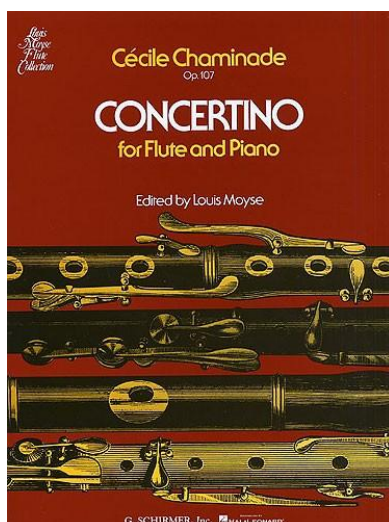
³⁰⁰ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτους 1909-1910. Αριθ. 15 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1910), 38, 48, 51, 59.

³⁰¹ Στα υποχρεωτικά: Αρμονία: Καλώς, Χορωδία: Άριστα, Εκ πρώτης όψεως ανάγνωση: Λίαν Καλώς, Ορχήστρα: Λίαν Καλώς, Κλειδοκύμβαλόν: Σχεδόν Καλώς, Μεταφορά: Καλώς. Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτους 1909-1910, 64-66.

³⁰² Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1910-1911. Αριθ. 16 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1911), 6, 7, 20, 21, 23, 34, 35, 65, 60.

³⁰³ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1910-1911, 48.

³⁰⁴ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1910-1911, 40, 52, 53.

Εικ. 21. Εξώφυλλο του *Concertino* της Γαλλίδας πιανίστας και συνθέτριας Cécile Chaminade σε επιμέλεια του Louis Moyse σε έκδοση G. Schirmer. Πρόκειται για ένα από τα πιο γνωστά έργα της Chaminade, ιδιαίτερα δεξιοτεχνικό και αγαπητό στους φλαουτίστες³⁰⁵

Οι εισιτήριες εξετάσεις του έτους 1911-1912 πραγματοποιήθηκαν στις 16/28 Σεπτεμβρίου 1911 για όλα τα πνευστά και έγχορδα όργανα. Η τάξη είχε δώδεκα μαθητές, από τους οκτακόσιους οκτώ, που φοίτησαν συνολικά στο ωδείο. Μαθητές της Προκαταρκτικής ήταν οι: Πέτρος Δεστύλας, Γεώργιος Μπιζάκης, Αστέριος Παπαχατζής και Γρηγόριος Χατζηγεωργίου. Στην Κατωτέρα Σχολή φοίτησαν οι πρωτοετείς: Γεώργιος Αρνέλλος, Αθανάσιος Παπαδημητρίου, Δημήτριος Παύλοβιτς και ο τριτοετής Λεωνίδας Σταματιάδης, και της Ανωτέρας ο Άγγελος Τάντης, που δίδαξε τους μαθητές της Προκαταρκτικής σχολής. Στο Στρατιωτικό Σχολείο Μουσικής μαθήτευσαν υπό την επίβλεψη του Παπαγεωργίου οι: Μιλτιάδης Κιοσές, Παντελής Θεοδώρου και Γεράσιμος Χαλικεράς. Η “Αβερώνφειος” υποτροφία δόθηκε σε όλους τους μαθητές φλάουτου. Το έτος αυτό διευρύνθηκε κάπως το ρεπερτόριο του φλάουτου στις συναυλίες, κάνοντας γνωστά στο κοινό έργα δύο πολύ σημαντικών συνθετών, του Bach και του Gluck. Στις 22 Ιανουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1912 δόθηκε η τρίτη συναυλία συνδρομητών, στην οποία ο Παπαγεωργίου έπαιξε το σόλο της *Σκηνης των Ηλυσίων Πεδίων* από τον *Ορφέα* του Gluck. Ακολούθησε στις 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου μία ημερίδα που περιελάμβανε διάλεξη για το έργο του Bach της *Αύρας Θεοδωροπούλου* και συναυλία με έργα του. Το πρώτο από αυτά ήταν η *Σουίτα σε σι ελάσσονα* του Bach, για φλάουτο με συνοδεία πιάνου, που έπαιξαν ο Παπαγεωργίου και η Θεοδωροπούλου.³⁰⁶

Οι εισιτήριες εξετάσεις του έτους 1912-1913 για όλα τα πνευστά όργανα πραγματοποιήθηκαν στις 17/29 Σεπτεμβρίου 1912. Οι μαθητές μειώθηκαν στους επτακόσιους, και μόνον πέντε από αυτούς φοίτησαν στην τάξη του φλάουτου. Λόγω του Βαλκανικού Πολέμου δεν έγιναν προσλήψεις καθηγητών, κι έτσι ο φλαουτίστας Νικόλαος Παπαγεωργίου ανέλαβε προσωρινά και τη διδασκαλία των τάξεων του

³⁰⁵ http://www.musicroom.com/se/id_no/021965/details.html (πρόσβαση στις 21/5/2016)

³⁰⁶ *Ωδείο Αθηνών 1871. Δέκατη Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1911-1912*. Αριθ. 16 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1912), 6, 7, 20, 21, 24, 29, 30, 34, 39, 41, 46, 64.

κλαρινέτου και του όμποε. Στην Προκαταρκτική Σχολή του φλάουτου φοίτησε ο Γεώργιος Μαυρίδης, στην Κατωτέρα οι δευτεροετείς: Γεώργιος Αρνέλλος από τον Πύργο, Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου, ο τεταρτοετής Δημήτριος Παύλοβιτς και στην Ανωτέρα ο Άγγελος Τάντης, που δίδαξε στην Προκαταρκτική σχολή. Στο στρατιωτικό σχολείο μουσικής φοίτησε ο Γεράσιμος Χαλικεράς. Η "Αβερώνφειος" υποτροφία δόθηκε σε όλους τους παραπάνω μαθητές και εξαιτίας της εμπόλεμης κατάστασης κατά το έτος αυτό δε δόθηκαν συναυλίες.³⁰⁷

Το ερχόμενο σχολικό έτος, 1913-1914, ο Παπαγεωργίου άλλαξε βαθμίδα κι έγινε καθηγητής φλάουτου. Ο αριθμός των μαθητών, παρά την εμπόλεμη κατάσταση όχι μόνο διατηρήθηκε, αλλά αυξήθηκε στους επτακόσιους σαράντα. Επίσης αυξήθηκαν αισθητά οι μαθητές του φλάουτου, που ανήλθαν στους δεκαοκτώ. Στην Προκαταρκτική σχολή φοίτησαν οι μαθητές: Αργύριος Έξαρχος, Βασίλειος Μαρσέλος, Ευριπίδης Παπαϊωάννου και Νικόλαος Τατσόπουλος, στην Κατωτέρα οι πρωτοετείς: Σπυρίδων Ζαργάνης, Ζαννής Καΐρης, Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου, οι δευτεροετείς: Γεώργιος Μαυρίδης, οι τριτοετείς: Ιωάννης Αρνέλλος, Στυλιανός Παπαχατζής, Πέτρος Σπηλιώτης και στην Ανωτέρα, ο Δημήτριος Χαρατσάρης, ο οποίος δίδαξε τους μαθητές της προκαταρκτικής. Όλοι είχαν λάβει την "Αβερώνφειο" υποτροφία. Στο στρατιωτικό σχολείο μουσικής φοίτησαν οι: Αριστείδης Καρδαμίτσας, Παντελής Θεοδώρου και Γεράσιμος Χαλικεράς.³⁰⁸

Την 1^η/13^η Δεκεμβρίου 1913 δόθηκε η πρώτη συναυλία των συνδρομητών στο Δημοτικό Θέατρο *υπέρ των απόρων οικογενειών των εν πολέμω πεσόντων και των καταστάντων ανικάνων* [sic] με τη συμμετοχή της συμφωνικής ορχήστρας και της χορωδίας του Ωδείου και με την ευγενική σύμπραξη κάποιων καθηγητών του Ωδείου. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Παπαγεωργίου, που έπαιξε το *Κοντσέρτο για φλάουτο και άρπα σε ντο μείζονα* του Mozart με την αρπίστα, Mathilde Wassenhoven. Ακολούθησε η Δεύτερη Μουσική Άσκηση των μαθητών, στις 21 Ιανουαρίου/2 Φεβρουαρίου, στην οποία ο Χαλικεράς έπαιξε το *Chanson d' amour* του Doppler και στην Τέταρτη Μουσική Άσκηση στις 4/16 Φεβρουαρίου ο Τάντης έπαιξε το έργο του Νικόλαου Κουλούκη *Andante arioso* για φλάουτο και πιάνο. Στις 22 Απριλίου/4 Μαΐου πραγματοποιήθηκε η Δέκατη Μουσική Άσκηση και ο Χαρατσάρης έπαιξε το *Έκτο Κοντσέρτο* του Demerssemann με συνοδεία πιάνου.³⁰⁹

Κατά το σχολικό έτος 1914-1915 στην τάξη του φλάουτου φοίτησαν οι παρακάτω μαθητές: στην Κατωτέρα Σχολή οι πρωτοετείς Νικόλαος Ιατρού, Βασίλειος Παπασιδέρης, Κλείτος Πέτρου, Αθανάσιος Ραζής, οι δευτεροετείς Σωκράτης Ζαργάνης και Νικόλαος Τατσόπουλος, ο τριτοετής Γεώργιος Μαυρίδης και ο τεταρτοετής Πέτρος Σπηλιώτης. Στη Ανωτέρα σχολή φοίτησε ο Δημήτριος Χαρατσάρης από την Οδησό, που ήταν διδάσκων στην προκαταρκτική σχολή με μαθητές τους: Πέτρος Παπαζαχαρίου, Γεώργιος Τσουκαλαδάκης, Νικόλαος Οικονομίδης και οι τρεις στο πρώτο έτος φοίτησης. Υπήρχε επίσης το Στρατιωτικό Σχολείο Μουσικής, όπου φοιτούσαν φλάουτο τρεις μαθητές, τη διδασκαλία των οποίων είχε αναλάβει ο

³⁰⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1912-1913. Αριθ. 17 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1913), 6-8, 20, 21, 23, 28, 29, 33, 37, 39.

³⁰⁸ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1913-1914. Αριθ. 18 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1914), 6, 21, 22, 25, 30, 31, 35, 36, 40, 42.

³⁰⁹ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1913-1914, 54, 67, 68, 73.

Παπαγεωργίου.³¹⁰ Συνολικά φοίτησαν οχτακόσιοι δεκατέσσερις μαθητές και μαθήτριες, είκοσι από τους οποίους στην τάξη του φλάουτου. Οι μαθητές αυτοί στο σύνολό τους, έλαβαν την Αβερύφειο Υποτροφία.³¹¹

Στις 7/19 Δεκεμβρίου 1914 ο διπλωματούχος του ωδείου Σπύρος Μάγγος έδωσε συναυλία στο Ωδείο Αθηνών. Ακούστηκαν τα έργα: Doppler, *Ουγγρική ποιμενική φαντασία* για φλάουτο και πιάνο, L. v. Beethoven, *Σερενάτα* για φλάουτο, βιολί και βιόλα έργο 25 με τον βιολιστή Α. Καρακύρη και τον βιολίστα Δ. Τσερετόπουλο, C. W. Gluck, *Μενουέττο* του Μελοδράματος «Ορφέας» με τη συνοδεία εγχόρδων οργάνων, F. Doppler, *Ντουέττο* πλαγιαύλων με τον Παπαγεωργίου, F. Doppler *Κουαρτέτο Νυκτερινόν* με τους Α. Καρακύρη, Ροδόλφο και Θησέα Πίνδιο.³¹² Στην έκτη συναυλία συνδρομητών που έγινε στις 29 Απριλίου/11 Μαΐου 1915 ο τελειόφοιτος μαθητής Δημήτριος Χαρατσάρης έπαιξε με την ορχήστρα του ωδείου το δεύτερο και τρίτο μέρος του *Κοντσέρτου* για φλάουτο και ορχήστρα σε Ρε μείζονα του Mozart. Το ίδιο κοντσέρτο παίχτηκε ολόκληρο στην ενδέκατη άσκηση μαθητών στις 31 Μαρτίου/ 12 Απριλίου 1915 από τον ίδιο φλαουτίστα με τη συνοδεία της πιανίστας Μαρίας Παπαγιαννοπούλου.³¹³

Εικ.22. Τα αδέρφια Albert Franz Doppler (1821-1883) και Karl Doppler(1825-1900), Ούγγροι δεξιοτέχνες του φλάουτου, συνθέτες και μαέστροι. Τα έργα τους κατείχαν σημαντική θέση στο ρεπερτόριο της τάξης φλάουτου του Ωδείου Αθηνών³¹⁴

Το έργο του Doppler, *Fantaisie Hongroise* για δύο φλάουτα ακούστηκε και στις συναυλίες μουσικής δωματίου στις 14/26 και 16/28 Ιουνίου 1915, από τους Παπαγεωργίου και Μάγγο, και μία μέρα αργότερα το έργο *Orphee* του Gluck για φλάουτο και κουαρτέτο εγχόρδων, με τον Παπαγεωργίου και το κουαρτέτο Bustinduy. Στις 17/29 Ιουνίου 1915 ο Παπαγεωργίου με τον Γ. Χωραφά (βιολί), και τους

³¹⁰ *Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1914-1915*, Αριθ. 19 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1915), 10, 26-28, 30, 33, 34, 41, 42.

³¹¹ *Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1914-1915*, 43 45.

³¹² *Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1914-1915*, 89, 90.

³¹³ *Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1914-1915*, 54, 71.

³¹⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Franz_Doppler (πρόσβαση στις 21/5/2016)

Οικονομίδου και Γαϊδεμβέργερ έπαιξαν δύο μέρη: *Adagio* και *Rondo* από το *Κουαρτέτο* για φλάουτο, βιολί, βιόλα και τσέλο του Mozart (απουσιάζει αριθμός) και το *Nocturno* για φλάουτο, πιάνο, βιολί και τσέλο του Doppler. Στις 18/30 Ιουνίου 1915 ο Παπαγεωργίου έπαιξε με μικρή ορχήστρα εγχόρδων υπό τον Armand Marsick τη *Σουίτα σε σι ελάσσονα* του Bach. Τον Ιούνιο του 1915 ο Δημήτριος Χαρατσάρης έλαβε απολυτήριο δίπλωμα σολίστ φλάουτου με βαθμό Άριστα. Το πρόγραμμα των διπλωματικών εξετάσεων του ήταν το εξής: Furstenuau: *Etude* op. 125, No 21, Soussman: *Etude* No 3, Bach: *Suite Sarabande, Polonaise, Badinerie*, Demersseman: *Grande fantaisie de concert sur l' opera d' Oberon* op.52, Doppler: *Airs Valaques* και *Fantaisie* op.10, Demersseman: *3me solo se concert* op 21, Popp: *Rigoletto, grande fantaisie brillante* op. 335.³¹⁵

Κατά το σχολικό έτος 1915-1916, εν μέσω Εθνικού Διχασμού και Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η τάξη φλάουτου είχε δεκαέξι μαθητές, όλοι από τους οποίους έλαβαν την "Αβερύφειο" υποτροφία. Στην Κατωτέρα σχολή φοίτησαν οι πρωτοετείς: Αντώνιος Γονίδης από την Κύθνο, Παναγιώτης Κόλιας από το Αλιβέρι, Όμηρος Λεκατσάς από την Ιθάκη, Παναγιώτης Σακελλάριος από τα Ιωάννινα και Πέτρος Σμυρλής, οι δευτεροετείς: Νικόλαος Ιατρού, Νικόλαος Οικονομίδης από την Άνδρο, Πέτρος Παπαζαχαρίου, Βασίλειος Παπασιδέρης, Αθανάσιος Ραζής, οι τριτοετείς: Σωκράτης Ζαργάνης και Νικόλαος Τατσόπουλος και ο τεταρτοετής: Γεώργιος Μαυρίδης. για το έτος αυτό. Ο Παπαγεωργίου εξακολούθησε να διδάσκει και στο Στρατιωτικό Σχολείο Μουσικής, όπου είχε μαθητή τον Κωνσταντίνο Παπαδημητρίου.³¹⁶ Στις 14/26 Νοεμβρίου δόθηκε η δεύτερη Στρατιωτική Συναυλία στην αίθουσα συναυλιών του Ωδείου Αθηνών υπό την καλλιτεχνική επιμέλεια του Αλέξανδρου Καζαντζή, διευθυντή του Ωδείου Θεσσαλονίκης και καθηγητή του Βασιλικού Ωδείου των Βρυξελλών. Έλαβαν συμμετοχή στρατιώτες και λοχίες, που φοιτούσαν στο Ωδείο. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Δημήτριος Χαρατσάρης, που έπαιξε την *Ουγγρική Φαντασία* του Doppler. Στην επόμενη Στρατιωτική Συναυλία, στις 6/18 Φεβρουαρίου συνέπραξαν στρατιώτες της μουσικής φρουράς Αθηνών. Ένας από αυτούς ήταν και ο καθηγητής φλάουτου, Παπαγεωργίου, που έπαιξε με συνοδεία εγχόρδων τη *Σκηνή εκ των Ηλυσιών πεδίων του Ορφέως* του Gluck.³¹⁷

Το έτος 1916-1917 οι μαθητές του φλάουτου αυξήθηκαν στους εικοσιένα, από τους επτακόσιους εβδομήντα δύο μαθητές του Ωδείου. Στην Κατωτέρα σχολή φλάουτου σπούδασαν οι πρωτοετείς: Ευτύχιος Ατζού, Ζαχαρίας Δημητριάδης, Αθανάσιος Ζέρβας, Κυριάκος Καρακώστας, Αντώνιος Κυριακού από τη Σμύρνη, Μιχαήλ Νομικός από την Αμοργό, Γεώργιος Παπαϊωάννου από τη Σάμο, οι δευτεροετείς: Παναγιώτης Κόλιας, Βασίλειος Μπετσάκος, οι τριτοετείς: Νικόλαος Ιατρού, Βασίλειος Παπασιδέρης, Αθανάσιος Ραζής, και ο τεταρτοετής Νικόλαος Τατσόπουλος. Στην Ανωτέρα φοίτησαν οι: Σωκράτης Ζαργάνης και Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου και στο Στρατιωτικό Σχολείο Μουσικής οι: Στυλιανός Δημητριάδης, Γεώργιος Μαυρίδης και Ριχάρδος Φρέτσα από το Λαύριο. Τα δίδακτρα του φλάουτου κόστιζαν σαράντα πέντε δραχμές ανά τριμηνία και δεκαεννέα από τους παραπάνω έλαβαν την Αβερύφειο

³¹⁵ Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1914-1915, 95-97, 98, 108.

³¹⁶ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1915-1916 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1916), 6, 23, 24, 25, 30, 32, 40.

³¹⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1915-1916, 46-48.

Υποτροφία.³¹⁸ Η συμφωνική ορχήστρα του Ωδείου αποτελούνταν από καθηγητές, διδάσκαλους, απόφοιτους και μαθητές του Ωδείου και οι φλαουτίστες της ήταν ο Νικόλαος Παπαγεωργίου, ο Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου, και στο πίκκολο φλάουτο ο Σπυρίδων Μάγγος.³¹⁹

Μία ασυνήθιστη, για τα μέχρι τότε δεδομένα, συνεργασία παρουσιάστηκε στις 5/17 Μαρτίου. Πρόκειται για τη συναυλία των καθηγητών: Παπαγεωργίου, Σπύρου Φαραντάτου (πιάνο) και Κωνσταντίνου Παπαδημητρίου (τενόρος). Ακούστηκαν κυρίως Lieder και αποσπάσματα από όπερες. Επίσης ο Παπαγεωργίου με τη συνοδεία εγχόρδων έπαιξε τη "Σκηνή εκ των Ηλυσίων Πεδίων" από την όπερα *Ορφέας* του Gluck. Στις μαθητικές συναυλίες (ασκήσεις μαθητών) που δόθηκαν συμμετείχαν μαθητές φλάουτου από τις τελευταίες τάξεις. Στις 7/19 Μαρτίου οι Παπαδημητρίου, Ζαργάνης, Μαυρίδης και Τατσόπουλος έπαιξαν ένα από τα *Κουαρτέτα* του Kuhlau και ο Ζαργάνης έπαιξε με συνοδεία πιάνου το *Andante arioso* του Νικόλαου Κουλούκη. Στη *Δέκατη άσκηση μαθητών* στις 22 Απριλίου/3 Μαΐου ο καθηγητής φλάουτου Παπαγεωργίου έπαιξε με τη συνοδεία πιάνου το δεύτερο και τρίτο μέρος από το *Κοντσέρτο σε Σολ μείζονα* του Mozart και στην *Ενδέκατη άσκηση μαθητών* ο Σωκράτης Ζαργάνης μαζί με τον βιολιστή Νίκο Σκαλκώτα και με συνοδεία πιάνου του Μιχάλη Δελέβα, έπαιξαν το έργο του Doppler, *Μικρά Διωδία* [sic].³²⁰

Κατά τη σχολική χρονιά 1917-1918 συνολικά φοίτησαν στο Ωδείο επτακόσιοι ογδόντα εννέα μαθητές και μαθήτριες και στην τάξη του Παπαγεωργίου, εικοσιένα. Στην Κατωτέρα φοίτησαν οι πρωτοετείς: Λεωνίδας Βουδούρης, Κωνσταντίνος Καρακώστας, Ηλίας Νικολόπουλος από την Κόνιτσα, Ευάγγελος Πλουμιστός από την Κόρινθο, Δημήτριος Στεργίου από τη Σύρο, Αντώνης Τσαγκαράκος και Ηλίας Φύλης, οι δευτεροετείς: Αντώνιος Κυριακού από τη Σμύρνη, ο τριτοετής Ευτύχιος Ατζούς, και οι τεταρτοετείς: Νικόλαος Ιατρού και Αναστάσιος Ραζής, που σπούδαζε και πίκκολο φλάουτο. Στην Ανωτέρα φοιτούσαν ο πεμπτοετής Σωκράτης Ζαργάνης και στο έβδομο έτος ο Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου, ο οποίος αρίστευσε και έλαβε απολυτήριο δίπλωμα και Χάλκινο μετάλλιο "Ανδρέα και Ιφιγένειας Συγγρού".³²¹ Τα δίδακτρα της σχολής του φλάουτου, όπως και στις περισσότερες σχολές των οργάνων συμφωνικής ορχήστρας, κόστιζαν ετησίως εκατόν τριάντα πέντε δραχμές και δεκαπέντε από τους παραπάνω μαθητές φλάουτου είχαν απαλλαγεί από αυτά, λαμβάνοντας την "Αβερώνφειο" Υποτροφία.³²² Στην ορχήστρα του ωδείου, υπό τη διεύθυνση του Armand Marsick, έπαιζαν οι ίδιοι φλαουτίστες με την προηγούμενη χρονιά. Στην δέκατη άσκηση μαθητών, στις 10/22 Μαρτίου 1918 ο Ζαργάνης έπαιξε το έργο *Reverie* του E. Pessier, για φλάουτο και πιάνο.³²³

Κατά το έτος 1918-1919 συνολικά επτακόσιοι πενήντα επτά μαθητές, από τους οποίους δεκαεπτά στο φλάουτο, σε δεκαπέντε από τους οποίους δόθηκε η "Αβερώνφειος" υποτροφία. Στην Κατωτέρα Σχολή φοίτησαν οι πρωτοετείς: Δημήτριος

³¹⁸ *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1916-1917*, αριθ. 21 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1917), 6, 8, 23-25, 27, 30, 39, 41, 104.

³¹⁹ *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1916-1917*, 43

³²⁰ *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1916-1917*, 61, 62, 67, 74, 84.

³²¹ *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Δευτέρα Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1917-1918* (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1918), 6, 38, 23-27, 114.

³²² *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Δευτέρα Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικό έτος 1917-1918*, 40, 117.

³²³ *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Δευτέρα Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικό έτος 1917-1918*, 42, 84.

Ζαχαράνης από το Ρέθυμνο, Γεώργιος Ζέπος, Γεώργιος Λευτάκης από τη Ζάκυνθο, Ιάσων Παντελίδης από τη Σάμο, Νικόλαος Τατσόπουλος και Στέργιος Τσούφης από την Κέρκυρα, οι δευτεροετείς: Νικόλαος Ρεμαντάς από την Κεφαλλονιά, Παναγιώτης Σακελλάριος από τα Ιωάννινα, Ηλίας Φύλης από την Ήπειρο, ο τριτοετής Μιχαήλ Νομικός, οι τεταρτοετείς Ευτύχιος Ατζούς, Βασίλειος Παπασιδέρης και ο πεμπτοετής Αθανάσιος Ραζής. Στην Ανωτέρα Σχολή φοίτησε ο Ζαργάνης, στο έκτο έτος. Τα δίδακτρα ανέρχονταν στο ποσό των εκατόν ογδόντα δραχμών ετησίως. Δεν υπήρξε μεταβολή στους φλαουτίστες της ορχήστρας του Ωδείου, που έδωσε συναυλία στις 24 Δεκεμβρίου 1918/5 Ιανουαρίου 1919 στο Δημοτικό Θέατρο, στην οποία ο Παπαγεωργίου ήταν σολίστ στο έργο "Σκηνή των Ηλυσίων πεδίων" από τον *Ορφέα* του Gluck.³²⁴

Κατά τη χρονιά 1919-1920 ο αριθμός των μαθητών του Ωδείου, και κατ' επέκτασιν και του φλάουτου, μειώθηκε αισθητά στους πεντακόσιους ογδόντα έναν, δέκα από τους οποίους στην τάξη του φλάουτου, στην οποία η φοίτηση κόστιζε εκατόν ογδόντα δραχμές ετησίως. Οι πρωτοετείς μαθητές της Κατωτέρας Σχολής του φλάουτου ήταν οι: Νικόλαος Ιατρού από την Τρίπολη, Ιφικράτης Κοκκίδης, Σπυρίδων Παχής από την Κέρκυρα, οι δευτεροετείς: Ευάγγελος Πλουμιστός από την Κόρινθο, Στέργιος Τσούφης από τον Πειραιά, και ο πεμπτοετής Βασίλειος Παπασιδέρης. Στην Ανωτέρα Σχολή φοίτησαν ο πρωτοετής Ευάγγελος Αλβανίτης από τη Λευκάδα, στο έκτο έτος οι Αθανάσιος Ραζής και Νικόλαος Τατσόπουλος και στο έβδομο ο Ζαργάνης. Εννέα από τους παραπάνω έλαβαν την "Αβερώνφειο" υποτροφία. Στην ορχήστρα του ωδείου έπαιζαν οι ίδιοι, με τις περασμένες χρονιές, φλαουτίστες.³²⁵

Στις 14 Δεκεμβρίου στο Δημοτικό Θέατρο δόθηκε συναυλία υπέρ του τελειόφοιτου Κωνσταντίνου Μυλωνά, της τάξης μονωδίας, όπου εκτός των άλλων ακούστηκε και το *Κουιντέτο για φλάουτο και έγχορδα* του Bach. Επιπλέον, στην τέταρτη μαθητική συναυλία στις 22 Απριλίου/4 Μαΐου ο Ζαργάνης έπαιξε τη *Φαντασία* για φλάουτο και πιάνο του Doppler. Κατά τον Μάιο επισκέφτηκε την Αθήνα ο Γάλλος συνθέτης Camille Saint-Saëns και διηύθυνε την ορχήστρα του ωδείου στο Ηρώδειο.³²⁶

³²⁴ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1918-1919, αριθ. 23 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλάριου, 1919) 6, 25, 26, 29, 38, 40, 42, 45, 92..

³²⁵ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1919-1920, αριθ. 24 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλάριου, 1920), 6, 7, 36, 140, 24-26, 28, 37, 39.

³²⁶ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1919-1920, 102, 92.

Εικ. 23. Ο Camille Saint-Saëns διευθύνει τη Συμφωνική Ορχήστρα του Ωδείου Αθηνών στο Ωδείο Ηρώδου του Αττικού.³²⁷

Κατά το σχολικό έτος 1920-1921 οι μαθητές του Ωδείου μειώθηκαν και άλλο κι έφτασαν στους πεντακόσιους τριάντα δύο, οκτώ από τους οποίους ήταν οι μαθητές της τάξης φλάουτου. Συγκεκριμένα στην Κατωτέρα φοίτησαν οι πρωτοετείς Γεώργιος Αλεξόπουλος και Αντώνιος Χρονόπουλος, ο δευτεροετής Ιφικράτης Κοκκίδης, και ο τριτοετής Ευάγγελος Πλουμιστός από την Κόρινθο. Στην Ανωτέρα σπούδασαν οι: Ευάγγελος Αλβανίτης από τη Λευκάδα, Σωκράτης Ζαργάνης και ο Αθανάσιος Ραζής. Η "Αβερώνφειος" υποτροφία δόθηκε σε πέντε από τους παραπάνω μαθητές, ενώ τα δίδακτρα της τάξης φλάουτου αυξήθηκαν σε εβδομήντα πέντε δραχμές ανά τριμηνία.³²⁸ Όσον αφορά στις συναυλίες της χρονιάς αυτής, στις 6/18 Μαΐου έδωσαν συναυλία κάποιοι καθηγητές του ωδείου, μεταξύ των οποίων και ο Παπαγεωργίου. Τα έργα με σόλο φλάουτο που ακούστηκαν η *Σουίτα Arlesienne* του Georges Bizet και η "Σκηνή των Ηλυσίων πεδίων" από τον *Ορφέα* του Gluck. Δεν υπήρξε μεταβολή ως προς τους φλαουτίστες-μέλη της ορχήστρας του Ωδείου.³²⁹

Κατά τη σχολική χρονιά 1921-1922 φοίτησαν συνολικά εξακόσιοι σαράντα πέντε μαθητές, δώδεκα στην τάξη του καθηγητή φλάουτου, Νικόλαου Παπαγεωργίου, από τους οποίους οι επτά έλαβαν την "Αβερώνφειο" υποτροφία. Στην Κατωτέρα Σχολή πρωτοετείς ήταν οι: Δημήτριος Κατάβολος από το Γύθειο, Νικόλαος Τζοβάνης από το Σικάγο, Γεώργιος Φραγκούλης και στο έκτο έτος φοίτησε ο Βασίλειος Παπασιδέρης. Στην Ανωτέρα Σχολή φοίτησαν ο τριτοετής Αλβανίτης, ο τεταρτοετής Ευάγγελος Πλουμιστός και στο όγδοο έτος ο Ζαργάνης και ο Τατσόπουλος. Παρά την οικονομική και κοινωνική κρίση που επικρατούσαν την εποχή αυτή λόγω των πολέμων που είχαν προηγηθεί και της Μικρασιατικής Εκστρατείας που ήταν σε εξέλιξη, τα δίδακτρα του έτους αυξήθηκαν πάρα πολύ, φτάνοντας στις τριακόσιες εξήντα δραχμές ετησίως. Η

³²⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1919-1920, 110.

³²⁸ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1920-1921, αριθ. 25 (Εν Αθήναις: Τύποις «Φοίνικος» Σταδίου 38, 1921), 6, 21, 22, 23, 25, 33, 34, 124.

³²⁹ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1920-1921, 89, 90.

προσέλευση των μαθητών πάντως έμεινε ανεπηρέαστη από τα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα.³³⁰

Οι συναυλίες της χρονιάς διαμορφώθηκαν: στις 17/29 Οκτωβρίου 1921 ο Ζαργάνης έπαιξε τη *Rigoletto Fantaisie* του Popp, στην πρώτη μαθητική συναυλία στις 8/20 Μαρτίου τη *Βουκολική Συμφωνία* για φλάουτο και πιάνο του Doppler και στην έκτη και τελευταία συναυλία της ορχήστρας στις 16/28 Μαΐου ο ίδιος έπαιξε το *Κοντσέρτο για φλάουτο και ορχήστρα σε ρε μείζονα* (KV 314) του Mozart. Επιπλέον, τόσο ο Παπαγεωργίου όσο και ο Ζαργάνης συμμετείχαν σε συναυλίες των καθηγητών και διδασκάλων του ωδείου, όχι ως σολίστ, αλλά ως μέλη μικρών οργανικών συνόλων που συνόδευαν *Liederabend*. Μετά τη διεξαγωγή των προαγωγικών εξετάσεων ο Σωκράτης Ζαργάνης έλαβε το Χρυσό Μετάλλιο "Ανδρέα και Ιφιγένειας Συγγρού".³³¹

Κατά το 1922-1923 φοίτησαν συνολικά εξακόσιοι εβδομήντα πέντε μαθητές, εννέα από τους οποίους στην τάξη του φλάουτου. Στην Κατωτέρα σχολή φλάουτου φοίτησαν οι πρωτοετείς: Νικόλαος Αργύρης από την Αλεξάνδρεια, Γεώργιος Γαϊτάνος από την Κωνσταντινούπολη, Ανδρέας Κοτοπούλης, Διονύσιος Μάνεσης από τα Κύθηρα, Σπυρίδων Μουχλιανίτης από την Κέρκυρα, Θεόδωρος Παπαηλιού, και στην Ανωτέρα ο Ευάγγελος Πλουμιστός και ο Νικόλαος Τατσόπουλος. Η "Αβερώνφειος" υποτροφία δόθηκε σε τρεις από τους παραπάνω μαθητές και ολοένα αυξανόμενα δίδακτρα της σχολής του φλάουτου ανέρχονταν στις εκατόν είκοσι δραχμές ανά τριμηνία, σε αντίθεση με αυτά όλων των υπολοίπων πνευστών, που ήταν ενενήντα δραχμές ανά τριμηνία. Λόγω της πολύ κρίσιμης κατάστασης που αντιμετώπιζε η χώρα λόγω της Μικρασιατικής Καταστροφής και της ανταλλαγής των πληθυσμών, δε δόθηκαν συναυλίες το εν λόγω έτος.³³²

Όπως προαναφέρθηκε, οι μαθητές του Ωδείου κατάγονταν από πολλά και διαφορετικά μέρη εκτός της Αθήνας και μάλιστα όχι μόνο από την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά, αλλά και από πόλεις εκτός της Ελλάδας με έντονη την παρουσία του ελληνισμού, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Οδησός, η Αλεξάνδρεια και η Σμύρνη. Άλλωστε την εποχή αυτή στην Αθήνα, τον Πειραιά αλλά και σε πολλές άλλες πόλεις της Ελλάδας, μεταφέρθηκαν χιλιάδες Έλληνες πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, στο πλαίσιο της αναταλλαγής των πληθυσμών, που έγινε μετά την ολέθρια για τους Έλληνες κατάληξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας και την οριστική διάψευση του μεγαλοϊδεατισμού.

Ο πληθυσμός της Αθήνας και του Πειραιά τόσο λόγω των προσφυγικών ροών, αλλά και της αστυφιλίας ολοένα και αυξανόταν, και κατά συνέπεια αυξάνονταν οι μαθητές του Ωδείου. Στο σχολικό έτος 1923-1924 από τους συνολικά εξακόσιους ογδόντα οκτώ μαθητές, δέκα φοίτησαν στην τάξη του φλάουτου. Στην Προκαταρκτική σχολή οι: Γεώργιος Αναστασιάδης από την Κωνσταντινούπολη, Νικόλαος Αργύρης από την Αλεξάνδρεια, Κωνσταντίνος Μίλησις από τον Πειραιά, Νικόλαος Σαρίκας από τη Σμύρνη και Γεώργιος Σταυρόπουλος από την Καλαμάτα. Στην Κατωτέρα φοίτησαν ο πρωτοετής Κωνσταντίνος Γούναρης και οι δευτεροετείς: Κοτοπούλης και Μάνεσης και

³³⁰ *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1921-1922*, αριθ. 26 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλάριου, 1922), 6, 23, 25, 28, 38, 39, 125.

³³¹ *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1921-1922*, 50, 51, 90, 70, 71, 123.

³³² *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1922-1923*, αριθ. 27 (Εν Αθήναις: Τύποις «Φοίνικος», 1923), 6, 7, 22 -24, 27, 38, 39, 100.

στην Ανωτέρα συνέχισαν τις σπουδές τους ο Ευάγγελος Πλουμιστός και ο Νικόλαος Τατσόπουλος, οι οποίοι παρακολούθησαν και το μάθημα της μεταφοράς πνευστών οργάνων με τον καθηγητή και έφορο της Σχολής Πνευστών οργάνων, Σπυρίδωνα Καίσαρη. Η “Αβερώνφειος” υποτροφία δόθηκε σε δύο από τους παραπάνω και τα δίδακτρα της σχολής του φλάουτου σημαντικά αυξήθηκαν και αυτή τη χρονιά, φτάνοντας τις εκατόν ενενήντα πέντε δραχμές ανά τριμηνία, σε αντίθεση με όλα τα υπόλοιπα πνευστά, που κόστιζαν εκατόν τριάντα πέντε δραχμές ανά τριμηνία.³³³ Οι φλαουτίστες της Συμφωνικής Ορχήστρας του Ωδείου ήταν οι εξής τέσσερις: Παπαγεωργίου, Χαρατσάρης, Ζαργάνης και Μάγκος, που έπαιζε και πίκκολο φλάουτο.³³⁴

Εικ. 24. Καταυλισμός μικρασιατών προσφύγων στο Θησείο. (Thomas Spelios, Pictorial History of Greece, Crown Publishers, Inc., New York, 1967)³³⁵

Λόγω της παραίτησης του Παπαγεωργίου, με πράξη του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου στις 13 Δεκεμβρίου 1924, κατά το έτος 1924-1925 ανέλαβε προσωρινά τη διδασκαλία του φλάουτου ο Martin Braunwieser³³⁶ ως καθηγητής Β΄ τάξης, που επίσης δίδασκε και στην Εσπερινή σχολή. Στη θέση αυτή έμενε μέχρι το 1927-1928. Από τους συνολικά εξακόσιους πενήντα δύο μαθητές που φοίτησαν στο Ωδείο, η τάξη φλάουτου είχε εννέα, σε δύο από τους οποίους δόθηκε η “Αβερώνφειος” υποτροφία. Στην Προκαταρκτική σχολή φοίτησαν ο τριτοετής Νικόλαος Αργύρης και οι πρωτοετείς: Νικίας Βέρτης από την Κέρκυρα, Γεώργιος Κολιούρας από τα Μέγαρα και Εμμανουήλ Σπυρόπουλος από το Ναύπλιο, στην Κατωτέρα ο Ανδρέας Κοτοπούλης από το Δραχμάνιο και ο Αθανάσιος Σολωμός και στην Ανωτέρα οι: Βασίλειος Παπασιδέρης, Ευάγγελος Πλουμιστός και Αντώνιος Τσαγκαράκης από τη Σπάρτη. Τα δίδακτρα του φλάουτου αυξάνονταν ραγδαία και σχεδόν κάθε χρονιά, φτάνοντας στις διακόσιες είκοσι πέντε δραχμές ανά τριμηνία, το ίδιο και των υπόλοιπων πνευστών.³³⁷

Οι συναυλίες του Ωδείου επανήλθαν εν μέρει στην κανονικότητά τους και ξεκίνησαν και πάλι να λαμβάνουν χώρα όπως και παλαιότερα, δηλαδή πριν από τη Μικρασιατική Εκστρατεία, όχι όμως με την ίδια συχνότητα. Στις 9 Νοεμβρίου 1924

³³³ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1923-1924, αριθ. 28 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλάριου 1924), 6, 7, 22, 32, 37, 46, 52, 53, 172.

³³⁴ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1923-1924, 86.

³³⁵ <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C109/67/540,1950/> (πρόσβαση στις 21/5/2016)

³³⁶ Εξελληνισμένο: Μαρτίνος Μπραουνβίζερ.

³³⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1924-1925, αριθ. 29 (Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλάριου 1925), 4, 8, 12, 21, 26, 39, 40, 79.

δόθηκε η δεύτερη Λαϊκή Συναυλία του Ωδείου, στην οποία ο Παπαγεωργίου έπαιξε το *Κοντσέρτο σε Ρε μείζονα* του Mozart με τη συνοδεία της Συμφωνικής Ορχήστρας του Ωδείου.³³⁸ Στις 27 Οκτωβρίου 1925 ο Braunwieser, διπλωματούχος του Mozarteum του Ζάλτσμπουργκ, διορίστηκε καθηγητής β' του φλάουτου κι έτσι κατά το έτος 1925-1926 δίδαξε φλάουτο στο Ωδείο, στην Εσπερινή Σχολή Πνευστών Οργάνων και στο Στρατιωτικό Σχολείο Μουσικής. Οι μαθητές του ήταν οι πρωτοετείς: Δημήτριος Αναστασιάδης από την Κωνσταντινούπολη και Αθανάσιος Ζακόπουλος στην Κατωτέρα, και οι: Πέτρος Παπαζαχαρίου, Ιωάννης Ιωάννου, Γεώργιος Μίγκος από τη Λάρισα, Αθανάσιος Μαγκριώτης από την Κομοτηνή, Ιωάννης Μορφόπουλος από την Ελευσίνα στην Προκαταρκτική. Η τάξη είχε μόνον επτά μαθητές, από τους συνολικά πεντακόσιους πενήντα έξι που φοίτησαν στο Ωδείο αυτή τη χρονιά, γεγονός που δείχνει ότι το φλάουτο, όπως και τα περισσότερα όργανα της ορχήστρας δεν είχαν σημαντική απήχηση την εποχή αυτή, σε αντίθεση με το πιάνο, που συγκέντρωνε σχεδόν τους μισούς μαθητές, και τη μονωδία. Τα δίδακτρα της τάξης του φλάουτου παρέμειναν στις διακόσιες είκοσι πέντε δραχμές ανά τριμηνία.³³⁹

Στο σχολικό έτος 1926-1927 η πτώση των εγγραφών στο Ωδείο συνεχίστηκε. Συνολικά, φοίτησαν πεντακόσιοι δέκα οκτώ μαθητές, δώδεκα από τους οποίους στο φλάουτο. Στην Προκαταρκτική φοίτησαν οι πρωτοετείς: Σταύρος Βασιλειάδης, Γεώργιος Θηβαιόπουλος από τις Κυδωνίες και Κωνσταντίνος Παχούλης από την Χάλκη και ο δευτεροετής Δημήτριος Αναστασιάδης. Στη Μέση Σχολή φοίτησε ο πρωτοετής Αγκόπ Παπαζιάν, από τη Σμύρνη. Περισσότεροι ήταν οι μαθητές στην εσπερινή σχολή πνευστών οργάνων, που εντάσσονταν στην Κατωτέρα Σχολή. Σε αυτή φοίτησαν οι πρωτοετείς: Βασίλειος Καπράλος, Ιωάννης Παπαθανασίου από τα Φάρσαλα και Ιωάννης Ρουχίτσας από τη Ζάκυνθο, και οι δευτεροετείς: Ιωάννης Ιωάννου, Αθανάσιος Μαγκριώτης από την Κομοτηνή, Γεώργιος Μίγκος από τη Λάρισα και Πέτρος Παπαζαχαρίου. Αξιοσημείωτη είναι η συναυλία μουσικής δωματίου που έδωσαν η πιανίστα Tatiana Kirman και ο Braunwieser στις 5 Φεβρουαρίου 1927, λόγω του ότι παρουσίασαν νέα ακούσματα στο αθηναϊκό κοινό. Το πρόγραμμα περιελάμβανε τα έργα για φλάουτο και πιάνο: Beethoven, *Σονάτα σε σι ύφεση ελάσσονα* και Schubert, *Introduction et Variation sur un Theme des «Müllerlieder» op. 160 en mi mineur*, καθώς και έργα για σόλο πιάνο.³⁴⁰

Το επόμενο έτος, 1927-1928, οι μαθητές της σχολής του φλάουτου ήταν συνολικά δώδεκα: οκτώ μαθητές στην Κατωτέρα, και στην Προκαταρκτική οι πρωτοετείς Νικόλαος Αποστολάτος και Κίμων Παναγόπουλος από την Τρίπολη και ο δευτεροετής Γεώργιος Θηβαιόπουλος. Στη Μέση φοίτησε ο δευτεροετής Αγκόπ Παπαζιάν από τη Σμύρνη. Στην εσπερινή σχολή πνευστών οργάνων μαθητές ήταν οι πρωτοετείς: Κωνσταντίνος Δήμου από τη Σάμο, Κωνσταντίνος Κοτέτσης και Σπυρίδων Μητραλιάς, δευτεροετείς οι: Βασίλειος Καπράλος, Ιωάννης Παπαθανασίου και Ιωάννης Ρουχίτσας και τριτοετείς οι: Ιωάννης Ιωάννου και Γεώργιος Μίγκος.³⁴¹

³³⁸ *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Ένατη Λεπτομερής Έκθεση σχολικού έτους 1924-1925*, 59.

³³⁹ *Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Λεπτομερής Έκθεση σχολικού έτους 1925-1926*, αριθ. 30 (Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας Π. Δ. Σακελλάριος 1926), 4, 6, 8, 23, 33, 35, 62.

³⁴⁰ *Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεση σχολικού έτους 1926-1927* (Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλάριος, 1927), 4, 5, 26, 32, 33, 69.

³⁴¹ *Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Δευτέρα Λεπτομερής Έκθεση σχολικού έτους 1927-1928* (Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλάριος, 1928), 4, 5, 26, 34, 35.

Στις εξετάσεις της τάξης μουσικής δωματίου του καθηγητή Bustinduy ακούστηκε το πρώτο μέρος *Allegro Moderato* της *Σονάτας σε σολ μείζονα* του Haydn για φλάουτο και πιάνο και στις 27 Απριλίου 1928 στην 16^η άσκηση μαθητών ακούστηκαν τα *Ντουέτα 4 και 6* του Braunwieser, που έπαιξαν οι μαθητές Θηβαιόπουλος και Κοτέτσος.³⁴² Οι φλαουτίστες της συμφωνικής ορχήστρας του Ωδείου τη χρονιά αυτή ήταν οι: Παπαγεωργίου, Αλβανίτης, Σταθόπουλος και κατά τη δεύτερη λαϊκή συναυλία στις 4/16 Δεκεμβρίου 1927 ακούστηκε το έργο του A. Liadow, *Une tabatiere a musique* για πίκολο, δύο φλάουτα, 3 κλαρινέτα, άρπα και glockenspiel. Στην πέμπτη λαϊκή συναυλία, 22 Ιανουαρίου 1928, ο Σωκράτης Ζαργάνης εμφανίστηκε ως σολίστ με την ορχήστρα του Ωδείου στο *Concertino* για φλάουτο και ορχήστρα της Chaminade και στις 16 Απριλίου 1928 ο Παπαγεωργίου έπαιξε το *Δεύτερο Κοντσέρτο* για φλάουτο σε Ρε μείζονα του Mozart.³⁴³ Στις 13 Νοεμβρίου 1928 ο Braunwieser υπέβαλε την παραίτησή του και αναχώρησε για το εξωτερικό και ο Νικόλαος Παπαγεωργίου επαναδιορίστηκε καθηγητής στη σχολή του φλάουτου.

Κατά το σχολικό έτος 1928-1929 η τάξη του Παπαγεωργίου είχε δεκατέσσερις μαθητές. Συγκεκριμένα στην Προκαταρκτική φοίτησαν οι πρωτοετείς: Ελευθέριος Σταυρίδης από τη Σάμο, Γεώργιος Λέκας από τη Σπάρτη, Δημήτριος Λόσταρος από την Καλαμάτα και ο Παντελής Μούχος. Όλοι τους ήταν μαθητές της εσπερινής σχολής πνευστών οργάνων. Δευτεροετής ήταν ο Κωνσταντίνος Δήμου από τη Σάμο και τριτοετείς οι Θηβαιόπουλος και Καπράλος. Στην Κατωτέρα φοίτησαν ο πρωτοετής Ευστάθιος Κατσανάκης από τον Βόλο και ο τεταρτοετής Ιωάννου και στη Μέση ο πρωτοετής Παναγιώτης Καραλής από τη Σπάρτη, ο δευτεροετής Κωνσταντίνος Κοτέτσος από τη Σμύρνη, ο τριτοετής Παπαζιάν και ο τεταρτοετής Γεώργιος Μίγκος. Στην Ανωτέρα φοίτησε ο τελειόφοιτος Αντώνιος Τσαγκαράκος από τη Σπάρτη. Η δωρεάν διδασκαλία μέσω της "Αβερώνφειου" υποτροφίας δόθηκε σε δύο μαθητές πνευστών και σε δώδεκα μαθητές του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα. Τα δίδακτρα ανήλθαν στο ποσό των τριακοσίων δραχμών ανά τριμηνία, όπως και στις υπόλοιπες τάξεις των πνευστών, δηλαδή σχεδόν τριπλασιάστηκαν σε σχέση με πριν από λίγα χρόνια.³⁴⁴

Στη Συμφωνική Ορχήστρα έπαιζαν οι ίδιοι με την περασμένη χρονιά φλαουτίστες, όπως και την επόμενη χρονιά. Στην *Πρώτη Λαϊκή Συναυλία* της ορχήστρας στις 30 Δεκεμβρίου, που δόθηκε στην αίθουσα του «Αττικών» υπό τη διεύθυνση του Δημήτρη Μητρόπουλου, ακούστηκε σε πρώτη εκτέλεση το *Πέμπτο Βραδεμβούργιο Κοντσέρτο* σε Ρε μείζονα του J. S. Bach σε διασκευή του Max Reger με σολίστες τον Μητρόπουλο στο πιάνο, τον Βολωνίνη στο βιολί και τον Παπαγεωργίου στο φλάουτο.³⁴⁵

Ο τελειόφοιτος Τσαγκαράκος την 1^η Φεβρουαρίου έπαιξε το έργο *Airs valaques Fantaisie* του Doppler στην 8^η *Μαθητική Άσκηση* και το καλοκαίρι έλαβε Απολυτήριο Δίπλωμα Σολίστ Πλαγιάουλου με βαθμό Άριστα παμψηφεί. Στα υποχρεωτικά μαθήματα επίσης αρίστευσε, εκτός από τα μαθήματα σολφέζ και ανάγνωση εκ πρώτης όψης, στα οποία έλαβε λίαν καλώς. Το πρόγραμμα των διπλωματικών του εξετάσεων ήταν το

³⁴² Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Δευτέρα Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1927-1928, 46, 57.

³⁴³ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Δευτέρα Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1927-1928, 62, 69, 71, 74.

³⁴⁴ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1928-1929 (Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλάριος, 1929), 7, 12, 31, 38, 39, 93.

³⁴⁵ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1928-1929, 56, 66, 73.

εξής: Fürstenau: *Tägliche Studien für Flöte solo N. 2*, W. Leier: *Fünf zum Vortrag geeignete Übungen N.2*, Fürstenau: *Ek των 24 Tägliche Studien op. 23*, J.S. Bach: *Suite en si mineur. Largo – Allegro – Rondo – Sarabande – Polonaise – Badinerie*, Ph. Gaubert: *Nocturne et Allegro Scherzando (Impose au Concours du Conservatoire de Paris 1906 et 1912)*, Mozart: *Concert en Sol maj. I,II – Allegro maestoso, Adagio non troppo*, Demerssemann: *Grande Fantaisiede Concert sur l' opera d' Oberon (Weber) [sic]*.³⁴⁶

Κατά το έτος 1929-1930 Οι μαθητές του Παπαγεωργίου ήταν συνολικά δεκαέξι, από τους πεντακόσιους εξήντα πέντε, που συνολικά φοίτησαν στο Ωδείο. Στην Προκαταρκτική του φλάουτου φοίτησαν οι πρωτοετείς: Κωνσταντίνος Κατσής από τη Λευκάδα, Σωτήριος Αντωνόπουλος από την Κυπαρισσία, οι δευτεροετείς: Δημήτριος Λόσταρος και Παντελής Μούχος, ο τριτοετής Δημήτριος Αναστασιάδης από την Κωνσταντινούπολη, ο τεταρτοετής Γεώργιος Θηβαιόπουλος, στην Κατωτέρα σχολή εκτός από τους μαθητές Ιωάννη Ιωάννου, Βασίλειο Καπράλο, Ευάγγελο Παπαχρήστου και Στυλιανό Ρέτσα, φοίτησε για πρώτη φορά από την ίδρυση του Ωδείου και μία μαθήτρια, η Νέλλη Καλογοπούλου, από την Αλεξάνδρεια. Στη Μέση σχολή φοίτησαν ο πρωτοετής Αθανάσιος Θεοδοσίου από την Άρτα, οι τριτοετής Κοτέτσης και Μίγκος και στην Ανωτέρα ο δευτεροετής Καραλής και ο τεταρτοετής Παπαζιάν. Τα δίδακτρα ανά τριμηνία ανέρχονταν στις τριακόσιες δραχμές και η “Αβερύφειος” υποτροφία δε δόθηκε αυτή τη χρονιά.³⁴⁷ Από τις συναυλίες του έτους σολίστ φλάουτου εμφανίστηκε μόνο στη Δεύτερη Λαϊκή Συναυλία υπό τη διεύθυνση του Μητρόπουλου την 1^η Δεκεμβρίου. Ο φλαουτίστας Σωκράτης Ζαργάνης³⁴⁸ έπαιξε το Έκτο Κοντσέρτο για φλάουτο του Jules Demerssemann με συνοδεία πιάνου από τη Liliana Dobri-Christova.³⁴⁹

Το έτος 1930-1931 στην τάξη του φλάουτου φοίτησαν έντεκα μαθητές, από τους πεντακόσιους πενήντα έναν, που είχαν γραφτεί στο Ωδείο. Στην Κατωτέρα σχολή του φλάουτου φοίτησαν οι πρωτοετείς: Αθανάσιος Ζωγρομαλίδης από το Ναύπλιο, Παναγιώτης Καλαθάς από τον Πύργο, Νικόλαος Κοντός από τη Σμύρνη, Ευάγγελος Μπουσουλίκας από τη Σπάρτη, ο τεταρτοετής Αναστασιάδης και ο πεμπτοετής Καπράλος. Στη Μέση φοίτησαν ο δευτεροετής Αθανάσιος Θεοδοσίου από την Άρτα και ο πεμπτοετής Μίγκος, και στην Ανωτέρα οι: Καραλής, Κοτέτσης και Παπαζιάν. Στη Δέκατη Άσκηση Μαθητών, που δόθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 1931, ο Καραλής έπαιξε τη *Δεύτερη Σονάτα (Adagio, Andante, Adagio Presto)* του Händel στη Δωδέκατη Άσκηση Μαθητών στις 6 Μαρτίου ο Παπαζιάν έπαιξε την *Τρίτη Σονάτα* του ίδιου συνθέτη και στη Δέκατη Τρίτη Άσκηση Μαθητών στις 17 Μαρτίου ο Κοτέτσης έπαιξε την *Πρώτη Σονάτα* του Händel. Οι φλαουτίστες της Συμφωνικής Ορχήστρας του Ωδείου παρέμειναν ως είχαν καθώς επίσης και τα δίδακτρα.³⁵⁰

Το επόμενο έτος, 1931-1932, οι μαθητές του φλάουτου μειώθηκαν στους οκτώ και του Ωδείου στους πεντακόσιους σαράντα δύο. Δεν υπήρξε κάποια μεταβολή ως προς τους φλαουτίστες της Συμφωνικής Ορχήστρας, ούτε και ως προς τα δίδακτρα. Στην Κατωτέρα σχολή φοίτησαν οι πρωτοετείς Ιωάννης Νομικός από τη Σύρο και

³⁴⁶ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1928-1929, 44.

³⁴⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1929-1930 (Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλάριος, 1930), 8, 70, 34, 35, 41.

³⁴⁸ Δεν ήταν επαγγελματίας μουσικός, αλλά ανώτερος υπάλληλος στην Εθνική Τράπεζα.

³⁴⁹ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1929-1930, 76.

³⁵⁰ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1930-1931 (Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλάριος, 1931), 8, 32, 39, 58, 60, 71.

Στυλιανός Εφεντάκης, ο δευτεροετής Αθανάσιος Ζωγρομαλίδης και ο πεμπτοετής Δημήτριος Αναστασιάδης από την Κωνσταντινούπολη. Στη Μέση φοίτησε ο Βασίλειος Καπράλος και στην Ανωτέρα οι: Καραλής, Μίγκος και Παπαζιάν. Στην Τρίτη Λαϊκή Συναυλία στις 13 Δεκεμβρίου 1931 ο Παπαγεωργίου έπαιξε ως σολίστ στη *Σουίτα σε σι ελάσσονα* του Bach υπό τη διεύθυνση του Μητρόπουλου.³⁵¹

Κατά το σχολικό έτος 1932-1933 στην τάξη του φλάουτου φοίτησαν για πρώτη φορά δύο κοπέλες, οι πρωτοετείς Καλλιόπη Πούμπουρα και Νέλλη Καλογλοπούλου. Οι υπόλοιποι της τάξης ήταν δέκα μαθητές, από τους πεντακόσιους είκοσι δύο που φοίτησαν συνολικά στο Ωδείο. Στην Κατωτέρα σχολή οι πρωτοετείς ήταν οι: Νικόλαος Κοντός από την Κέρκυρα, Γεώργιος Καβελεράς και Γεώργιος Βασιλόπουλος από τη Φλώρινα, και οι δευτεροετής Εφεντάκης και Αναστασιάδης. Στη Μέση σχολή συνέχισε τις σπουδές του ο Καπράλος και στην Ανωτέρα οι: Καραλής, Κοτέτσης, Μίγκος και Παπαζιάν. Το φλάουτο σαν σολιστικό όργανο δε συμμετείχε σε κάποια από τις συναυλίες του έτους αυτού στο Ωδείο, ούτε και σε συναυλίες μουσικής δωματίου.³⁵² Παρά το γεγονός αυτό, στις 26 Μαΐου και στις 10 Ιουνίου πραγματοποιήθηκαν οι προαγωγικές εξετάσεις φλάουτου του Αγκόπ Παπαζιάν, ο οποίος έλαβε Δίπλωμα Φλάουτου με βαθμό Άριστα Παμψηφεί και αρίστευσε σε όλα τα γενικά (υποχρεωτικά) μαθήματα, εκτός της μεταφοράς πνευστών οργάνων, όπου έλαβε βαθμό «λίαν καλώς». Το πρόγραμμα των διπλωματικών του εξετάσεων ήταν: *Fürstenu: Σπουδή, έργο 125 αριθ. 9, Λάιερ: Σπουδή, Ρίμσκυ- Κόρσακοφ: Le Vol du Bourdon, Μπαχ, Σουίτα εις σι ύφεση,*³⁵³ *Λέον-Μορώ: Dans la Foret enchantee (Concours du Conservatoire National de Musique de Paris 1912), Μότσαρτ: Κοντσέρτο αριθ. 2 εις ρε μείζ. συνοδεία της Ορχήστρας κατά την Συναυλιάν των τελειοφοίτων, την 24^η Μαΐου ε. ε. εις το Θέατρον «Ολύμπια», Ντόππλερ: Airs Valaques. Φαντασία έργ. 10 [sic].*³⁵⁴

Το επόμενο έτος, 1933-1934, σημειώθηκε σημαντική μείωση μαθητών στο Ωδείο, και στην τάξη του φλάουτου που απέμεινε με οκτώ μαθητές, από τους συνολικά τετρακόσιους εβδομήντα πέντε. Οι μαθητές της Κατωτέρας ήταν οι: Διούσιος Μάνεσης από τη Ζάκυνθο, Αναστασιάδης, Εφεντάκης, Ιωάννου, Καβελεράς και η μαθήτρια Καλλιόπη Πούμπουρα. Στη Μέση φοίτησε ο Καπράλος και στην Ανωτέρα ο Μίγκος. Ο τελευταίος έπαιξε στην *Δέκατη Τρίτη Άσκηση Μαθητών* στις 24 Απριλίου το πρώτο και δεύτερο μέρος από το *Κοντσέρτο σε Σολ μείζονα* του Mozart και στην επόμενη *Άσκηση Μαθητών*, που έγινε στις 4 Μαΐου παρουσίασε το έργο *Fantaisie pastorale roumaine* του Tilmetz. Οι προαγωγικές εξετάσεις του φλάουτου έγιναν την 1^η Ιουνίου.³⁵⁵ Το ρεπερτόριο του φλάουτου είχε περιοριστεί αποκλειστικά σε πολύ λίγους συνθέτες και συγκεκριμένα έργα, τα οποία κάθε τόσο επαναλαμβάνονταν. Διευρυνόταν ελάχιστα κατά τα χρόνια διδασκαλίας του Παπαγεωργίου, σε αντίθεση με τους καθηγητές Sermon και Braunwieser, που προσέθεσαν νέα έργα στα προγράμματα των συναυλιών.

³⁵¹ *Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1931-1932* (Εν Αθήναις: Τύποις «Χρονικά», 1932), 8, 67, 39, 31, 76.

³⁵² *Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1932-1933* (Εν Αθήναις: Τύποις «Χρονικά», 1933), 8, 73, 37, 29

³⁵³ Πιθανώς εννοεί τη Σουίτα (Ουβερτούρα) σε σι ελάσσονα.

³⁵⁴ *Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1932-1933*, 40, 54, 55

³⁵⁵ *Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Ογδοη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1933-1934* (Εν Αθήναις: Τύποις «Χρονικά», 1934), 8, 28, 35, 38, 59, 60, 64, 92.

Κατά το 1934-1935 το Ωδείο Αθηνών πενθεί τον διευθυντή του, Γεώργιο Νάζο, που πέθανε ύστερα από ολιγοήμερη ασθένεια στις 25 Δεκεμβρίου 1934 στην Αθήνα. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου ύστερα από τον αιφνίδιο θάνατό του θέσπισε ετήσια υποτροφία με το όνομα του Νάζου για δώδεκα αριστούχους άπορους μαθητές του Ωδείου. Το έτος αυτό φοίτησαν πεντακόσιοι πενήντα πέντε μαθητές και ως προς την τάξη του φλάουτου δώδεκα. Στην Κατωτέρα ήταν οι πρωτοετείς: Γεώργιος Αναστασιάδης από το Κάιρο, Βασίλειος Μπάρκας από την Άρτα, Γεώργιος Ξένος από τη Ζάκυνθο, Αναστάσιος Σκουτερόπουλος από το Άργος, ο δευτεροετής Γεώργιος Βασιλόπουλος από τη Φλώρινα, οι τριτοετείς Καλλιόπη Πούμπουρα και ο Αθανάσιος Μαγκριώτης από την Κομοτηνή, οι τεταρτοετείς Στυλιανός Εφεντάκης και ο Δημήτριος Αναστασιάδης από την Κωνσταντινούπολη. Στην Ανωτέρα σχολή φοίτησαν οι τελειόφοιτοι Καπράλος και Μίγκος. Συνεχίστηκε όπως και τις προηγούμενες χρονιές η προσέλευση των μαθητών που κατάγονταν από διάφορα μέρη της Ελλάδας, αλλά και από το εξωτερικό. Οι προαγωγικές εξετάσεις του φλάουτου έγιναν στις 31 Μαΐου.³⁵⁶

Και αυτή τη χρονιά δόθηκε Απολυτήριο Δίπλωμα Φλάουτου, συγκεκριμένα στις 14 Ιουνίου στον Γεώργιο Μίγκο, με βαθμό Άριστα Παμψηφεί. Για την εξαιρετη επιμέλεια και πρόοδό του, τού απονεμήθηκε το Δεύτερο βραβείο Παμψηφεί. Στα γενικά (υποχρεωτικά) μαθήματα έλαβε επίσης Άριστα, εκτός από το πιάνο και την εκ πρώτης όψης ανάγνωση, στα οποία πήρε Λίαν Καλώς. Το πρόγραμμα των διπλωματικών του εξετάσεων ήταν το ακόλουθο: *Σούσμαν: Σπουδή αρ. 9, Φουρστενάου: Σπουδή αρ. 2- Σπουδή αρ. 20, Ντεμερσεμάν: Μεγάλη Φαντασία Κοντσέρτου επί του μελοδρ. «Ομπερόν» του Βέμπερ, Λέων Μορώ: Dans la Foret Enchantee. Morceau de concours, Σαμινάδ: Κοντσερτίνο έργ. 107 Morceau de concours, Μότσαρτ: Κοντσέρτο αρ. 2 εις Ρε μείζ., εξετελέσθη συνοδεία της Συμφωνικής Ορχήστρας κατά την Συναυλία των τελειοφοίτων, την 24^{ην} Μαΐου 1935, εις το Θέατρον «Ολύμπια» [sic].³⁵⁷ Πριν από τις διπλωματικές του εξετάσεις, ο Μίγκος παρουσίασε σε μαθητική συναυλία του Ωδείου στις 7 Μαΐου το *Πρώτο Κοντσέρτο* του Demerssemann. Ως προς τους φλαουτίστες της Συμφωνικής Ορχήστρας, και για τη χρονιά αυτή ήταν ο Παπαγεωργίου, ο Σταθόπουλος και ο Αλβανίτης. Αμετάβλητα έμειναν και τα δίδακτρα των σχολών, στις τριακόσιες δραχμές ανά τριμηνία.³⁵⁸*

Το επόμενο έτος, 1935-1936, ο αριστούχος απόφοιτος του Ωδείου κατά το έτος 1922 και κάτοχος Χρυσού Μεταλλίου "Ανδρέα και Ιφιγένειας Συγγρού", Σωκράτης Ζαργάνης, διαδέχθηκε τον Νικόλαο Παπαγεωργίου, αναλαμβάνοντας τη διδασκαλία του φλάουτου ως διδάσκαλος Α'. Ο διορισμός του έγινε με απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου, στις 2 Μαρτίου 1936. Ο Παπαγεωργίου, που είχε υπηρετήσει στο Ωδείο για περίπου τριάντα χρόνια ως καθηγητής φλάουτου, μέλος της Συμφωνικής Ορχήστρας του, αλλά και έφορος αυτής, πέθανε αιφνιδίως στις 17 Ιανουαρίου 1936 κατά τη διάρκεια δοκιμής της ορχήστρας στο Ωδείο. Στη Συμφωνική Ορχήστρα τον διαδέχθηκε ο Σπυρίδων Μάγγος. Ο Ζαργάνης, που παράλληλα ήταν και ανώτερος τραπεζικός υπάλληλος, ουσιαστικά συνέχισε τη διδασκαλία στους μαθητές του Παπαγεωργίου, οι οποίοι ήταν οι δώδεκα του περασμένου έτους με την προσθήκη

³⁵⁶ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1934-1935 (Εν Αθήναις: Τύποις «Τα Χρονικά», 1935), 15, 18, 46, 38, 49, 50.

³⁵⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1934-1935, 62.

³⁵⁸ Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1934-1935, 79, 84, 108.

του πρωτοετή στην Κατωτέρα σχολή, Ιωάννη Καναρίδη από την Κωνσταντινούπολη. Επίσης, ο Ζαργάνης, εμφανιζόταν τακτικά συμπράττοντας ως σολίστ με τη Συμφωνική Ορχήστρα του Ωδείου, διευθυντής της οποίας ήταν πλέον ο Φιλοκλήτης Οικονομίδης. Μία από αυτές τις συναυλίες δόθηκε στις 29 Φεβρουαρίου 1936, όπου ερμήνευσε το *Concertino για φλάουτο και ορχήστρα* της Chaminade. Οι προαγωγικές εξετάσεις των μαθητών του φλάουτου έγιναν στις 28 Μαΐου και τα δίδακτρα παρέμειναν για ακόμα μία χρονιά σταθερά, στις τριακόσιες δραχμές ανά τριμηνία. Τη χρονιά αυτή αυξήθηκαν οι μαθητές του Ωδείου στους πεντακόσιους εβδομήντα δύο.³⁵⁹

Σημαντική αύξηση μαθητών σημειώθηκε και κατά το σχολικό έτος 1936-1937, οπότε οι μαθητές ανήλθαν στους εξακόσιους δεκαεννέα και της τάξης του φλάουτου αυξήθηκαν κατά τρεις, στην Προκαταρκτική. Αυτοί ήταν οι: Δημήτριος Κλικίζος από τη Σπάρτη, Αθανάσιος Μαθιόπουλος και Γεράσιμος Μηλιαρέσης από την Κεφαλλονιά. Στην Κατωτέρα φοίτησαν οι μαθήτριες: Καλογλοπούλου και Πούμπουρα, και οι μαθητές: Αναστασιάδης, Βασιλόπουλος, Μπάρκας, Σκουτερόπουλος, στη Μέση οι: Κωνσταντίνος Αγγελάρας, Δημήτριος Αναστασιάδης, Εφεντάκης και Μαγκριώτης και στην Ανωτέρα ο Καπράλος. Οι ετήσιες εξετάσεις πραγματοποιήθηκαν στις 27 Μαΐου και τα δίδακτρα φοίτησης παρέμειναν σταθερά.³⁶⁰

Σχετικά με τις συναυλίες αυτού του έτους, στη μαθητική συναυλία στις 18 Δεκεμβρίου ο μαθητής της Μέσης, Αθανάσιος Μαγκριώτης, έπαιξε το έργο του Doppler, *Νυκτωδία*, έργο 17. Στην Έκτη Συναυλία Συνδρομητών, στις 18 Ιανουαρίου ο Ζαργάνης έπαιξε μαζί με τον πιανίστα Issay Dobrowen,³⁶¹ τον Γεώργιο Λυκούδη στο βιολί και τη Συμφωνική Ορχήστρα του Ωδείου υπό τη διεύθυνση του προσκεκλημένου μεάστρου Dobrowen το *Πέμπτο Βραδεμβούργιο Κοντσέρτο* του Bach. Οι φλαουτίστες της Συμφωνικής Ορχήστρας παρέμειναν ως είχαν και την άνοιξη του 1937 εγκαινιάστηκε η πρώτη τακτική περίοδος συμφωνικών συναυλιών στο Ωδείο Ηρώδου του Αττικού.³⁶²

Μία πολύ σπουδαία προσωπικότητα εμφανίστηκε τη χρονιά αυτή στο Ωδείο Αθηνών. Πρόκειται για τον διεθνούς φήμης φλαουτίστα Λάμπρο Καλλίμαχο. Ο Καλλίμαχος γεννήθηκε στις 16/28 Δεκεμβρίου 1910 στην Γκεζίρα, ένα μικρό νησί του Νείλου, κοντά στο Κάιρο. Η οικογένειά του μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες όταν εκείνος ήταν τεσσάρων ετών. Σπούδασε στο New Jersey, έχοντας ιδιαίτερη κλίση στις θετικές επιστήμες, ωστόσο όμως με προτροπή του πατέρα του στράφηκε στις σπουδές νομικής στο Πανεπιστήμιο Rutgers. Την εγκατέλειψε γρήγορα και στα δεκαεννέα του ξεκίνησε να παρακολουθεί μαθήματα φλάουτου στη φημισμένη σχολή Juilliard School της Νέας Υόρκης. Εκεί ολοκλήρωσε τις σπουδές του ως φλαουτίστας το 1933 για να τις συνεχίσει στην Ευρώπη. Δύο χρόνια αργότερα, το 1935, πραγματοποίησε με πολύ μεγάλη επιτυχία την πρώτη του συναυλία στο Μόναχο και κατά τη διάρκεια των δύο

³⁵⁹ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1935-1936 (Εν Αθήναις: Τύποις «Τα Χρονικά», 1936), 8, 13, 48, 15, 84, 39, 51, 110, 98.

³⁶⁰ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1936-1937 (Εν Αθήναις: Τύποις «Τα Χρονικά», 1937), 8, 33, 44, 48, 105.

³⁶¹ Issay Alexandrovich Dobrowen (1891-1953). Ρώσος πιανίστας και συνθέτης με σημαντικές συνεργασίες σε θέατρα και αίθουσες συναυλιών της Βιέννη, της Μόσχα, της Δρέσδη, της Στοκχόλμης και της Σκάλας του Μιλάνου. "Dobrowen, Issay." *The Oxford Dictionary of Music*, 2nd ed. rev.. Oxford Music Online. Oxford University Press, <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/opr/t237/e3017> (πρόσβαση στις 22/5/2016).

³⁶² Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1936-1937, 67, 74, 78, 79.

επόμενων ετών πραγματοποίησε συναυλίες σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες.³⁶³

Στο πλαίσιο αυτών των συναυλιών βρέθηκε και στην Αθήνα, όπου συμμετείχε στην Έβδομη Συναυλία των Συνδρομητών του Συλλόγου, την 1^η Φεβρουαρίου, όπου ερμήνευσε υπό τη διεύθυνση του Carl Schuricht το *Κοντσέρτο σε Ρε μείζονα* για φλάουτο και ορχήστρα του Mozart. Ακολούθησε ένα προσωπικό του ρεσιτάλ στο Ωδείο Αθηνών, στις 3 Φεβρουαρίου 1937, με τη συνοδεία του πιανίστα Σπύρου Φαραντάτου. Το πρόγραμμα περιελάμβανε τα εξής έργα: *J. S. Bach: Sonata en mi mineur (Adagio ma non tanto- Allegro – Andante- Allegro)*, *J. Haydn: Sonate en Sol maj. (Allegro moderato- Adagio- Finale)*, *Philipp Jarnach: Sonatine op.12*, *Bach- Callimahos: Polonaise et Badinerie (de la Suite en si min.)*, *W. A. Mozart: Andante en ut maj. (K.V.315)*, *A. E. Gretry: Passepied*, *C. Debussy: Syrinx (pour flute seule)*, *M. Ravel: Piece en forme de Habanera*, *G. Enesco: Cantabile et Presto*, *N. Rimsky-Korsakow: Le Vol du Bourdon*, *Brahms – Callimahos: Danse hongroise No 5*, *Paganini- Callimahos: Caprice No 24 en la min [sic]*.³⁶⁴ Πρόκειται για έναν από τους παγκοσμίως μεγαλύτερους δεξιότεχνες του φλάουτου για την εποχή του. Εμφανίστηκε δύο φορές στο Carnegie Hall και μέσα στο 1937 διορίστηκε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Μουσικής Mozarteum του Ζάλτσμπουργκ, ενώ παράλληλα συνέχισε τις περιοδείες του στην Ευρώπη και την Αμερική.³⁶⁵

Εικ. 25. διεθνούς φήμης φλαουτίστας, Λάμπρος Καλλιμάχος, μπροστά από τον Παρθενώνα³⁶⁶

³⁶³ <http://erevnw.blogspot.gr/2014/09/nsa.html> (πρόσβαση 22/4/2016) επίσης: Καλογερόπουλος, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα*, Τόμος 2, 529-530.

³⁶⁴ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Πρώτη Λεπτομερής Εκθεσις σχολικού έτους 1936-1937, 79, 96.

³⁶⁵ <http://erevnw.blogspot.gr/2014/09/nsa.html> (πρόσβαση στις 22/4/2016).

³⁶⁶ <http://erevnw.blogspot.gr/2014/09/nsa.html> (πρόσβαση στις 22/4/2016).

Κατά το έτος 1937-1938 στο Ωδείο φοίτησαν εξακόσιοι πενήντα δύο μαθητές και φλάουτο οι δώδεκα μαθητές του προηγούμενου έτους με την προσθήκη του Γεωργίου Μιχαλάκου στην Προκαταρκτική. Στις 15 Απριλίου ο Βασίλειος Καπράλος, συμμετείχε στην Ένατη Άσκηση Μαθητών, παίζοντας την *Ουγγρική Ποιμενική Φαντασία* του Doppler. Οι εξετάσεις των μαθητών πραγματοποιήθηκαν στις 25 Μαΐου.³⁶⁷

Ο Λάμπρος Καλλίμαχος εμφανίστηκε ξανά στην Αθήνα, αυτή τη φορά στις 29 Νοεμβρίου 1937 σε μία συναυλία υπό την αιγίδα του Ωδείου Αθηνών με τη σύμπραξη ξένων καλλιτεχνών στο Θέατρο «Ολύμπια». Τον συνόδευσε και πάλι ο Σπύρος Φαραντάτος στο ακόλουθο πρόγραμμα: *J.S. Bach: Sonate en re min. Allegro- Adagio- Allegro*, *L. van Beethoven: Sonate en Si bem. Maj. Allegro moderato- Polonaise- Largo- Allegretto molto con variazioni*, *Paul Hindemith: Sonate (1936). Heiter bewegt- Sehr langsam- Sehr lebhaft- Marsch*, *C. W. Gluck: Ballet aus "Orpheus"*, *W. A. Mozart: Minuet (K.V. 298)*, *J. M. Leclair: Musette*, *Joh. Ad. Hasse: Tambourin*, *Maurice Ravel: Menuet*, *Claude Debussy: Syrinx (pour flute seule)*, *Jacques Ibert: Le petit ane blanc*, *Paul Ducas: La plainte, au loin, du Faune*, *Alb. Roussel: Tityre*, *Franz Doppler: Fantaisie pastorale hongroise [sic]*.³⁶⁸

Τη συναυλία αυτή ακολούθησε ακόμα μία, που δόθηκε την 1^η Δεκεμβρίου 1937 και περιελάμβανε αποκλειστικά έργα για φλάουτο και τσέμπαλο του J. S. Bach με τη σύμπραξη της Άννας- Βαρβάρας Sreckner-Γεωργιάδη. Τη βραδιά αυτή ακούστηκαν οι Σονάτες σε μι ύφεση μείζονα, σολ ελάσσονα, σι ελάσσονα, μι ελάσσονα, ντο μείζονα, λα μείζονα και μι μείζονα, καθώς και η Σουίτα σε σι ελάσσονα, σε διασκευή του Καλλίμαχου.³⁶⁹ Το πρόγραμμα ήταν ιδιαίτερα απαιτητικό και δύσκολο, τόσο ερμηνευτικά, όσο και ως προς το ζήτημα της μεγάλης διάρκειάς του. Αδιαμφισβήτητα, οι εμφανίσεις του Καλλίμαχου σε συναυλίες υπό την αιγίδα του Ωδείου Αθηνών έκαναν γνωστά στους φλαουτίστες της Αθήνας (σολίστες, καθηγητές, μαθητές) νέα έργα που απουσίαζαν από το μέχρι τότε γνωστό σε αυτούς ρεπερτόριο.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και αφού απόκτησε οικογένεια, ο Καλλίμαχος συνειδητοποίησε ότι το επάγγελμα του φλαουτίστα δε θα του εξασφάλιζε μία άνετη ζωή. Έτσι εγκατέλειψε τη λαμπρή καριέρα που είχε δημιουργήσει στο χώρο της κλασικής μουσικής και επέστρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ως ερασιτέχνης κρυπτολόγος, το 1941 υπηρέτησε στον Αμερικανικό Στρατό, εισήλθε στην Κρυπτογραφική Υπηρεσία και μετά από τη βασική του εκπαίδευση και την αποφοίτησή του από τη Σχολή Εκπαίδευσης Αξιωματικών, το 1942, ξεκίνησε να διδάσκει Κρυπτανάλυση και ανέπτυξε μια νέα σειρά μαθημάτων Κρυπτολογίας μαζί με τον διάσημο κρυπτολόγο Γουίλιαμ Φρίντμαν. Το 1943 μετατέθηκε στο Νέο Δελχί ως βοηθός Αξιωματικός Σημάτων των Μυστικών Υπηρεσιών και για τα επόμενα εικοσιτέσσερα χρόνια εργάστηκε στην NSA (National Security Agency) των Ηνωμένων Πολιτειών εκπαιδεύοντας κρυπταναλυτές. Υπήρξε πολυγραφότατος συγγραφέας της κρυπτολογικής λογοτεχνίας και το 1975 του απονεμήθηκε το Βραβείο Κρυπτολογικής Λογοτεχνίας της NSA.³⁷⁰

³⁶⁷ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1937-1938 (Εν Αθήναις: 1938), 8, 33, 44, 48, 81, 82, 85, 108.

³⁶⁸ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1937-1938, 97.

³⁶⁹ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1937-1938, 98.

³⁷⁰ <http://erevnmw.blogspot.gr/2014/09/nsa.html> (πρόσβαση στις 23/4/2016).

Τα ερεθίσματα που έλαβαν οι μαθητές του Ωδείου το εν λόγω έτος από καλλιτέχνες που διέπρεπαν στο εξωτερικό δεν τελείωσαν στις εμφανίσεις του Καλλίμαχου. Στις 28 Μαρτίου 1938 το προσκεκλημένο από το Ωδείο διάσημο Κουιντέτο Πνευστών της Πράγας με τους μουσικούς: Rudolf Hertl στο φλάουτο, Václav Smetáček στο όμποε, Vladimír Říha στο κλαρινέτο, Otakar Procházka στο κόρνο και Karel Bidlo στο φαγκότο, συμμετείχε στη συναυλία της Συμφωνικής Ορχήστρας υπό τη διεύθυνση του Φιλοκλήτη Οικονομίδα όπου ερμήνευσε τα έργα: J. B. Foerster, *Κουιντέτο πνευστών*, έργο 95 και Th. Blumer: *Σερενάτα και Παραλλαγές*, έργο 34, για κουιντέτο πνευστών σε πρώτη εκτέλεση.³⁷¹

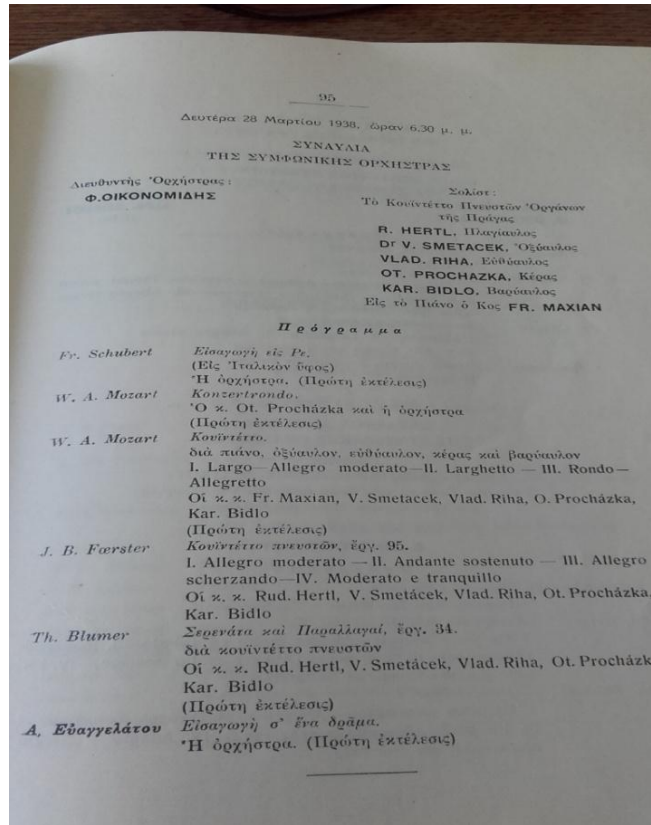
Εικ. 26. Το κουιντέτο πνευστών της Πράγας, που επισκέφτηκε την Αθήνα το 1937³⁷²

Δύο μέρες αργότερα, στις 30 Μαρτίου το κουιντέτο έδωσε μία ακόμη συναυλία αυτή τη φορά αποκλειστικά δική του με τη συμμετοχή του Τσέχου πιανίστα František Maxian. Στη συναυλία ακούστηκαν τα έργα: N. Rimsky-Korsakow: *Quintett op. Posth. für Klavier, Flöte, Klarinett, Waldhorn, Fagott. Allegro con brio- Andante- Rondo- Allegro, Ant. Reicha: Bläserquintett en Re maj. für Oboe, Flöte, Klarinett, Waldhorn, Fagott. Lento- Allegro- Adagio- Scherzo- Allegro vivo- Allegro, L. van Beethoven: Quintett op. 16 en Mi bem. für Klavier, Oboe, Klarinett, Waldhorn, Fagott. Grave, Allegro ma non troppo, Andante cantabile, Allegro ma non troppo* [sic]. Η τελευταία εμφάνιση του τσεχικού συνόλου μουσικής δωματίου έγινε στις 31 Μαρτίου σε συναυλία τους στο Ωδείο Αθηνών χάρι των *Μουσικών και μουσικοκριτικών, των μαθητών των Ανωτέρων Τάξεων του Ωδείου και των φιλομούσων εν γένει* [sic]. Το πρόγραμμα της συναυλίας ήταν το ακόλουθο: K. Ιράκ: *Κουιντέτο πνευστών*, Αλ. Μοϋζές: *Εκ του Κουιντέττου πνευστών έργ. 17. Sinfonia, Scherzo, Finale* [sic]. Εκτός του προγράμματος ο πιανίστας Maxian έπαιξε δύο έργα για πιάνο του συνθέτη Νόβακ.³⁷³

³⁷¹ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1937-1938, 95.

³⁷² https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Prague_wind_quintet_1931.jpg (πρόσβαση στις 23/4/2016).

³⁷³ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1937-1938, 102, 103.

Εικ. 27. Το πρόγραμμα της συναυλίας στην οποία συμμετείχε το κουιντέτο πνευστών της Πράγας³⁷⁴

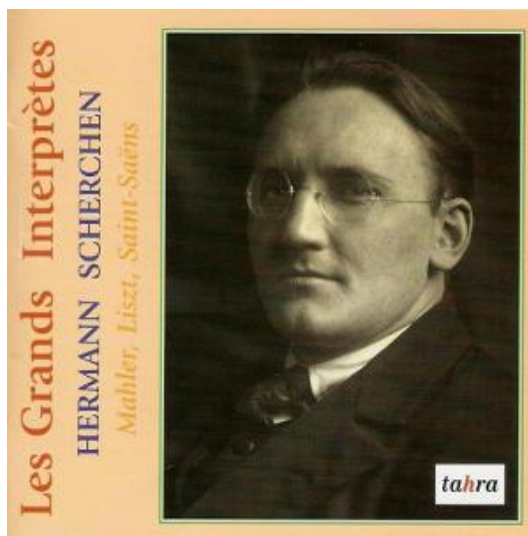
Το έτος 1938-1939 η τάξη φλάουτου είχε εννέα μαθητές, από τους εξακόσιους τριάντα έναν που φοίτησαν στο Ωδείο. Στην Προκαταρκτική σχολή φοίτησαν ο πρωτοετής Περικλής Παπασάββας από τη Βόρεια Ήπειρο και ο δευτεροετής Γεράσιμος Μηλιαρέσης από την Κεφαλονιά, στην Κατωτέρα η Καλλιόπη Πούμπουρα, ο Βασίλειος Μπάρκας και ο Αθανάσιος Ραζής, στη Μέση οι Αναστασιάδης και Μαγκριώτης και στην Ανωτέρα ο Καπράλος και ο Εφεντάκης. Τα δίδακτρα των τάξεων έμειναν αμετάβλητα και οι ετήσιες εξετάσεις των μαθητών του φλάουτου δόθηκαν στις 31 Μαΐου. Ο τελειόφοιτος του φλάουτου, Βασίλειος Καπράλος συμμετείχε στην Πέμπτη Άσκηση Μαθητών στις 17 Φεβρουαρίου όπου έπαιξε τη *Σονάτα σε σι ελάσσονα* του Bach.³⁷⁵

Κατά το σχολικό έτος 1939-1940 ο διδάσκων του φλάουτου, Σωκράτης Ζαργάνης, προήχθη στη βαθμίδα του Καθηγητή Β'. Οι μαθητές του Ωδείου μειώθηκαν στους εξακόσιους δύο και της τάξης του φλάουτου ήταν μόνον έξι. Στην Προκαταρκτική συνέχισε ο Παπασάββας, στην Κατωτέρα οι: Ραζής και Ζαραχάνης, στη Μέση ο Αναστασιάδης και στην Ανωτέρα οι τελειόφοιτοι Μαγκριώτης και Εφεντάκης. Ο θεσμός της δωρεάν διδασκαλίας επανήλθε και δόθηκε σε τρεις από τους παραπάνω μαθητές, ενώ τα δίδακτρα του φλάουτου αυξήθηκαν κατά εξήντα δραχμές, δηλαδή κόστιζαν

³⁷⁴ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1937-1938, 95.

³⁷⁵ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1938-1939 (Εν Αθήναις: 1939), 8, 32, 46, 48, 110, 77, 84.

τριακόσιες εξήντα δραχμές ανά τριμηνία. Οι ετήσιες εξετάσεις του φλάουτου πραγματοποιήθηκαν στις 30 Μαΐου.³⁷⁶

Εικ. 28. Ο Γερμανός βιολίστας και μαέστρος Hermann Scherchen στο εξώφυλλο δίσκου, που περιλαμβάνει έργα Mahler, Liszt και Saint-Saëns³⁷⁷

Στις 11/23 Ιανουαρίου 1940 πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα συναυλιών του Ωδείου Αθηνών διάλεξη του Hermann Scherchen,³⁷⁸ διευθυντή της ορχήστρας του Μουσικού Κολλεγίου του Wintertur της Ελβετίας με θέμα: «Werk, Interpret und Publikum» (*Έργο, Ερμηνευτής και Κοινό*). Την εβδομάδα που ακολούθησε, ο Scherchen έδωσε τέσσερα μαθήματα αναλύοντας ζητήματα της μουσικής ερμηνείας. Το πρώτο αφορούσε στη

³⁷⁶ Ωδείο Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεση σχολικού έτους 1939-1940 (Εν Αθήναις: Τύποις «Πυρσού» Α.Ε., 1940), 14, 36, 48, 50, 53, 112.

³⁷⁷ http://www.musicweb-international.com/classrev/2010/June10/scherchen_west3011.htm (πρόσβαση στις 20/5/2016)

³⁷⁸ Ο Hermann Scherchen γεννήθηκε το 1891 στο Βερολίνο. Ήταν από τους σημαντικότερους μαέστρους της γενιάς του, ενώ από την ηλικία των δεκαέξι ετών ήταν βιολίστας στην Ορχήστρα του Blüthner και στη Φιλαρμονική Ορχήστρα του Βερολίνου. Συνεργάστηκε με τον Schönberg στην προετοιμασία της πρεμιέρας του *Pierrot lunaire*, το 1914 έγινε μαέστρος της Συμφωνικής Ορχήστρας της Ρίγας και με το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το 1918 επέστρεψε στο Βερολίνο, όπου ίδρυσε τη *Νέα Μουσική Εταιρεία (Neue Musikgesellschaft)*, το Κουαρτέτο Scherchen και το «στρατευμένο» μουσικό περιοδικό *Μέλος*. Την εποχή αυτή έδωσε διαλέξεις στο Πανεπιστήμιο Μουσικής του Βερολίνου, διετέλεσε διευθυντής χορωδίας και το 1921 έγινε διευθυντής της Ορχήστρας Grotian-Steinweg της Λέσχης Συναυλιών της Λειψίας. Από το 1922 μέχρι το 1947 συνεργάστηκε με το ελβετικό Μουσικό Κολέγιο Winterthur. Διηύθυνε σε πολλά ευρωπαϊκά φεστιβάλ, πρεμιέρες έργων σύγχρονης μουσικής, όπως του *Wozzeck* στη Φρανκφούρτη το 1924 και ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Διεθνούς Εταιρείας Σύγχρονης Μουσικής. Διετέλεσε Γενικός Μουσικός Διευθυντής στο Königsberg, αρχιμουσικός στη Ραδιοφωνία της Ανατολικής Γερμανίας και της Ζυρίχης. Εξέδωσε στις Βρυξέλλες το μουσικό περιοδικό *Musica viva* (1933-1936) και παρέδιδε μαθήματα διεύθυνσης σε σεμινάρια στην Ελβετία, στη Biennale της Βενετίας και στο Ντάρμστατ. Το 1954 εγκαινίασε ένα στούντιο για ηλεκτροακουστική έρευνα, στο ελβετικό χωριό Gravesano, όπου και ζούσε. Κατά τη δεκαετία 1950 διηύθυνε πλήθος σύγχρονων (κυρίως οπερατικών) έργων, στο Ντάρμστατ, το Βερολίνο και το 1964 εμφανίστηκε στη Φιλαδέλφεια και τη Νέα Υόρκη. Σκοπός του ήταν η κατανόηση της σύγχρονης μουσικής και η διδασκαλία αυτής σε νέους εν δυνάμει μαέστρους και συνθέτες. Ο ίδιος ήταν και συνθέτης και στα έργα του περιλαμβάνονται ένα κουαρτέτο εγχόρδων, τραγούδια και μία πετυχημένη μεταγραφή της *Τέχνης της Φούγκας* του Bach. Πέθανε από καρδιακή προσβολή το 1966 στη Φλωρεντία, κατά τη διάρκεια παράστασης του έργου *Orfeide* του Malipiero. Gerhard Brunner. "Scherchen, Hermann." *Grove Music Online. Oxford Music Online.* Oxford University Press, <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/24807> (πρόσβαση στις 21/5/2016).

μουσική του Bach, το δεύτερο τους Κλασσικούς Συνθέτες, το τρίτο τους Ρομαντικούς Συνθέτες και το τελευταίο τους Νεότερους. Στις 21 Ιουνίου διηύθυνε τη Συμφωνική Ορχήστρα του Ωδείου στην Τρίτη Θερινή Συναυλία Συνδρομητών σε έργα Mozart και δέκα μέρες αργότερα στην Τέταρτη Θερινή Συναυλία Συνδρομητών σε έργα Haydn, Rameau, Schumann και Beethoven. Οι φλαουτίστες της Συμφωνικής Ορχήστρας εξακολούθησαν να είναι οι ίδιοι. Στις 7 Μαΐου το Ωδείο Αθηνών γιόρτασε τα πενήντα χρόνια εργασίας και προσφοράς του Μιχαήλ Βελούδιου στην τάξη του πιάνου. Η εκδήλωση περιελάμβανε ομιλίες και συναυλία όπου έλαβαν μέρος καθηγητές, διδάσκαλοι και η μαθητική ορχήστρα του Ωδείου. Ο Σωκράτης Ζαργάνης και ο Κωνσταντίνος Κυδωνιάτης στο πιάνο άνοιξαν τη συναυλία αυτή με τη *Σονάτα σε Mi ύφεση μείζονα* του Bach.³⁷⁹

2.3.3. Σημαντικοί απόφοιτοι του Ωδείου Αθηνών. Η περίπτωση του Ευρυσθένη Γκίζα

Ο Ευρυσθένης Γκίζας αποτελεί μία εξαιρετική περίπτωση Έλληνα μουσικού του 19^{ου} αιώνα. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1863³⁸⁰ και πέθανε στη Βιέννη το 1903.³⁸¹ Καταγόταν από εύπορη οικογένεια, για την οποία όμως διαθέτουμε ελάχιστες πληροφορίες. Σε μικρή ηλικία έγινε τρόφιμος του Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα μετά το θάνατο του πατέρα του, ο οποίος είχε υπάρξει διευθυντής του ίδιου ιδρύματος.³⁸² Ως τρόφιμος στο ορφανοτροφείο, συμμετείχε στις ποικίλες δραστηριότητες που οργανώνονταν κάθε τόσο εντός και εκτός του ιδρύματος και συνέλεξε τις πρώτες μουσικές του εμπειρίες σε αρκετά μικρή ηλικία, ως φλαουτίστας της ορχήστρας πνευστών του ορφανοτροφείου.

Αναλυτικότερα, και σε ό,τι αφορά στη συμμετοχή του σε συναυλίες του Ωδείου Αθηνών, φαίνεται πως πρωτοπαρουσιάστηκε ως τρόφιμος του Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα στη δεύτερη μαθητική συναυλία του έτους 1876 (23 Μαΐου/3 Ιουνίου), στην οποία κατά κύριο λόγο ακούστηκαν αποσπάσματα από όπερες και μαζί με την μπάντα του Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα εμφανίστηκε για πρώτη φορά η θεατρική ορχήστρα του ωδείου υπό τη διεύθυνση του Geidemberger. Έναν χρόνο αργότερα, τον Ιούνιο του 1877, οι μαθητές του ωδείου με τη βοήθεια των δασκάλων τους διοργάνωσαν συναυλία υπέρ του Ταμείου της Εθνικής Αμύνης. Στη συναυλία συμμετείχε η θεατρική ορχήστρα του ωδείου υπό τη διεύθυνση του Κατακουζηνού και η «μπάντα των τεχνιτών» του ωδείου. Το όνομα του Ευρυσθένη Γκίζα είναι ανάμεσα σε αυτά των μαθητών που ξεχώρισαν στη συναυλία.³⁸³

³⁷⁹ Ωδείου Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεση σχολικού έτους 1939-1940, 17, 105, 107.

³⁸⁰ Χρονολογία γέννησης σύμφωνα με το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών. Στην ηλεκτρονική μονογραφία του Πέτρου Στεργιόπουλου: http://www.wix.com/plagiavlia/plagiavlitis/eurysthenes-ghisas#!_eurysthenes-ghisas/gr αναφέρεται ως χρονολογία γέννησης η 1^η/ 13^η Μαΐου 1864.

³⁸¹ Οι ημερομηνίες γέννησης και θανάτου που παρατίθενται παραπάνω είναι οι επικρατέστερες και αναφέρονται στην ηλεκτρονική μονογραφία και στο λήμμα Γκίζας Ευρυσθένης στο Λεξικό της Ελληνικής μουσικής του Τ. Καλογερόπουλου.

³⁸² http://plagiavlia.wix.com/plagiavlitis#!_eurysthenes-ghisas/ghisas-gr (πρόσβαση στις 2/10/2014)

³⁸³ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 294, 300.

Το 1879 και σε ηλικία δεκαέξι ετών γράφτηκε στην τάξη πλαγιαύλου του Ωδείου Αθηνών και φοίτησε εκεί για 4 χρόνια, έως το 1883, με καθηγητή τον Παναγιώτη Ακτίπη.³⁸⁴ Οι καθηγητές του στο Ωδείο Αθηνών γρήγορα διέγνωσαν το ταλέντο του και το πόσο χαρισματικός και μουσικά προικισμένος ήταν. Ο Γκίζας αποτελούσε παράδειγμα προς μίμηση για τους υπόλοιπους σπουδαστές του Ωδείου και μέσα από τις επιδόσεις του είχε γίνει πολύ γνωστός για τη μουσική του ιδιοφυΐα στους εκπαιδευτικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους του Ωδείου και της Αθήνας γενικότερα. Κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στο Ωδείο, ο Γκίζας υπήρξε επανειλημμένα αριστούχος στις εξετάσεις του Ωδείου και υπότροφός αυτού.³⁸⁵ Επίσης συμμετείχε πολύ συχνά στις συναυλίες του Ωδείου, είτε ως σολίστ είτε ως μέλος της ορχήστρας και αργότερα έδινε συναυλίες και φιλανθρωπικούς σκοπούς, που είχαν σημαντική απήχηση.

Η πρώτη εμφάνιση του Ευρυσθένη Γκίζα ως σπουδαστής φλάουτου στο Ωδείο έγινε στις 17/29 Μαΐου 1880. Πρόκειται για μία συναυλία στην οποία κυριάρχησαν οι διασκευές σε μέρη όπερας και όπου εκτός από τον Γκίζα, συμμετείχαν οι μουσικοδιδάσκαλοι του Ωδείου καθώς και ο νεαρός φλαουτίστας Νικόλας Στάης.³⁸⁶ Κατά τη διάρκεια των σπουδών του στο Ωδείο Αθηνών, ο Γκίζας μαζί με τον συμμαθητή του Τζαβάρρα, και οι δύο τρόφιμοι του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα και μαθητές φλάουτου στην τάξη του Παναγιώτη Ακτίπη, προσλήφθηκαν από τον εργολάβο του Θεάτρου *Μπούκουρα*, Κωστόπουλο, στην ορχήστρα του θεάτρου.³⁸⁷

Στις 2/14 Απριλίου 1883 ο Ευρυσθένης Γκίζας, ο Σπύρος Μπεκατώρος, και οι μετέπειτα υπότροφοι του ωδείου, συμμετείχαν σε συναυλία που έδωσε ο ταλαντούχος «βαρβιτιστής» και απόφοιτος του ωδείου, Rodolfo Geidemberger. Ήταν η αποχαιρετιστήρια συναυλία του τελευταίου ως οικονομική ενίσχυση για τη συνέχιση των σπουδών του στο εξωτερικό. Μεταξύ των ορχηστρικών έργων εκτελέστηκε για πρώτη φορά απόσπασμα από τον *Parsifal* του Richard Wagner, ενώ τα υπόλοιπα έργα που παρουσιάστηκαν δεν είναι γνωστά.³⁸⁸

Ήταν τέτοια η επίδοσή του στη μουσική, ώστε το 1883 (με σύσταση του προέδρου του Ωδείου Αθηνών, Μ. Ρενιέρη προς τον υπουργό Παιδείας Κ. Λομβαρδό) του χορηγήθηκε υποτροφία τριών χιλιάδων δραχμών για να συνεχίσει τις σπουδές του στη Βιέννη. Ο Γκίζας δικαίωσε στο απόλυτο τη σύσταση των δασκάλων του και όντας ακόμη μαθητής στο Ωδείο της πόλης, πολλές φορές αναπλήρωνε στην ορχήστρα του αυτοκρατορικού θεάτρου (Hofopertheater) τον καθηγητή του, όταν αυτός

³⁸⁴ **Μπαρμπάκη**, Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909), 197.

³⁸⁵ Ο θεσμός των υποτροφιών υπήρχε στο Ωδείο Αθηνών από την ίδρυσή του, καθώς δεν ήταν λίγοι οι επιφανείς Αθηναίοι που συμπεριλαμβάνονταν στον κατάλογο των ευεργετών και δωρητών στις εκθέσεις πεπραγμένων. Αν και τα περισσότερα από αυτά τα χρήματα αξιοποιήθηκαν για τη δημιουργία και τον εξοπλισμό του Ωδείου, δεν ήταν λίγα και αυτά που δόθηκαν σε εξαιρετικά ταλαντούχους μαθητές και μαθήτριες. Η περίπτωση του Γκίζα είναι αντιπροσωπευτική.

³⁸⁶ **Μπαρμπάκη**, Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909), 308.

³⁸⁷ **Μπαρμπάκη**, Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909), 197.

³⁸⁸ **Μπαρμπάκη**, Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909), 315.

απουσίαζε.³⁸⁹ Αποφοίτησε από εκεί με άριστα παμψηφεί και αργυρό μετάλλιο το 1887 και κατόπιν συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι με διετή υποτροφία από τον Σ. Στεφάνοβικ.³⁹⁰

Τα ρεσιτάλ του Ευρυσθένη Γκίζα είχαν γενικά σημαντική απήχηση στο αθηναϊκό κοινό. Πριν φύγει για τις σπουδές του στο Παρίσι έδωσε μία αποχαιρετιστήρια συναυλία, στις 31 Μαρτίου/12 Απριλίου 1888³⁹¹ και περίπου ένα μήνα αργότερα, στις 3/15 Μαΐου 1888, ο Γκίζας έδωσε ευεργετική συναυλία για την οικογένεια του δασκάλου του, Παναγιώτη Ακτίπη, που είχε πεθάνει το 1886.³⁹² Η συναυλία, που είχε τιμή εισόδου 6 δραχμές, άφησε άριστες εντυπώσεις σε κοινό και δημοσιογράφους, ενώ στην ίδια την οικογένεια χορήγησε 300 δραχμές και το συμβούλιο του ωδείου.³⁹³

Εικ. 29. Πίνακας του Ευρυσθένη Γκίζα από το περιοδικό *Ποικίλη Στοά* του 1888³⁹⁴

Το 1887 όντας διπλωματούχος του Ωδείου της Βιέννης, άρχισε τα καλλιτεχνικά ταξίδια και το 1888 επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου στις 20 Φεβρουαρίου/4 Μαρτίου 1888 συνέπραξε με τον πιανίστα Δημήτριο Λάλα σε ρεσιτάλ στη Θεσσαλονίκη και λίγο αργότερα, στις 31 Μαρτίου/12 Απριλίου εμφανίζεται σε συναυλία στην Αθήνα ύστερα

³⁸⁹ Καλογερόπουλος, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής, Από τον Ορφέα έως σήμερα*, Τόμος 1, 503.

³⁹⁰ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 197.

³⁹¹ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 315, 316.

³⁹² Καλογερόπουλος, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα*, Τόμος 1, 94.

³⁹³ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 304.

³⁹⁴ <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%85%CF%81%CF%85%CF%83%CE%B8%CE%AD%CE%BD%CE%B7%CF%82%CE%93%CE%BA%CE%AF%CE%B6%CE%B1%CF%82> (πρόσβαση στις 2/10/2014).

από πέντε χρόνια στην οποία αποθεώθηκε από κοινό και κριτικούς. Εκείνη τη φορά είχε δώσει και συναυλία υπέρ του Ωδείου Αθηνών 16/28 Απριλίου και υπέρ της οικογένειας του Ακτίπη.³⁹⁵

Ακολούθησε ένα νέο καλλιτεχνικό ταξίδι στο Παρίσι, όπου ο Γκίζας συνέχισε να τελειοποιείται με τον Στεφάνοβικ και το 1890 ήρθε για τελευταία φορά στην Αθήνα και η συναυλία που έδωσε στις 15/27 Νοεμβρίου αποτέλεσε κορυφαίο καλλιτεχνικό γεγονός και απασχόλησε επί μέρες ολόκληρο τον αθηναϊκό τύπο. Στη συναυλία αυτή συνέπραξε με τον πιανίστα Μιχαήλ Βελούδιο, τον Ελβετό βιολιστή Nicole και τον τσελίστα Ροδόλφο Γαϊδεμβέργερ.³⁹⁶ Έκτοτε, ο μεγάλος Έλληνας φλαουτίστας εγκαταστάθηκε στη Βιέννη και προσλήφθηκε ως πρώτο φλάουτο στη Φιλαρμονική Ορχήστρα της Βιέννης, μία από τις κορυφαίες ορχήστρες παγκοσμίως, όπου έπαιξε υπό τη διεύθυνση των διασημότερων μαέστρων της εποχής, μεταξύ αυτών και του Gustav Mahler. Ακολούθως, εμφανίστηκε, πέρα από ως μουσικός της ορχήστρας, και ως σολίστ σε αίθουσες συναυλιών στο Μόναχο, το Αμβούργο, το Βισμπάντεν, το Μπαϊρόιτ, τη Μασσαλία, το Παρίσι, τις Βρυξέλλες, την Τεργέστη και τη Σμύρνη.³⁹⁷

Παρά τις επιτυχίες, η ζωή του δεν ήταν «ρόδινη». Ένας αποτυχημένος γάμος και ογκώδη χρέη λόγω του σπάταλου τρόπου ζωής του τον πίεζαν αφόρητα. Στις 24 Νοεμβρίου/6 Δεκεμβρίου 1893 έδωσε ένα ακόμη ρεσιτάλ στη Θεσσαλονίκη συνοδευόμενος από τον πιανίστα Μπαστιανίни και το 1902 επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη δίνοντας άλλη μία λαμπρή συναυλία, που αποτέλεσε την τελευταία επικοινωνία με το ελληνικό στοιχείο. Όπως αναφέρθηκε και στο υποκεφάλαιο 1.3.1., ο Γκίζας τιμήθηκε και ως «συνεταίρος» της Φιλαρμονικής Εταιρίας Κέρκυρας.

Πέθανε το 1903 στο νοσοκομείο της Βιέννης από ανεμοπύρωμα. Η κηδεία του έγινε με έρανο μεταξύ κάποιων φίλων, γιατί ακόμη και τα λίγα φτωχικά έπιπλα που του είχαν απομείνει κατασχέθηκαν από τους δανειστές του.

³⁹⁵ Καλογερόπουλος, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα*. Τόμος 1, 503.

³⁹⁶ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, 316.

³⁹⁷ Καλογερόπουλος, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα*. Τόμος 1, 504.

2.4. Το Ελληνικό Ωδείο

2.4.1. Η ίδρυση του Ωδείου και των σχολών

Το Ελληνικό Ωδείο ιδρύθηκε το 1919 με την έγκριση του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, διαδεχόμενο και ενσωματώνοντας το Ωδείο Λόττνερ και τον μουσικό Σύλλογο «Απόλλων». ³⁹⁸ Εμπνευστής και θεμελιωτής του ωδείου υπήρξε ο Μανώλης Καλομοίρης (Σμύρνη 1883 - Αθήνα 1962), που διετέλεσε πολλά χρόνια καθηγητής, διευθυντής της ορχήστρας του Ωδείου και γενικός διευθυντής. ³⁹⁹

Ο Καλομοίρης σπούδασε πιάνο και σύνθεση στη Βιέννη και αφού δούλεψε ως καθηγητής πιάνου στο Χάρκοβο της Ουκρανίας, εγκαταστάθηκε το 1910 στην Αθήνα. Ως θαυμαστής των συνθετών Richard Wagner και Nikolai Rimsky-Korsakov αλλά και των Ελλήνων λογοτεχνών Κωστή Παλαμά και Νίκου Καζαντζάκη, έθεσε ως στόχο της ζωής του την ίδρυση της Ελληνικής Εθνικής Μουσικής Σχολής, βασισμένη στα ρομαντικά ιδεώδη και τις πρακτικές της αντίστοιχης Ρώσικης Εθνικής Σχολής, στα επιτεύγματα της δυτικής μουσικής και στην σύγχρονη ελληνική παραδοσιακή μουσική και ποίηση.

Εικ. 30. Ο Μανώλης Καλομοίρης ⁴⁰⁰

Πρωταγωνίστησε στο νεοελληνικό έντεχνο μουσικό γίνεσθαι από το 1910 έως το τέλος της δεκαετίας του 1940, μέσα από την ίδρυση ωδείων, την προώθηση του έργου του καθώς και άλλων Ελλήνων συνθετών στο εξωτερικό (ειδικά στη Γερμανία και τη Γαλλία

³⁹⁸ Το Ωδείο Λόττνερ είχε ιδρυθεί τον Σεπτέμβριο του 1899 από τη Βαυαρή πιανίστα Λίνα φον Λόττνερ, που υπήρξε, από την αρχή μέχρι το τέλος της λειτουργίας του, διευθύντρια του ιδρύματος και καθηγήτρια. Το 1903 ξεκίνησε η συνεργασία του ωδείου με τον Μουσικό Σύλλογο «Απόλλων» υπό τον πρόεδρό του Κλεάνθη Ζάννο, με αποτέλεσμα την προσφορά μουσικής εκπαίδευσης, διοργάνωσης συναυλιών και έκδοσης του πρώτου μουσικοϊστορικού περιοδικού στην Ελλάδα, «Απόλλων». *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της ιδρύσεως του ελληνικού ωδείου. 1919-1924* (Αθήνα: Τύποις Π. Γ. Μακρή & ΣΙΑ, 1924), 3.

³⁹⁹ Άλλα ιδρυτικά μέλη υπήρξαν οι: Νίνα Φωκά, Αύρα Θεοδωροπούλου, Θησέας Πίνδιος, Ήβη Πανά, Κούλα Παπαδιαμαντοπούλου, Λέλα Λέλη, Ειρήνη Σκέπερς και Ηλέκτρα Γεωργά, που μαζί με τον Καλομοίρη αποτέλεσαν το πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο του Ωδείου, με πρόεδρο τον Καλομοίρη και νομικό σύμβουλο τον Σπύρο Θεοδωρόπουλο, που συνέταξε και το καταστατικό του Ελληνικού Ωδείου. *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της ιδρύσεως του ελληνικού ωδείου. 1919-1924*, 3.

⁴⁰⁰ <http://kalomiris.gr/composer#> (πρόσβαση στις 29/12/2015)

κατά τις δεκαετίες 1920-1940), την ανάδειξη της θέσης των Ελλήνων συνθετών στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και μέσω της συνεχούς προσπάθειάς του να εισάγει μία νέα ιδεολογία στην «εθνική» μουσική και «εθνική» ταυτότητα, βασισμένες στις αρχές του νεοελληνικού εθνικισμού, που ήταν πολύ έντονος την εν λόγω περίοδο, είτε ως πολιτική προπαγάνδα είτε ως πολιτισμική ιδεολογία.⁴⁰¹ Υπήρξε επίσης πολυγραφότατος συνθέτης με ένα προσωπικό ύστερο-ρομαντικό ύφος γραφής (αργότερα και με στοιχεία ιμπρεσιονισμού), αναμειγμένο με εθνοϊστορικούς και μυθικούς συμβολισμούς και στοιχεία από την ελληνική παραδοσιακή μουσική. Έγραψε τρεις συμφωνίες και άλλα συμφωνικά έργα, πέντε όπερες, κοντσέρτα για πιάνο και για βιολί, έργα μουσικής δωματίου, τραγούδια και έργα για πιάνο.⁴⁰²

Μαζί με τον Καλομοίρη, εξέχουσα μορφή στην ιστορία του ωδείου ήταν και ο Δημήτρης Μητρόπουλος, που ανέλαβε τη διεύθυνση της συμφωνικής ορχήστρας του για την περίοδο 1924-1925, παρουσιάζοντας σημαντικά έργα του κλασικού, αλλά και του μοντέρνου ρεπερτορίου.

Από τους πρωταρχικούς σκοπούς του ωδείου ήταν η μόρφωση καλλιτεχνών σε όλους τους κλάδους της οργανικής και φωνητικής μουσικής, αλλά και της μελοδραματικής, δραματικής και ορχηστρικής τέχνης, η σύσταση μόνιμης ορχήστρας και χορωδίας. Επίσης κύριο μέλημα του ιδρυτή του ήταν η διάδοση της μουσικής σε όλες τις κοινωνικές τάξεις και ιδιαίτερα η καλλιέργεια της Εθνικής μουσικής και λογοτεχνικής παράδοσης καθώς και η ενίσχυση Ελλήνων συνθετών, η διάδοση της μουσικής στις λαϊκές τάξεις και στην περιφέρεια, και η εκτέλεση ελληνικών θεατρικών και μουσικών έργων σε ξένες χώρες.⁴⁰³

Το Ωδείο αποτελούνταν από έντεκα τμήματα. Το «Κεντρικόν Κατάστημα» ιδρύθηκε το 1919 στην οδό Φειδίου 3 και υπήρχαν τα εξής «πλήρη παραρτήματα»:⁴⁰⁴ Ελληνικόν Ωδείον Πειραιώς (ίδρυση: 1921), Κορίνθου (1923), Χαλκίδος (1924). Οι μαθητές των παραπάνω παραρτημάτων μετά την ολοκλήρωση των σπουδών και της Ανωτέρας Σχολής, δικαιούνταν ύστερα από επιτυχημένες εξετάσεις να λάβουν δίπλωμα ή πτυχίο. Επίσης υπήρχαν τα σχολικά παραρτήματα: Μουσικόν Τμήμα σχολής Κωνσταντινίδου (1921) στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας, Μουσικόν Τμήμα της Ελληνογαλλικής σχολής Γ. Μεταξά (1922) στη Λεωφόρο Κηφισίας, το Μουσικόν Τμήμα του λυκείου Δ. Χατζηεμμανουήλ «Το Παλλάδιον» (1922) στην οδό Αχαρνών, το Μουσικόν Τμήμα του εξοχικού εκπαιδευτηρίου Ζαμάνη (1922) στο Παλαιό Φάληρο, το Μουσικόν Τμήμα του εκπαιδευτηρίου Α. Ζερβού-Λαζαρόπουλου (1922) στην Καλλιθέα. Κατά το πέμπτο έτος λειτουργίας του Ωδείου (1923-1924) ιδρύθηκαν τέσσερα νέα παραρτήματα. Το Γενικό Συμβούλιο του Ωδείου διοικούσε το ίδρυμα και για τις περισσότερες τάξεις (όχι όμως των πνευστών) ορίζονταν έφοροι, που επέβλεπαν τις

⁴⁰¹ Sakallieros, «Perspectives of the Athenian musical life, 1870-1940», 99-100.

⁴⁰² Ρωμανού, *Έντεχνη Ελληνική Μουσική στους Νεότερους Χρόνους*, 169-187.

⁴⁰³ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα* (Αθήναι: Τύποις ΑΕΒΕ Π. Γ. Μακρής & Σία, 1924), 7.

⁴⁰⁴ Στα πλήρη παραρτήματα υπήρχαν οι τρεις πρώτες σχολές εκτός της Ανωτέρας. *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα*, 4, 5.

τάξεις των διδασκόντων της εκάστοτε σχολής και εκτός των άλλων αρμοδιοτήτων τους απέδιδαν ανά τριμηνία πόρισμα ελέγχου στο Ειδικό Συμβούλιο.⁴⁰⁵

Οι πόροι του Ελληνικού Ωδείου προέρχονταν κυρίως από τα έσοδα των εγγραφών και των διδάκτρων που κατέβαλαν οι μαθητές. Δε διέθετε περιουσία, ούτε κληροδοτήματα από επιφανείς Αθηναίους ή ομογενείς. Το μοναδικό βοήθημα προερχόταν από τον Δήμο Αθηναίων, και ήταν μία συνδρομή πέντε χιλιάδων δραχμών με σκοπό την προαγωγή της μουσικής του τόπου.⁴⁰⁶

2.4.2. Η Συμφωνική Ορχήστρα του Ελληνικού Ωδείου και η Ορχήστρα του Συλλόγου Συναυλιών

Τη διεύθυνση της Συμφωνικής Ορχήστρας του Ελληνικού Ωδείου αρχικά είχε αναλάβει ο ιδρυτής του, Μανώλης Καλομοίρης. Κατά τα έτη 1923-1925 συνέβησαν σημαντικές αλλαγές στο Ωδείο. Ως προς το καλλιτεχνικό μέρος, ο Δημήτρης Μητρόπουλος, έχοντας επιστρέψει από το εξωτερικό όπου πραγματοποίησε σπουδές σύνθεσης, πιάνου και εκκλησιαστικού οργάνου στις Βρυξέλλες και στο Βερολίνο, ανέλαβε τα καθήκοντα του διευθυντή της ορχήστρας του ωδείου, θέση που του προσέφερε ο Καλομοίρης. Η πρώτη εμφάνισή του ως διευθυντή της ορχήστρας του Ελληνικού Ωδείου ήταν στις 21 Οκτωβρίου 1924 και κατά την περίοδο 1924-1925 διηύθυνε δεκαεπτά συναυλίες.⁴⁰⁷

Με την επιστροφή του Μητρόπουλου σημειώθηκε σημαντική πρόοδος στην Αθήνα. Η ορχήστρα ξεκίνησε να δίνει συμφωνικές συναυλίες στο θέατρο Ολύμπια, πολλές από τις οποίες υπέρ των προσφύγων. Παρουσιάζονταν προγράμματα που έφεραν σε επαφή το αθηναϊκό κοινό με τον ευρωπαϊκό μοντερνισμό των αρχών του 20ού αιώνα και τις πρωτοποριακές μουσικές τάσεις, ενώ παράλληλα αναβαθμίστηκε και εκσυγχρονίστηκε το μέσο μουσικό γούστο στην Ελλάδα.⁴⁰⁸ Ως προς τη μορφή οργάνωσης του ωδείου, από συνεταιρισμός μετατράπηκε σε ανώνυμη εταιρεία.⁴⁰⁹

Σε μία προσπάθεια να συνδυαστούν οι καλύτεροι μουσικοί του Ωδείου Αθηνών και του Ελληνικού Ωδείου σε ένα σύνολο, ιδρύθηκε το 1925 το βραχύβιο μουσικό σωματείο «Σύλλογος Συναυλιών» με πρωτοβουλία του Διοικητικού Συμβουλίου του Μουσικού και Δραματικού Συλλόγου Αθηνών και του Γενικού Συμβουλίου του Ελληνικού Ωδείου. Το σχέδιο συνένωσης των δύο ορχηστρών στήριξε οικονομικά μία επιτροπή από φιλόμους επιχειρηματίες, πρόεδρος της οποίας ήταν ο Μιλτιάδης Νεγροπόντης, θερμός υποστηρικτής του Μητρόπουλου.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Δύο στην Αθήνα: το Μουσικόν Τμήμα σχολής πρακτικών σπουδών Ι. και Ν. Μεγαρέως και Γ. Χατζηγιάννου στην Πατησίων και αυτό της Νέας σχολής Αθηνών Γ. Σαλβάνου, καθώς επίσης ένα στην Κόρινθο και ένα στη Χαλκίδα. Οι μαθητές των παραπάνω παραρτημάτων δικαιούνταν εφόσον είχαν τελειώσει με τις σπουδές της μέσης σχολής να φοιτήσουν στην Ανωτέρα Σχολή του Κεντρικού Καταστήματος ή των άλλων πλήρων παραρτημάτων χωρίς επιπλέον εξετάσεις. *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα*, 4, 5, 7, 11 και *Ελληνικόν Ωδείον (1919), Δελτίον Σχολικού Έτους 1923-1924* (Αθήνα: Τύποις Π. Γ. Μακρή & ΣΙΑ, 1923), 45.

⁴⁰⁶ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της ιδρύσεως του ελληνικού ωδείου. 1919-1924*, 22.

⁴⁰⁷ **William Trotter**, *Ο ιεροφάντης της μουσικής. Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου* (Αθήνα: Ποταμός, 2000), 92.

⁴⁰⁸ **Γαρουφαλής, Ξανθουδάκης** (επιμ.), *Ο Δημήτρης Μητρόπουλος και το Ωδείον Αθηνών. Το χρονικό και τα τεκμήρια*, 37, επίσης: **Trotter**, *Ο ιεροφάντης της μουσικής. Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου*, 67-93.

⁴⁰⁹ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της ιδρύσεως του ελληνικού ωδείου. 1919-1924*, 19, 22, 23.

⁴¹⁰ **Trotter**, *Ο ιεροφάντης της μουσικής. Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου*, 93.

Σκοπός του Συλλόγου Συναυλιών ήταν η πραγματοποίηση τακτικών συμφωνικών συναυλιών, τα απογεύματα του Σαββάτου στις 18:00 και τα πρωινά της Κυριακής στις 11:00, στο Θέατρον Κεντρικόν. Προγραμματίστηκαν δύο σειρές συναυλιών, οι «Συναυλίες Συνδρομητών», που διηύθυναν ο Μητρόπουλος και ο Jean Voutrignon και οι «Λαϊκές Συναυλίες», που διηύθυναν ο Jose de Bustinduy και ο Φιλοκτήτης Οικονομίδης. Διοικητικός διευθυντής του Συλλόγου ήταν ο Δημήτρης Μητρόπουλος, ο οποίος μαζί με τον Μανώλη Καλομοίρη αποτελούσαν την καλλιτεχνική επιτροπή του και έφορος της ορχήστρας ο Ροδόλφος Γαϊδεμβέργερ. Οι φλαουτίστες της ορχήστρας του Συλλόγου Συναυλιών ήταν ο διπλωματούχος του Ωδείου Αθηνών, Νικόλαος Παπαγεωργίου, ο επίσης διπλωματούχος του Ωδείου Αθηνών και καθηγητής του Ελληνικού Ωδείου, Σπύρος Μάγγος, και ο Ριχάρδος Φρέτζας, πικκολίστας της τέως Ορχήστρας του Ελληνικού Ωδείου. Η πρώτη συναυλία δόθηκε στις 17 Οκτωβρίου 1925 υπό τη διεύθυνση του Μητρόπουλου.⁴¹¹

Εικ. 31. Μάριος Βάρβογλης, Μανώλης Καλομοίρης, Δημήτρης Μητρόπουλος και Αιμίλιος Ριάδης⁴¹²

Η ίδρυση του Συλλόγου Συναυλιών αποτέλεσε μείζον καλλιτεχνικό γεγονός και προσήλκυσε το δημόσιο ενδιαφέρον. Σε συνέντευξη τύπου ο Νεγροπόντης παρουσίασε τους στόχους του νεοσύστατου σωματείου, ενώ ο Μητρόπουλος, που πιθανότατα ήταν ο εμπνευστής της ορχήστρας, απαρίθμησε τα ονόματα των ξένων καλλιτεχνών, που θα συνεργάζονταν με τον Σύλλογο, με εντυπωσιακότερα εκείνα των Richard Strauss και Alfred Cortot. Στα δύο χρόνια λειτουργίας της ορχήστρας αυτής το ρεπερτόριό της περιελάμβανε έργα κλασικών αλλά και σύγχρονων συνθετών όπως Reger, Strauss, Mahler, Busoni, Ravel, Debussy, αλλά και περισσότερο πρωτοποριακά έργα από τολμηρότερους εκπροσώπους του μουσικού μοντερνισμού: Scriabin, Honegger, Stravinsky και Schönberg. Σε συνδυασμό με τα πρωτοποριακά για την εποχή προγράμματα των συναυλιών, έρχεται και η νεωτερική μουσική παραγωγή του

⁴¹¹ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. (1919) Δελτίον Σχολικού Έτους 1924-1925*, 135, 138 και Trotter, *Ο ιεροφάντης της μουσικής. Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου*, 93.

⁴¹² *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. (1919) Δελτίον Σχολικού Έτους 1924-1925* (Αθήνα: Τύποις Π. Γ. Μακρή & ΣΙΑ, 1925), 126.

Μητρόπουλου αυτής της περιόδου: τα έργα *Passacaglia, Intermezzo e Fuga* για πιάνο (1924), "Πάν" και "Αφροδίτη Ουρανία", δύο τραγούδια σε ποίηση Άγγελου Σικελιανού (1923-24), οι καθαφικές *14 Invenzioni* (1925), που εισήγαγαν στην Ελλάδα την τεχνική του Sprechgesang και άλλα νεωτερικά στοιχεία συνθέσεων των Schönberg και Berg, η πρωτοδωδεκάφθογγη *Ostinata* για βιολί και πιάνο, που γράφτηκε την εποχή κατά την οποία ο ίδιος ο Schönberg ολοκλήρωνε το σύστημά του και το μετέπειτα *Concerto Grosso* (1928) για ορχήστρα, στο οποίο ωριμάζει και ολοκληρώνεται μία ιδιοπρόσωπη ελληνοπρεπής εκδοχή της μουσικής πρωτοπορίας, έθεσαν στο αθηναϊκό κοινό το ζήτημα της πρόσληψης του μοντερνισμού παράλληλα, ή και νωρίτερα σε κάποιες περιπτώσεις, από όσο το ίδιο το ζήτημα τέθηκε στους συλλογικούς αποδέκτες των υπόλοιπων τεχνών.⁴¹³

Η συνεργασία των δύο Ωδείων στο πλαίσιο του Συλλόγου Συναυλιών είχε και αρνητικά σημεία, που κυρίως οφείλονταν στον ανταγωνισμό μεταξύ των μουσικών και δυστυχώς δεν άργησαν να φανούν. Σταδιακά η ποιότητα των συναυλιών χειροτέρευε, οι εισπράξεις μειώνονταν σημαντικά με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα υπερβολικά μεγάλο έλλειμμα, ασύμφορο για τον Νεγροπόντη, με αποτέλεσμα να παύσει η λειτουργία της ορχήστρας το Μάιο του 1927.⁴¹⁴

Σε συνέντευξη που παραχώρησε στο *Ελεύθερο Βήμα*, το Μάιο του 1926, ο Νάζος είχε επισημάνει τα αρνητικά σημεία της συνεργασίας των δύο ωδείων. Παράλληλα με το μόνιμο οικονομικό πρόβλημα, που αντιμετώπιζε η ορχήστρα, η αποχώρηση του Μανώλη Καλομοίρη από το Ελληνικό Ωδείο και η ίδρυση του Εθνικού Ωδείου, το καλοκαίρι του 1926, αποτέλεσε ένα ακόμη ισχυρό πλήγμα. Επίσης δεν υπήρχε ομοφωνία, καθώς ο τελευταίος είχε επιτεθεί προσωπικά κατά των διοικητικών και καλλιτεχνικών επιλογών του Μητρόπουλου κι επέκρινε τον παραγκωνισμό των Ελλήνων καλλιτεχνών κατά τη δράση του Συλλόγου Συναυλιών. Μοιραία δημιουργήθηκαν δύο αντίπαλα στρατόπεδα, του Ωδείου Αθηνών και του Εθνικού Ωδείου, με τους εκάστοτε παράγοντες να αποδίδουν τις ευθύνες της διάλυσης στους αντιπάλους τους. Το αποτέλεσμα ήταν η ανασυγκρότηση των ορχηστρών του κάθε ωδείου από το φθινόπωρο του 1927. Τη διεύθυνση της ορχήστρας του Ωδείου Αθηνών, όπως προαναφέρθηκε, ανέλαβε ο Μητρόπουλος, που παρέμεινε ο αρχιμουσικός της για τα επόμενα δέκα χρόνια, κατά τα οποία η άνοδος του επιπέδου της ορχήστρας ήταν ιδιαίτερα αισθητή. Από την άλλη, ο Καλομοίρης ανέλαβε τη διεύθυνση του νεοϊδρυθέντος Εθνικού Ωδείου και της ορχήστρας αυτού, παραμένοντας υπέρμαχος της εθνικής μουσικής, ενώ ο Μητρόπουλος συνέχισε να παρουσιάζει συναυλίες με προγράμματα περισσότερο σύγχρονης μουσικής, που συνοδεύονταν από τη διεθνή και κοσμοπολίτικη αισθητική αντίληψή του. Ο πιανίστας και θεωρητικός της μουσικής, Θησέας Πίνδιος (1886-1934), διαδέχθηκε τον Καλομοίρη στη διεύθυνση του Ελληνικού Ωδείου.⁴¹⁵

⁴¹³ Γαρουφαλής, Ξανθουδάκης (επιμ.), *Ο Δημήτρης Μητρόπουλος και το Ωδείο Αθηνών. Το χρονικό και τα τεκμήρια*, 36-38.

⁴¹⁴ Ελληνικό Ωδείο, 1919, *Δελτίον Πεπραγμένων 10^{ου} και 11^{ου} σχολικών ετών 1928-1929 & 1929-1930* (Αθήναι: 1930), 14 και Trotter, *Ο ιεροφάντης της μουσικής. Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου*, 94.

⁴¹⁵ Γαρουφαλής, Ξανθουδάκης (επιμ.), *Ο Δημήτρης Μητρόπουλος και το Ωδείο Αθηνών. Το χρονικό και τα τεκμήρια*, 40 και Trotter, *Ο ιεροφάντης της μουσικής. Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου*, 95.

2.4.3. Η φοίτηση στο ωδείο και η τάξη του φλάουτου (1919-1940)

Όταν το Ελληνικό Ωδείο διαδέχθηκε το Ωδείο Λόττνερ, το τελευταίο είχε διακόσιους μαθητές. Από την πρώτη χρονιά λειτουργίας του Ελληνικού, οι μαθητές ήταν πάνω από τους τριπλάσιους, συγκεκριμένα εξακόσιοι ογδόντα έξι, με αποτέλεσμα να μπορέσει να ιδρυθεί συμφωνική ορχήστρα αλλά και παιδική ορχήστρα. Η πρώτη έδινε συναυλίες στο Δημοτικό Θέατρο.⁴¹⁶ Οι μαθητές όλων των οργάνων⁴¹⁷ εκτός από το ειδικό όργανο που επέλεγαν να φοιτήσουν, παρακολουθούσαν και μαθήματα θεωρητικών της μουσικής. Επίσης συμμετείχαν στη Συμφωνική Ορχήστρα του ωδείου, που είχε ιδρυθεί ήδη από το 1920 και ήταν υποχρεωτικό μάθημα για όλους τους μαθητές άρπας, εγχόρδων, πνευστών και κρουστών από τη μέση σχολή και άνω.⁴¹⁸

Ήδη από τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του ωδείου, στο κεντρικό κτήριο ξεκίνησαν να διδάσκονται, ως ειδικά μαθήματα, τα περισσότερα όργανα της συμφωνικής ορχήστρας. Το φλάουτο ήταν μέσα σε αυτά, είχε όμως, όπως και στην περίπτωση του Ωδείου Αθηνών, σχετικά μικρή απήχηση. Όπως και τα περισσότερα άλλα όργανα διδάχθηκε τον πρώτο καιρό μόνο στο κεντρικό κτήριο. Οι εγγραφές στο ωδείο ξεκινούσαν την 1^η/13^η Σεπτεμβρίου και έληγαν στις 30 Σεπτεμβρίου/12 Οκτωβρίου, ενώ το σχολικό έτος άρχιζε στις 15/27 Σεπτεμβρίου και έληγε στις 15/27 Ιουνίου.⁴¹⁹

Εικ. 32. Το κτήριο του Ελληνικού Ωδείου στην οδό Φειδίου 3. Στεγάστηκε σε αυτό από το 1919 μέχρι το 1966⁴²⁰

⁴¹⁶ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της ιδρύσεως του ελληνικού ωδείου. 1919-1924*, 16, 19.

⁴¹⁷ Αναφορικά με τα άλλα όργανα, η πληθώρα τάξεων πιάνου στο Ελληνικό Ωδείο αποδεικνύει την πολύ μεγάλη απήχηση που είχε το πιάνο στην αθηναϊκή κοινωνία, το οποίο μαζί με τη μονωδία και σε κάποιες περιπτώσεις και με το βιολί, διδάχθηκε σε όλα τα παραρτήματα του Ελληνικού Ωδείου από την αρχή της λειτουργίας τους. Το πιάνο είχε κυριαρχήσει σε τέτοιο βαθμό ώστε στον κανονισμό λειτουργίας να μην αναφέρονται ξεχωριστά ποια πνευστά όργανα διδάσκονταν, παρά μόνο η κατηγορία των πνευστών οργάνων. Σε δημοφιλία, μετά το πιάνο, ερχόταν η μονωδία.

⁴¹⁸ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα*, 51.

⁴¹⁹ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα*, 11, 23.

⁴²⁰ <http://ktiriiohiki.blogspot.gr/2010/07/blog-post.html> (πρόσβαση στις 29/12/2015).

Στον καταμερισμό διδασκαλίας του Κανονισμού του Ωδείου αναφέρονται δύο σχολές πνευστών: ξύλινων και χάλκινων πνευστών, και όχι ξεχωριστά η σχολή κάθε οργάνου. Η ιεράρχηση του διδακτικού προσωπικού του ωδείου γινόταν με κριτήριο τους τίτλους σπουδών, που κατείχαν οι διδάσκοντες και με βάση τη γενικότερη μουσική τους μόρφωση και κατάρτιση. Υπήρχαν οι καθηγητές της πρώτης και οι καθηγητές της δεύτερης τάξης, οι διδάσκαλοι πρώτης τάξης και της δεύτερης τάξης και οι διδάσκοντες μαθητές. Οι τελευταίοι ήταν οι μαθητές της ανωτέρας τάξης, οι οποίοι στο πλαίσιο του Πρακτικού Διδασκαλείου δίδασκαν στις προκαταρκτικές τάξεις και ύστερα από πρόταση του Εφόρου και τους μαθητές που ξεκινούσαν να φοιτούν στην κατωτέρα σχολή.⁴²¹

Κατά το σχολικό έτος 1924-1925 το δικαίωμα εγγραφής κόστιζε τριάντα δραχμές εφάπαξ και τα διδάκτρα στην τάξη πνευστών εξήντα δραχμές μηνιαίως.⁴²² Για τους εγγεγραμμένους σε κάποιο ειδικό μάθημα μαθητές, η ορχήστρα, και όλα τα υποχρεωτικά μαθήματα, ήταν δωρεάν. Επίσης, όσοι δεν παρακολουθούσαν τα υποχρεωτικά μαθήματα θεωρούνταν ερασιτέχνες και υπέβαλαν πρόσθετη μηνιαία καταβολή 20 δραχμές. Τα υποχρεωτικά μαθήματα ήταν: θεωρία μουσικής και σολφέζ, αρμονία, μουσική δωματίου, πιάνο, χορωδία, ορχήστρα, ιστορία της μουσικής, πρίμα βίστα, λαϊκή χορωδία. Επίσης υπήρχαν συμπληρωματικά: παιδαγωγία σχολικής μουσικής, παιδαγωγία πιάνου και οργανογνωσία. Προαιρετικά διδάσκονταν βιολί για δημοδιδασκάλους, ελληνική λογοτεχνία, γαλλική και ιταλική γλώσσα.⁴²³

Σε εξαιρετικές περιπτώσεις ιδιαίτερης ιδιοφυΐας, άποροι μαθητές που παρουσίαζαν εξαιρετική επιμέλεια και επίδοση γίνονταν δεκτοί να φοιτήσουν δωρεάν, εφόσον οι πόροι του ιδρύματος το επέτρεπαν. Φυσικά αυτό προϋπέθετε οι εν λόγω μαθητές να έχουν φοιτήσει ήδη στο ωδείο για περισσότερο από ένα έτος. Εξαίρεση θα μπορούσε να γίνει, ενδεχομένως λόγω έλλειψης μαθητών, μόνο για τους μαθητές του κοντραμπάσου και των πνευστών. Η πρόοδος και η επιμέλεια των μαθητών ελέγχονταν από τον ειδικό έφορο ή τον διευθυντή κάθε τρίμηνο και αυτοί μαζί με τον ειδικό καθηγητή ή διδάσκαλο κανόνιζαν την ετήσια βαθμολογία επιμέλειας και προόδου.⁴²⁴

Οι προαγωγικές εξετάσεις γίνονταν από τις 15 Μαΐου μέχρι τις 15 Ιουνίου και οι μαθητές ήταν υποχρεωμένοι πριν από τις διπλωματικές εξετάσεις του να εμφανιστούν τουλάχιστον σε μία δημόσια συναυλία του ωδείου.⁴²⁵ Στις εξετάσεις για το πτυχίο κάποιου πνευστού οργάνου, ο τελειόφοιτος της εκάστοτε τάξης εξεταζόταν κατ' αναλογία με τις εξετάσεις του βιολιού και σύμφωνα προς το αναλυτικό πρόγραμμα, ενώ για το δίπλωμα δεξιοτεχνίας του φλάουτου εξεταζόταν κατ' αναλογία με εξετάσεις για το δίπλωμα του πιάνου.⁴²⁶

⁴²¹ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα, 9, 11, 13.*

⁴²² *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της Ιδρύσεως του Ελληνικού Ωδείου. 1919-1924, 89.*

⁴²³ *Ελληνικόν Ωδείον (1919), Δελτίον Σχολικού Έτους 1923-1924* (Αθήναι: Τύποις Π.Γ. Μακρή & Σία, 1923), 43, 44.

⁴²⁴ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα, 24.*

⁴²⁵ *Ελληνικόν Ωδείον Α. Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα, 33.*

⁴²⁶ Για το πτυχίο του βιολιού απαιτούνταν η εκτέλεση σπουδών της ανωτέρας σχολής, ένα κλασικό κοντσέρτο, ένα από τα κοντσέρτα των Kreuzer, Rode, Viotti κοινό για όλους τους εξεταζόμενους, που είχε οριστεί πέντε μήνες πριν τις εξετάσεις από τη διεύθυνση, καθώς επίσης ένα *χαρακτηριστικόν τεμάχιον* [sic] (un morceaux de genre). Για το δίπλωμα δεξιοτεχνίας του πιάνου απαιτούνταν η εκτέλεση ενός πολυφωνικού έργου, μίας σονάτας Beethoven,

Ο μοναδικός διδάσκων του φλάουτου ήταν ο Σπύρος Μάγγος, που είχε βαθμό Β' καθηγητή.⁴²⁷ Η ύλη των σχολών και τα όρια ηλικίας διαμορφώνονταν ως εξής: Στην Κατωτέρα σχολή η φοίτηση ήταν διετής, ως κατώτερο όριο ηλικίας οριζόταν τα δεκατέσσερα έτη και κάθε μαθητής λάμβανε μάθημα είκοσι λεπτών την εβδομάδα. Η διδακτέα ύλη του φλάουτου περιελάμβανε τη διαμόρφωση του ήχου, μείζονες και ελάσσονες κλίμακες και τρίφωνους αρπισμούς. Εκτός από τα παραπάνω, οι μαθητές διδάσκονταν τις σπουδές των: Ropp. op. 280, Tilmetz op. 19, Sousmann op. 53, Köhler op. 33 και, εκτός αυτών, εύκολα έργα των Doppler, Andersen και άλλων συνθετών. Στη Μέση σχολή η φοίτηση ήταν διετής και κάθε μαθητής λάμβανε μάθημα είκοσι λεπτών την εβδομάδα. Η ύλη της σχολής αυτής περιελάμβανε: εξακολουθήση κλιμάκων, αρπισμών (τετραφώνων) καθώς και άλλων τεχνικών ασκήσεων, τις παρακάτω σπουδές: Andersen op. 33, J. Hahöcker op. 7, Köhler op. 33, Ropp op. 280 και Devienne, καθώς επίσης και έργα και εύκολα κοντσέρτα των Andersen, Doppler, Ferschak, Hahöcker και Köhler. Για την Ανωτέρα σχολή ίσχυε επίσης η διετής φοίτηση και προβλεπόταν εικοσιπέντε λεπτά διδασκαλίας κάθε εβδομάδα. Προαπαιτούμενες ήταν φυσικά οι γνώσεις της κατωτέρας και μέσης σχολής και η διδακτέα ύλη περιελάμβανε σπουδές των: Andersen op. 30 και 15, Hahöcker op. 5 και 6, Fürstenau op. 105 και Sousmann, κοντσέρτα και μουσικά έργα των Andersen, Bricialdi, Böhm, Doppler, Fürstenau, Hofmann, Hahöcker, Köhler, Terschak, Mozart, σονάτες Bach, Händel, Hummel, καθώς και έργα των Mozart, Schubert, Widor, Godar, Jadassohn, και άλλων. Μέσα στη διδακτέα ύλη ήταν και ασκήσεις στην ανάγνωση εκ πρώτης όψης και ασκήσεις μεταφοράς οργάνων.⁴²⁸

Με την πάροδο των ετών οι μαθητές του Ελληνικού Ωδείου ολοένα και αυξάνονταν. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν αναλυτικά στοιχεία για τους εγγεγραμμένους μαθητές από την ίδρυση του ωδείου μέχρι τα μεταπολεμικά χρόνια, καθώς τα μαθητολόγια καταστράφηκαν κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Κατά το 1920-1921 φοίτησαν στο Ελληνικό Ωδείο επτακόσιοι είκοσι τρεις μαθητές, από τους οποίους οι εκατόν είκοσι δύο δωρεάν. Από τις συναυλίες της χρονιάς αυτής, αξίζει να αναφερθεί η τρίτη συναυλία της ορχήστρας, στις 14/26 Μαρτίου, στην οποία ο Μάγγος συνέπραξε στο *Κοντσέρτο για φλάουτο και άρπα σε ντο μείζονα* του Mozart με την αρπίστα Καίτη Πρωτοπαπά.⁴²⁹

Το επόμενο έτος, 1921-1922, οι μαθητές αυξήθηκαν στους χίλιους διακόσιους, οπότε και ιδρύθηκε το παράρτημα στον Πειραιά και το πρώτο σχολικό παράρτημα στο Ελληνοαγγλικό Λύκειο του λυκειάρχη Ηλία Κωνσταντινίδη. Το φλάουτο κατά τα έτη αυτά διδασκόταν μόνο στο κεντρικό ίδρυμα, όπως και τα περισσότερα άλλα μαθήματα, ενώ στα παραρτήματα διδασκόταν κατά κύριο λόγο το πιάνο και η μονωδία.⁴³⁰

σπουδών, ενός δεξιοτεχνικού έργου, ενός έργου σύγχρονης μουσικής και η εκμάθηση ενός έργου κατ' επιλογή της επιτροπής εντός δύο ωρών. *Ελληνικόν Ωδείον Α. Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα*, 29, 31.

⁴²⁷ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της Ιδρύσεως του Ελληνικού Ωδείου. 1919-1924. Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα*, 27.

⁴²⁸ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα*, 49, 50.

⁴²⁹ *Ελληνικόν Ωδείον (1919). Σχολικόν Έτος 1921-1922* (Αθήναι: Τύποις Κίμωνος Ι. Θεοδωρόπουλου & ΣΙΑ, 1922), 9.

⁴³⁰ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της ιδρύσεως του ελληνικού ωδείου. 1919-1924*. 16, 19.

Κατά το 1922-1923 φοίτησαν σε όλες τις σχολές του Ελληνικού Ωδείου χίλιοι εξακόσιοι εβδομήντα ένας μαθητές, από τους οποίους μόνον επτά στην τάξη του φλάουτου του κεντρικού καταστήματος και άλλοι τρεις στο παράρτημα του Πειραιά, πιθανώς με τον ίδιο διδάσκοντα. Στις 17/29 Δεκεμβρίου 1922 διοργανώθηκε μεγάλη συμφωνική συναυλία από την Αγγλική Κοινότητα Αθηνών υπέρ των προσφύγων στο θέατρο "Ολύμπια", όπου η ορχήστρα του Ελληνικού Ωδείου συνέπραξε με διπλωματούχους του ωδείου υπό τη διεύθυνση των Λαυράγκα και Καλομοίρη. Το πρόγραμμα περιλάμβανε εκτός των άλλων την εισαγωγή της όπερας του Gioachino Rossini, *Γουλιέλμος Τέλλος* και άριες από την όπερα *Mignon* του Ambroise Thomas, έργα στα οποία το φλάουτο έχει σολιστικό ρόλο. Επίσης, ακούστηκαν το πρώτο μέρος του *Κοντσέρτου για βιολί σε ρε μείζονα* του Beethoven, η *Ελληνική Σουίτα* του Λαυράγκα και αποσπάσματα από την όπερα *Το Δαχτυλίδι της μάνας* του Καλομοίρη. Κατόπιν, στην τέταρτη μαθητική συναυλία στις 10 Μαΐου 1923, ακούστηκε η άρια του Giacomo Meyerbeer *L' Africaine* και του Felicien David, *La perle du Bresil*, όπου την τραγουδίστρια Ευγενία Λαμπρινοπούλου, συνόδευσε στο φλάουτο ο μαθητής του Μάγγου, Κωνσταντίνος Χατζηνάσος.⁴³¹

Στις 12 Μαΐου 1923 δόθηκε συναυλία μουσικής δωματίου αποκλειστικά με έργα του Καλομοίρη. Σε αυτήν παρουσιάστηκε και η σύνθεση του 1921, *Κουαρτέτο σα Φαντασία* (Moderato molto, Intermezzo, Finale) σε ρε ελάσσονα, για φλάουτο, αγγλικό κόρνο, άρπα, και βιόλα από τους μουσικούς: Καίτη Πρωτοπαπά: άρπα, Σπύρο Μάγγο: φλάουτο, Μιχαήλ Βασιλά: αγγλικό κόρνο και Αλφρέδο Πρεστρώ: βιόλα.⁴³² Τόσο η ασυνήθιστη σύνθεση του συνόλου, όσο και η διαδοχή των μερών εύλογα παραπέμπουν στη *Σονάτα για φλάουτο, βιόλα και άρπα* του Claude Debussy (Pastorale, Interlude, Finale), ένα από τα ωραιότερα και δυσκολότερα έργα του ρεπερτορίου του φλάουτου, που γράφτηκε το 1915 και παρουσιάστηκε στο Longy Club της Βοστώνης το Νοέμβριο του 1916. Παρόλα αυτά μάλλον πρόκειται για σύμπτωση, καθώς μοιάζει απίθανο να παίχτηκε στην Ελλάδα εκείνη την εποχή η σύνθεση του Debussy. Ο Καλομοίρης πιθανώς χρησιμοποιεί αυτό τον ασυνήθιστο (ιδιαίτερα για το 1921) συνδυασμό οργάνων διότι, τόσο στο φλάουτο και το αγγλικό κόρνο όσο και στη βιόλα και την άρπα φαίνεται να έχει ιδιαίτερη προτίμηση, αφού τους έχει αναθέσει λυρικά σόλο και διαλόγους και σε συμφωνικά του έργα (λ.χ. το περίφημο σόλο της βιόλας στο τρίτο μέρος της *Συμφωνίας της Λεβεντιάς*, ή η καντέντσα στο *Δαχτυλίδι της Μάνας*). Το *Κουαρτέτο* γράφτηκε την ίδια εποχή με το *Τρίο για βιολί, πιάνο και βιολοντσέλο*, ωστόσο τα δύο αυτά έργα μουσικής δωματίου διαφέρουν πολύ. Το τριμερές κουαρτέτο είναι περισσότερο ελεύθερο και διάφανο, πιο «ανατολικό» αλλά και συγχρόνως πιο «γαλλικό» σε σχέση με το αντιστικτική πυκνότητας και δομής *Τρίο*. Ο συνθέτης πραγματοποίησε διορθώσεις και αλλαγές στο *Κουαρτέτο* κατά το 1954, και το έργο παίχτηκε στην τελική του μορφή στις 23 Μαρτίου 1982 από τους ερμηνευτές: Αλίκη Κρίθαρη (άρπα), Στέλλα Γαδέδη (φλάουτο), Χρήστο Αργυρόπουλο (αγγλικό κόρνο) και Γιάννη Βατικιώτη (βιόλα), οι οποίοι μετέπειτα το ηχογράφησαν. Η εκτέλεση του 1982,

⁴³¹ *Ελληνικόν Ωδείων Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της Ιδρύσεως του Ελληνικού Ωδείου. 1919-1924. Κανονισμός*, 15, 20.

⁴³² *Ελληνικόν Ωδείων (1919), Δελτίον του σχολικού έτους 1923-1924*, 14, 17.

σύμφωνα με τον Σύλλογο «Μανώλης Καλομοίρης» ήταν η παγκόσμια πρώτη, αν και το έργο είχε ήδη παρουσιαστεί στην αρχική του εκδοχή το 1923.⁴³³

Το έτος που ακολούθησε, 1923-1924, φοίτησαν συνολικά δύο χιλιάδες εβδομήντα μαθητές στα έντεκα τμήματα του κεντρικού ωδείου και των παραρτημάτων. Από αυτούς, μαθητές φλάουτου ήταν μόνο εννέα στο κεντρικό ίδρυμα και στο παράρτημα του Πειραιά, κλαρινέτου επτά και δεν υπήρχαν μαθητές άλλων πνευστών. Όσον αφορά στους καθηγητές, ο Μάγγος ήταν καθηγητής φλάουτου Β΄ τάξεως. Καθηγητής Α΄ τάξεως στο φλάουτο δεν υπήρχε, όπως και κανενός άλλου πνευστού οργάνου, ενώ στη βαθμίδα του διδάσκαλου Α΄ τάξεως υπήρχε ο Βασίλειος Σωζόπουλος, που δίδασκε κοντραμπάσο και πνευστά, χωρίς όμως να γνωρίζουμε τι ακριβώς διδασκόταν στο μάθημα των πνευστών. Τα δίδακτρα του κεντρικού κτηρίου διαμορφώνονταν ως εξής: η εγγραφή κόστιζε είκοσι πέντε δραχμές και τα ειδικά μαθήματα των πνευστών οργάνων σαράντα πέντε δραχμές μηνιαίως, ενώ η ορχήστρα (που ανήκε στα υποχρεωτικά μαθήματα) πενήντα δραχμές μηνιαίως, σε περίπτωση που κάποιος δεν παρακολουθούσε ένα από τα ειδικά μαθήματα, παρά μόνο συμμετείχε στην ορχήστρα.⁴³⁴ Στην τέταρτη μαθητική συναυλία, στις 18 Μαρτίου 1924, όπως και στην ένατη μουσική άσκηση στις 2 Φεβρουαρίου 1924 παίχτηκε το έργο *Concertstück* op. 198, του συνθέτη W. Rorr από τον σπουδαστή φλάουτου Κωνσταντίνο Χατζηνάσο.⁴³⁵

Οι λαϊκές συμφωνικές συναυλίες δίνονταν στο θέατρο Ινεάλ και, το εν λόγω έτος, τη διεύθυνση της ορχήστρας είχαν αναλάβει οι Διονύσιος Λαυράγκας, Μανώλης Καλομοίρης και Μάριος Βάρβογλης. Στην 8^η ετήσια συμφωνική συναυλία στις 13 Ιανουαρίου 1924 παίχτηκε το *Κοντσέρτο για φλάουτο και άρπα* του Mozart από την Καίτη Πρωτοπαπά και τον Σωκράτη Ζαργάνη και, κατά τον Μάρτιο και Απρίλιο, το ωδείο οργάνωσε σειρά συναυλιών και διαλέξεων περί της ελληνικής μουσικής στη Σορβόνη. Στη συναυλία που δόθηκε στις 5 Απριλίου στη Salle Pleyel στο Παρίσι, παίχτηκε, εκτός των άλλων, και το έργο του Καλομοίρη *Κουιντέτο σα φαντασία*, για φλάουτο, άρπα, βιόλα και αγγλικό κόρνο από τους Γάλλους μουσικούς: Jamet, Boulze, Gillet et Lefranc.⁴³⁶

Στις 25 Μαΐου 1924 έφτασε ο Gabriel Pierné⁴³⁷ στην Αθήνα, Γάλλος συνθέτης και διευθυντής της ορχήστρας Colonne του Παρισιού, κάτι που αποτέλεσε σημαντικό

⁴³³ Φίλιππος Τσαλαχούρης, Ένθετο κείμενο στη δισκογραφική έκδοση του συνθέτη, *Manolis Kalomiris, Quartetto quasi una Fantasia for harp, flute, English horn and viola, Symphony No 2* (δίσκος ακτίνας, LYRA 1991)

⁴³⁴ *Ελληνικόν Ωδείον (1919), Δελτίον Σχολικού Έτους 1923-1924*, 43.

⁴³⁵ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α΄ Πενταετίας από της Ιδρύσεως του Ελληνικού Ωδείου. 1919-1924. Κανονισμός*, 27, 28, 30, 31, 33, 41.

⁴³⁶ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α΄ Πενταετίας από της Ιδρύσεως του Ελληνικού Ωδείου. 1919-1924. Κανονισμός*, 101, 105, 108.

⁴³⁷ **Gabriel Henri Constant Pierné** (Metz, 1863- Ploujean, 1937) Γάλλος συνθέτης και μαέστρος. Καταγόταν από μουσική οικογένεια και σπούδασε στο Conservatoire του Παρισιού εκκλησιαστικό όργανο και σύνθεση στις τάξεις των Durand και Massenet. Μετά από τις σπουδές του δίδαξε πιάνο, μονωδία σε ιδιωτικά σχολεία και εργάστηκε ως οργανίστας σε εκκλησίες μέχρι το 1898. Το 1903 ξεκίνησε η καριέρα του ως μαέστρος στο θέατρο Colonne και όταν το 1910 ο Edouard Colonne πέθανε, ο Pierné τον διαδέχτηκε αναλαμβάνοντας τη θέση του πρώτου αρχιμουσικού, προέδρου και διευθυντή της ορχήστρας μέχρι το 1933. Υπήρξε πολύ δραστήριος μαέστρος, διευθύνοντας τουλάχιστον σαράντα οκτώ διαφορετικά προγράμματα μέσα σε μία χρονιά και αφιέρωνε τα καλοκαίρια του στη σύνθεση. Εκτός από έργα μπαρόκ και κλασικού ρεπερτορίου, ο Pierné πρόβαλε ιδιαίτερα το συμφωνικό έργο του César Franck (1822-1890) και παρουσίασε πρώτες εκτελέσεις σημαντικών σύγχρονων του -κυρίως Γάλλων- συνθετών, όπως: Debussy, Ravel, Roussel, καθώς και την πρεμιέρα του έργου του Igor Stravinsky, *Το πουλί της*

μουσικό γεγονός. Ο Pierné υπήρξε μεγάλος φιλέλληνας και ακούραστος δάσκαλος. Στην Αθήνα διηύθυνε την ορχήστρα του Ελληνικού Ωδείου σε δύο συναυλίες (στις 27 Μαΐου και στις 2 Ιουνίου) και έδωσε μία συναυλία με έργα του για μουσική δωματίου (στις 30 Μαΐου). Στην πρώτη συναυλία η ορχήστρα εκτέλεσε την 3^η Συμφωνία του Beethoven και σε πρώτη πανελλήνια εκτέλεση το *Ma mere l' Oye* του Ravel, καθώς και τη *Συμφωνία της Λεβεντιάς* του Καλομοίρη, το έργο του Pierné εμπνευσμένο από την ελληνική μυθολογία, *Cydalise et le chevre pied* (με τα μέρη Marche des Aegirans, La leçon de flute de Pan, Marche des élèves Nymphes, Le leçon de danse) και ένα έργο του υστερορομαντικού Γάλλου συνθέτη Henri Duparc (1848-1933). Στη δεύτερη συναυλία ακούστηκε η *Φανταστική Συμφωνία* του Hector Berlioz, το *Πέμπτο Κοντσέρτο για πιάνο* του Saint Saëns, έργα Ernest Chausson, Duparc και το ίδιο έργο του Pierné (*Cydalise et le chevre pied*). Με τον Μανώλη Καλομοίρη τους συνέδεε μεγάλη φιλία και ο Καλομοίρης είχε νωρίτερα επισκεφτεί το Παρίσι, διευθύνοντας εκεί συναυλίες με ελληνικά έργα, κάτι που αργότερα έκανε και ο Pierné στο Παρίσι.⁴³⁸

Κατά το έτος 1924-1925 οι μαθητές του φλάουτου ανήλθαν στους δέκα, όλοι στην τάξη του Μάγγου, που εξακολούθησε να είναι καθηγήτης Β' τάξης. Τα δίδακτρα είχαν αυξηθεί ως εξής: η εγγραφή κόστιζε εκατό δραχμές, η φοίτηση σε τάξη πνευστών εβδομήντα πέντε και η ορχήστρα εξήντα δραχμές μηνιαίως.⁴³⁹ Επίσης, από αυτό το έτος η ορχήστρα του Ελληνικού Ωδείου, υπό τη διεύθυνση του Μητρόπουλου, είχε τρεις θέσεις για φλάουτο και πίκκολο φλάουτο. Οι μουσικοί που έπαιζαν ήταν οι Σπύρος Μάγγος, Ευάγγελος Αλβανίτης και Ριχάρδος Φρέτζας, ενώ το όνομα του Σωζόπουλου συναντάται πρώτο στα κοντραμπάσα.⁴⁴⁰ Σε καμία από τις συναυλίες της ορχήστρας αυτής της χρονιάς δεν υπάρχει σολίστ φλάουτου, ούτε κάποια συναυλία μουσικής δωματίου με έργα για φλάουτο. Παρ' όλα αυτά, τα προγράμματα των συναυλιών της ορχήστρας περιλαμβάνουν πολύ γνωστά και απαιτητικά συμφωνικού και οπερατικού ρεπερτορίου έργα, κυρίως Ευρωπαϊών συνθετών. Αξιοσημείωτο είναι το ρεσιτάλ του τενόρου Hermann Görtler, καθηγητή του Ωδείου της Δρέσδης, στις 5 Φεβρουαρίου 1925 στο θέατρο «Ολύμπια», στο οποίο εκτός από τον Μητρόπουλο συνέπραξε και ο Μάγγος καθώς και το κουαρτέτο του Σούλτσε. Ο Μάγγος έπαιξε το έργο του Georges Hüe, *Soir Païen*, για σόλο φλάουτο.⁴⁴¹

φωτιάς. Το συνθετικό του έργο με επιρροές αρχικά από τους συνθέτες Massenet, Franck, Saint-Saëns και αργότερα από τους Debussy, Ravel και Roussel, περιλαμβάνει έργα για πιάνο, όπερες, ορατόρια, μπαλέτα, έργα μουσικής δωματίου καθώς και ορχηστρική και φωνητική μουσική. Το 1925 εκλέχθηκε μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας Καλών Τεχνών. **Georges Masson.** "Pierné, Gabriel." *Grove Music Online. Oxford Music Online.* Oxford University Press. <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/21712> πρόσβαση στις 17/5/2016.

⁴³⁸ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της Ιδρύσεως του Ελληνικού Ωδείου. 1919-1924. Κανονισμός, 133-137.*

⁴³⁹ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα, 85, 87.*

⁴⁴⁰ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. Δελτίον Α' Πενταετίας από της Ιδρύσεως του Ελληνικού Ωδείου. 1919-1924. Κανονισμός, 89, 174.*

⁴⁴¹ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. (1919) Δελτίον του σχολικού έτους 1924-1925* (Αθήναι: Τύποις Νάρκισσου, 1925), 17, 121.

Εικ. 33. Η ορχήστρα του Ελληνικού Ωδείου υπό τη διεύθυνση του Gabriel Pierné.⁴⁴²

Κατά τη διάρκεια του 1925 ιδρύθηκε το εμπορικό τμήμα του Ωδείου με σκοπό να διευκολύνει τους μαθητές να αποκτήσουν μουσικά έργα και όργανα. Το τμήμα διέθετε πλήθος από πάρτες και παρτιτούρες όλων των μουσικών ειδών, καθώς και παιδαγωγικά κλασικά και νεώτερα έργα, κάθε είδους μουσικά όργανα, έγχορδα και πνευστά, εξαρτήματα αυτών και πιάνο των καλύτερων εργοστασίων της Ευρώπης.⁴⁴³

Τον Σεπτέμβριο του 1926 κάποιοι από τους καθηγητές και διδάσκαλους του Ελληνικού Ωδείου μαζί με τον πρώην διευθυντή του, Μανόλη Καλομοίρη, αποχώρησαν και ίδρυσαν ένα νέο ωδείο. Από τότε ανατέθηκε στον Θησέα Πίνδιο η διεύθυνση του Ελληνικού Ωδείου. Οι μαθητικές ασκήσεις εξακολουθούσαν να γίνονται συστηματικά μία φορά την εβδομάδα σε αίθουσα του ωδείου και οι μαθητικές συναυλίες στο θέατρο «Κεντρικόν», στις οποίες λάμβαναν μέρος διακεκριμένοι μαθητές. Κατά το έτος 1926-1927 εισήχθη και το μάθημα της ορχήστρας, διδασκόμενο από τους Μάριο Βάρβογλη και Αλέκο Κόντη, που προετοίμαζε τους μαθητές για τη συμφωνική ορχήστρα.⁴⁴⁴

Κατά το σχολικό έτος 1926-1927 ο Σπυρίδων Μάγγος παρέμεινε καθηγητής Β' τάξης του Ελληνικού Ωδείου και τα δίδακτρα της τάξης του φλάουτου αυξήθηκαν σημαντικά, στις χίλιες πεντακόσιες δραχμές ετησίως. Στην Έκτη Μουσική Άσκηση στις 17 Δεκεμβρίου 1926 ο μαθητής της Ανωτέρας, Ιωάννης Παπαζήσης, ερμήνευσε το έργο του Ropp, *Concert Italien*.⁴⁴⁵

Κατά το 1927-1928 ιδρύθηκαν ακόμη τέσσερα παραρτήματα στον Βόλο, τη Χίο, το Νέο Φάληρο και τη Νέα Φιλαδέλφεια και συνολικά φοίτησαν δύο χιλιάδες τριακόσιοι οκτώ μαθητές, από τους οποίους οι εκατόν πενήντα δωρεάν. Ο Μάγγος

⁴⁴² *Ελληνικόν Ωδείον, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων των σχολικών ετών 1938-1939 και 1939-1940* (Αθήναι: 1940), 175.

⁴⁴³ *Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. (1919) Δελτίον Σχολικού Έτους 1924-1925*, 146.

⁴⁴⁴ *Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων 10^{ου} και 11^{ου} σχολικών ετών 1928-1929 & 1929-1930*, 14.

⁴⁴⁵ *Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων 8^{ου} σχολικού έτους 1926-1927* (Αθήναι: 1927), 11, 36, 61.

παρέμεινε καθηγητής φλάουτου Β΄ τάξης. Τον Μάιο του 1928 ο Gabriel Pierné επισκέφθηκε και πάλι την Αθήνα επ' ευκαιρία της γαλλικής έκθεσης στο Ζάππειο.⁴⁴⁶

Κατά τα σχολικά έτη 1928-1929 και 1929-1930 δεν υπήρξε κάποια μεταβολή ως προς τον καθηγητή του φλάουτου, ενώ σημειώθηκε αύξηση των μαθητών. Συνολικά φοίτησαν δύο χιλιάδες τετρακόσιοι τρεις μαθητές και στο κεντρικό ίδρυμα χίλιοι τριακόσιοι δεκατέσσερις, εκ των οποίων οι εκατόν είκοσι τρεις άποροι μαθητές έλαβαν δωρεάν διδασκαλία. Ως προς τις εκδηλώσεις του έτους, την Τρίτη 14 Ιανουαρίου 1930 δόθηκε διάλεξη του Ομίλου Φίλων Ασυρμάτου στην αίθουσα του «Παρνασσού». Στο δεύτερο μέρος της διάλεξης πραγματοποιήθηκε η έναρξη της λειτουργίας του πρώτου ραδιοφωνικού πομπού στην Ελλάδα, ο οποίος εγκαταστάθηκε στον επάνω όροφο του κτηρίου του «Παρνασσού». Μετά από τον χαιρετισμό του Υπουργού της Συγκοινωνίας έγινε εκτέλεση της *Ελληνικής Ραψωδίας* του Κρασσά, που ηχογραφήθηκε στον μουσικό θάλαμο του Παρνασσού με τη συμμετοχή των καθηγητών του Ελληνικού Ωδείου: Ήβης Πανά στο πιάνο, Τόνυ Σούλτσε στο βιολί, Σπύρου Μάγγου στο φλάουτο και Αλέξανδρου Αντωνόπουλου στο τσέλο.⁴⁴⁷

Κατά το σχολικό έτος 1930-1931 οι μαθητές αυξήθηκαν στους δύο χιλιάδες τετρακόσιους εξήντα τέσσερις, από τους οποίους οι εξήντα πέντε άποροι μαθητές φοίτησαν δωρεάν. Ο Σπύρος Μάγγος άλλαξε βαθμίδα διδασκαλίας και προήχθη σε καθηγητή Α΄ τάξεως. Το έτος αυτό δε δόθηκαν πτυχία, ούτε διπλώματα φλάουτου.⁴⁴⁸

Το επόμενο έτος, 1931-1932, τα παραρτήματα του ωδείου εντός Αθηνών ανήλθαν σε δεκατέσσερα. Ο Μάγγος δεν εμφανίζεται πλέον στον κατάλογο των καθηγητών, στον οποίο συναντούμε τον Νικόλαο Τατσόπουλο ως διδάσκαλο πνευστών. Στο θέατρο Ολύμπια δόθηκε στις 28 Ιανουαρίου 1931 συναυλία μουσικής δωματίου, όπου παίχτηκε το *Τρίο* [sic] για φλάουτο, βιολί και πιάνο από τη *Μουσική Προσφορά* του J. S. Bach⁴⁴⁹ από τους μουσικούς: Άλεξ Τουρνάισεν στο πιάνο, Τόνυ Σούλτσε στο βιολί και Νικόλαο Τατσόπουλο στο φλάουτο.⁴⁵⁰

Κατά το έτος 1932-1933 ο Τατσόπουλος παρέμεινε διδάσκαλος πνευστών, χωρίς να γίνεται σαφές ποια πνευστά όργανα δίδασκε. Οι μαθητές του ωδείου μειώθηκαν περίπου κατά εκατό και επίσης περιορίστηκε η δωρεάν διδασκαλία παραχωρήθηκε σε εξήντα τρεις άπορους μαθητές.⁴⁵¹

Το ερχόμενο έτος, 1933-1934, ενεγράφησαν δύο χιλιάδες τριακόσιοι πενήντα εννέα και σε εβδομήντα άπορους μαθητές παραχωρήθηκε δωρεάν διδασκαλία. Ο Νίκος Τατσόπουλος ήταν ο διδάσκαλος του φλάουτου, η τάξη του οποίου είχε έξι μαθητές. Στις διπλωματικές και πτυχιακές εξετάσεις, κατά τον Απρίλιο και Μάιο 1934, δε δόθηκαν πτυχία ή διπλώματα φλάουτου, ενώ οι συναυλίες της ορχήστρας του Ωδείου πραγματοποιούνταν εκτός από την αίθουσα του Ελληνικού Ωδείου, στο θέατρο Ολύμπια και στο κινηματοθέατρο Παλλάς.⁴⁵²

⁴⁴⁶ *Ελληνικό Ωδείο, Δελτίον του 9ου σχολικού έτους 1927-1928* (Αθήναι: Τύποις Ε. Σ. Φαρασοπούλου, 1928), 5, 8, 10.

⁴⁴⁷ *Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων 10^{ου} και 11^{ου} σχολικών ετών 1928-1929 & 1929-1930* (Αθήναι: 1930), 5, 46, 48.

⁴⁴⁸ *Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων δωδέκατου σχολικού έτους 1930-1931* (Αθήναι: 1931), 9.

⁴⁴⁹ Πρόκειται για την Τρίο-Σονάτα από τη *Μουσική Προσφορά* του Bach.

⁴⁵⁰ *Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων δέκατου τρίτου σχολικού έτους 1931-1932* (Αθήναι: 1932), 6, 20.

⁴⁵¹ *Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων δέκατου τέταρτου σχολικού έτους 1932-1933* (Αθήναι: 1933), 6, 10.

⁴⁵² *Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων δεκάτου πέμπτου σχολικού έτους 1933-1934 και δέκατου έκτου σχολικού έτους 1934-1935* (Αθήναι: 1935), 6, 10.

Κατά το έτος που ακολούθησε, 1934-1935, υπήρχε μείωση των εγγραφών. Συνολικά φοίτησαν δύο χιλιάδες τριάντα οκτώ μαθητές και στο κεντρικό ίδρυμα οι μαθητές φλάουτου μειώθηκαν στους τρεις. Ο Τατσόπουλος δίδασκε φλάουτο στο κεντρικό κτήριο, ενώ ο Μάγγος ήταν διδάσκων στο Ελληνικό Ωδείο του Βόλου. Το δικαίωμα εγγραφής ανήλθε στις διακόσιες πενήντα δραχμές εφάπαξ, το κόστος της εκμάθησης φλάουτου έμεινε σταθερό στις χίλιες πεντακόσιες δραχμές ετησίως και τα εξέταστρα των διπλωματικών εξετάσεων κόστιζαν χίλιες πεντακόσιες δραχμές. Στις 14 Δεκεμβρίου πέθανε η διακεκριμένη πιανίστα και καθηγήτρια του Ελληνικού Ωδείου, Lina von Lottner. Η Lottner, εκτός από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, μέσα από τη συνεργασία της με τον διακεκριμένο καθηγητή Karl Bemmer είχε παρουσιάσει πρώτη στην Ελλάδα πολλά ορατόρια μεγάλων μουσουργών στα ελληνικά⁴⁵³ και σε συνεργασία με τον Γεράσιμο Βώκο είχαν εκδώσει το πρώτο μουσικοϊστορικό περιοδικό στην Ελλάδα, «Απόλλων». Το διοικητικό συμβούλιο του Ελληνικού Ωδείου θέσπισε στη μνήμη της ετήσιο βραβείο χιλίων δραχμών. Ακολούθως, στις 13 Απριλίου πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες διπλωματικές εξετάσεις φλάουτου του Ελληνικού Ωδείου. Ο μαθητής Ιωάννης Γ. Παπαζήσης, από το Αργοστόλι, που φοίτησε στην τάξη του Τατσόπουλου, κατόπιν εξετάσεων έλαβε δίπλωμα φλάουτου με βαθμό άριστα και Α΄ βραβείο με έπαθλο χίλιες δραχμές. Η εξεταστική επιτροπή αποτελούνταν από τους: Κωνσταντίνο Σφακιανάκη, Διονύσιο Λαυράγκα, Ιωάννη Ψαρούδα, Δημήτριο Λεβίδη, Μάριο Βάρβογλη και Αντίοχο Ευαγγελάτο και το πρόγραμμα των εξετάσεων του ήταν το εξής: Fürstenau: *Etüde* No 3 και No 21, Mozart: *Concert No 1 en sol majeure*, C. Chaminade: *Concertino* op. 107, Philipp Jarnach: *Sonatine* op. 12, Demersseman: *Geme Solo de Concert* op. 82.⁴⁵⁴

Το ερχόμενο έτος, 1935-1936, ο Τατσόπουλος παρέμεινε διδάσκαλος του φλάουτου. Οι μαθητές του ωδείου αυξήθηκαν στους δύο χιλιάδες διακόσιους τριάντα έναν, από τους οποίους φλάουτο μάθαιναν στην Αθήνα μόνο τρεις και άλλοι τρεις σε παραρτήματα της περιφέρειας. Στις 10 Μαΐου 1936 στην αίθουσα του Ελληνικού Ωδείου δόθηκε μαθητική συναυλία της τάξης τραγουδιού της καθηγήτριας Λέλας Μπερτούμη, με τη συνοδεία της Ροζαλίας Καμίνσκυ στο πιάνο και με την ευγενική σύμπραξη της Ντίντης Περδικίδου στο βιολί και του Ιωάννη Παπαζήση στο φλάουτο. Το έργο που ερμήνευσαν, στο δεύτερο μέρος της συναυλίας, ήταν το *Perle du Bresil* του συνθέτη David.⁴⁵⁵

Κατά το έτος 1936-1937 φοίτησαν συνολικά δύο χιλιάδες τριακόσιοι μαθητές και στο κεντρικό εννιακόσιοι τριάντα εννέα. Μόνον ένας μαθητής σπούδασε φλάουτο στο κεντρικό ωδείο και άλλοι τέσσερις σε παραρτήματα της περιφέρειας. Στις 19

⁴⁵³ Κατά το διάστημα 1922-1934 παρουσιάστηκαν στην Αθήνα πολλά έργα φωνητικής μουσικής μεταξύ των οποίων και τα εξής ορατόρια: Pergolesi, *Stabat Mater*, Berlioz, *Η παιδική ηλικία του Χριστού* και *Η καταδίκη του Φάουστ*, Dubois, *Οι 7 Λόγοι του Ιησού*, τα *Ρέκβιεμ* των Mozart, Verdi, Brahms και Berlioz, Haydn, *Die Schöpfung*, Honneger, Βασιλεύς Δαβίδ, κ. ά., **Ρωμανού**, *Έντεχνη Ελληνική Μουσική στους Νεότερους Χρόνους*, 215.

⁴⁵⁴ *Ελληνικό Ωδείο*, 1919, *Δελτίον Πεπραγμένων Δεκάτου πέμπτου σχολικού έτους 1933-1934 και Δεκάτου έκτου σχολικού έτους 1934-1935*, 33-35, 40, 66, 72, 85.

⁴⁵⁵ *Ελληνικό Ωδείο*, 1919, *Δελτίον Πεπραγμένων Δεκάτου εβδόμου σχολικού έτους 1935-1936 και Δεκάτου ογδόου σχολικού έτους 1936-1937* (Αθήνα: 1937), 11, 15, 35, 36.

Απριλίου 1937 δόθηκε συναυλία του καθηγητή Σπύρου Μάγγου στην αίθουσα του Ωδείου Αθηνών.⁴⁵⁶

Κατά το 1937-1938, διδάσκαλος φλάουτου ήταν ο Νικόλαος Τατσόπουλος και παράλληλα ο Ιωάννης Παπαζήσης διορίστηκε διδάσκων φλάουτου στο κεντρικό ίδρυμα. Οι μαθητές αυξήθηκαν στους δύο χιλιάδες τριακόσιους είκοσι τέσσερις, πέντε από τους οποίους στην τάξη του φλάουτου. Το κόστος εγγραφής έμεινε σταθερό στις διακόσιες πενήντα δραχμές, ενώ τα διδάκτρα του φλάουτου αυξήθηκαν σημαντικά, στις τριακόσιες δραχμές μηνιαίως.⁴⁵⁷

Κατά τα έτη 1938-1939 και 1939-1940 ο Νικόλαος Τατσόπουλος ήταν καθηγητής στη σχολή πλαγιάουλου. Οι μαθητές συνολικά ήταν δύο χιλιάδες πενήντα έξι και στην τάξη φλάουτου του κεντρικού φοιτούσαν μόνον τρεις και άλλοι τέσσερις σε παραρτήματα της περιφέρειας. Κατά το επόμενο έτος (1939-1940) οι μαθητές ήταν δύο χιλιάδες τριακόσιοι είκοσι ένας, όμως μόνο πέντε στην τάξη του φλάουτου.⁴⁵⁸

Στο σύντομο αυτό χρονικό διάστημα (1919-1940) το Ελληνικό Ωδείο κατάφερε να δώσει μόνο ένα απολυτήριο δίπλωμα σε μαθητή φλάουτου. Το γεγονός αυτό, καθώς και οι πολύ μικρές τάξεις φλάουτου, δείχνουν ότι δεν ήταν δημοφιλές όργανο, όπως και τα υπόλοιπα πνευστά. Την εποχή αυτή άλλωστε στα κορίτσια επιτρεπόταν να μάθουν μόνο πιάνο ή μονωδία, ενώ για τα αγόρια προορίζονταν τα πνευστά όργανα. Τα τελευταία είχαν συνδεθεί στη συνείδηση των περισσοτέρων με τις μπάντες του στρατού και άλλων συλλόγων και πιθανώς να θεωρούνταν λιγότερο ελκυστικά.

Ως προς το ρεπερτόριο του φλάουτου, όπως φαίνεται από την ύλη της κάθε τάξης, αλλά και από τα έργα που παίζονταν στις συναυλίες, υπήρχε ιδιαίτερη προτίμηση στους συνθέτες από τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία. Το φλάουτο συνήθως συνοδευόταν από πιάνο και σπανιότερα από τη συμφωνική ορχήστρα του ωδείου, ενώ οι περιπτώσεις συνόλων μουσικής δωματίου είναι ελάχιστες ως μηδαμινές, με εξαίρεση το έργο του Καλομοίρη, *Κουαρτέτο σα Φαντασία*.

2.5. Το Εθνικό Ωδείο

2.5.1. Η ίδρυση

Το Εθνικό Ωδείο ιδρύθηκε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εμπορίου, Γεωργίας και Βιομηχανίας, με υπουργική πράξη στις 4/16 Αυγούστου 1926 επί προεδρίας του Παύλου Κουντουριώτη και υπαγόταν στο Γραφείο Αστικών Συνεταιρισμών της Υπηρεσίας Κοινωνικής Πολιτικής. Ως συνεταιρισμός έφερε την επωνυμία «Εθνικόν Ωδείον Συν, Π.Ε.», η μερίδα του οποίου ορίστηκε στις 2500 δραχμές. Το Εθνικό Ωδείο από τη χρονιά της ίδρυσής του έως το 1935 στεγάστηκε στην οδό Δώρου 3 και αργότερα μεταφέρθηκε στη συμβολή των οδών Γ' Σεπτεμβρίου 31 και Σολωμού 60.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ *Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων Δεκάτου εβδόμου σχολικού έτους 1935-1936 και Δέκατου ογδόου σχολικού έτους 1936-1937*, 44, 45, 64.

⁴⁵⁷ *Ελληνικόν Ωδείον, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων του σχολικού έτους 1937-1938* (Αθήνα: 1938), 11-13.

⁴⁵⁸ *Ελληνικόν Ωδείον 1919, Δελτίον Πεπραγμένων των σχολικών ετών 1938-1939 και 1939-1940*, 10, 14.

⁴⁵⁹ *Εθνικόν Ωδείον Συνεταιρισμός Π.Ε., Καταστατικόν 1926* (Αθήνα: Τύποις Μ. Παντατοσάκη, 1926), 4.

Όπως αναφέρεται στο καταστατικό του, «Τό Εθνικόν Ωδείο ιδρύθη υπό ομάδα καλλιτεχνών και μελών της Αθηναϊκής κοινωνίας⁴⁶⁰ διά να συνεχίση τας υγείας παραδόσεις τού κατά το 1919 ιδρυθέντος συνεταιρισμού «Ελληνικόν Ωδείο» τό οποίον επί τέσσαρα ολόκληρα έτη κατώρθωσε νά προαγάγη τήν μουσικήν τέχνην και να συντελέση εις την εξάπλωσιν της μουσικής παιδείας εις τας Αθήνας και τας επαρχίας. Δυστυχώς η κατά το 1926 μετατροπή του συνεταιρισμού τούτου εις Ανώνυμον Εταιρείαν με εμπορικούς αντικειμενικούς σκοπούς εξέτρεψε το Ελληνικό Ωδείο του σκοπού του και ηνάγκασε τους κυριωτέρους του ιδρυτάς νά αποχωρήσουν εν σώματι του Ελληνικού Ωδείου και να ιδρύσουν το Εθνικόν Ωδείο.» [sic]⁴⁶¹

Σκοπός του ιδρύματος ήταν αφενός η μόρφωση συνθετών, εκτελεστών και παιδαγωγών της μουσικής καθώς και ερμηνευτών της δραματικής τέχνης και αφετέρου η, το δυνατόν, ευρύτερη ανάπτυξη και διάδοση της μουσικής στην Αθήνα και την περιφέρεια, άρρηκτα συνυφασμένη με την ενίσχυση της εθνικής μουσικής παραγωγής και δημιουργίας και τη διάδοσή της στο ελληνικό και ξένο κοινό. Επίσης απέβλεπε στην υποστήριξη Ελλήνων καλλιτεχνών εκτελεστών τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, στην επικοινωνία της ελληνικής μουσικής ζωής με τη μεγάλη παγκόσμια μουσική οικογένεια και στη μελέτη και συλλογή της ελληνικής μουσικής λαογραφίας, χορογραφίας και οργανολογίας. Επιπλέον η σύσταση ορχήστρας και χορωδίας, κυρίως από μαθητές του ωδείου, ήταν πρωταρχικό μέλημα των ιδρυτών και ευοδώθηκε σύντομα μετά την ίδρυση του ωδείου.⁴⁶²

Ο διευθυντής του Εθνικού Ωδείου ήταν ο Μανώλης Καλομοίρης, το όνομα του οποίου συγκαταλέγεται και στον *Κατάλογο των ιδρυτών και συνεταίρων*. Υπήρχε επίσης διοικητικό συμβούλιο, καλλιτεχνική επιτροπή, εποπτικό συμβούλιο και έφοροι σχολών.⁴⁶³ Σύντομα δημιουργήθηκαν παραρτήματα του ωδείου, τόσο στην Αττική, όσο και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, λ.χ. Θεσσαλονίκη, αλλά και εκτός συνόρων, στην Αλεξάνδρεια, το Κάιρο και τη Λευκωσία.⁴⁶⁴

2.5.2. Η λειτουργία του Εθνικού Ωδείου

Σύμφωνα με το καταστατικό το προσωπικό του ωδείου διαμορφωνόταν ως εξής: i) Διδάσκοντες μαθητές, που δίδασκαν τους μαθητές των προκαταρκτικών τάξεων και τις πρώτες χρονιές της κατωτέρας, ύστερα από πρόταση του Εφόρου, υπό την εποπτεία και σε συνεννόηση με τον διευθυντή, ii) Διδάσκαλοι Β΄ τάξεως, που διορίζονταν από την καλλιτεχνική επιτροπή και ήταν κάτοχοι διπλώματος ή πτυχίου, iii) Διδάσκαλοι Α΄ τάξεως, που διορίζονταν οι έχοντες δίπλωμα σολίστ με Α΄ βραβείο του Εθνικού Ωδείου ή άλλων ιδρυμάτων ισοβάθμιών του ή μουσική μόρφωση ανάλογη (επίσης μπορούσαν να έχουν και πτυχίο αντίστιξης με βαθμό άριστα), iv) Καθηγηταί Α΄ και Β΄ τάξεως, που

⁴⁶⁰ Τα κυριότερα ιδρυτικά μέλη ήταν οι: Χαρίκλεια Καλομοίρη, Μαρίκα Κοτοπούλη, Διονύσιος Λαυράγκας, Σοφία Σπανούδη, Φρειδερίκος Βολωνίνης. <http://www.ethnikoodeio.com/about-us/history/> (πρόσβαση στις 6/4/2016)

⁴⁶¹ *Εθνικόν Ωδείο 1926* (Αθήνα: Τύποις Δ. Λαδόπουλου, 1926) και *Εθνικόν Ωδείο Συνεταιρισμός Π.Ε. "Καταστατικόν 1926"*, 7.

⁴⁶² *Εθνικόν Ωδείο Συνεταιρισμός Π.Ε., Καταστατικόν 1926*, 7.

⁴⁶³ *Εθνικόν Ωδείο 1926*, 6,7.

⁴⁶⁴ <http://www.ethnikoodeio.com/about-us/history/> (πρόσβαση στις 6/4/2016)

διορίζονταν όσοι διέθεταν τα παραπάνω προσόντα και είχαν διακριθεί σε ειδικές σπουδές στο εξωτερικό ή είχαν επιδείξει γενικότερα μία αξιόλογη καλλιτεχνική δράση, ν) έκτακτοι Καθηγηταί, vi) τακτικοί Καθηγηταί.⁴⁶⁵

Η έναρξη εγγραφών στο ωδείο άρχιζε την 1^η Σεπτεμβρίου και έναρξη μαθημάτων στις 17 Σεπτεμβρίου. Οι εισιτήριες εξετάσεις άρχιζαν στις 25 Σεπτεμβρίου και συγκεκριμένα για τα πνευστά έγιναν στις 28 Σεπτεμβρίου για το έτος 1926.⁴⁶⁶

Τα μαθήματα χωρίζονταν σε γενικά και ειδικά.⁴⁶⁷ Τα γενικά (υποχρεωτικά) μαθήματα που διδάσκονταν ήταν μορφολογία, αρμονία, θεωρία και σολφέζ, μουσική δωματίου, ιστορία της μουσικής και χορωδία. Τα ειδικά περιλάμβαναν το ειδικό αρμονίας, αντίστιξη, σύνθεση, ενοργάνωση πνευστών, δραματική και απαγγελία, μονωδία και τα όργανα: πιάνο, βιολί, βιολοντσέλο, βιόλα, άρπα, κοντραμπάσο, πνευστά.⁴⁶⁸ Τα πνευστά αναφέρονται ως ομάδα, σε αντίθεση με τα έγχορδα, και συμπεραίνουμε έτσι ότι οι τάξεις των πνευστών οργάνων, τουλάχιστον στην αρχή, δεν ήταν διαχωρισμένες όπως των εγχόρδων, αλλά, όπως συνέβαινε και στις φιλαρμονικές, ένας δάσκαλος αναλάμβανε να διδάξει σε περισσότερες από μία τάξεις πνευστών.

Οι εγγραφές των μαθητών άρχιζαν την 1^η Σεπτεμβρίου και τα μαθήματα στις 15 του ίδιου μήνα. Το κόστος της εγγραφής ήταν εκατόν δέκα δραχμές, δικαίωμα εγγραφής, βιβλιαρίου, δελτίου και οργανισμού. Οι εισιτήριες εξετάσεις ξεκινούσαν στις 15 Σεπτεμβρίου και από οι εξετάσεις των πνευστών λάμβαναν χώρα στις 18 Σεπτεμβρίου.⁴⁶⁹ Τα δίδακτρα για τα πνευστά όργανα κατά το πρώτο σχολικό έτος ήταν εβδομήντα πέντε δραχμές μηνιαίως.⁴⁷⁰

Οι συναυλίες και παραστάσεις του Εθνικού Ωδείου γίνονταν στο θέατρο «Διονύσια» και αργότερα στο θέατρο «Ολύμπια» ενώ οι τελειόφοιτοι και αριστούχοι μαθητές έδιναν συναυλίες και στην αίθουσα του Συλλόγου «Παρνασσός». Οι συμφωνικές συναυλίες των τελειοφοίτων μαθητών πραγματοποιούνταν με τη συνοδεία πλήρους συμφωνικής ορχήστρας, υπό τη διεύθυνση του Μανώλη Καλομοίρη.

2.5.3. Η σχολή του φλάουτου του Ελληνικού Ωδείου: Διδάσκοντες, μαθητές και συναυλίες

Αναφορικά με τους καθηγητές του φλάουτου, στα δελτία των σχολικών ετών 1926-1927, 1927-1928, δεν αναφέρεται τάξη ή καθηγητής, ούτε και διδάσκαλος φλάουτου, παρά μόνο ο Βασίλειος Σωζόπουλος ως διδάσκαλος πνευστών, ενοργάνωσης και κοντραμπάσου. Με την ίδια ιδιότητα αναφέρεται το όνομά του και στα δελτία των ετών 1934-1935 και 1939-1940, ενώ αντίθετα υπάρχουν διδάσκαλοι τρομπέτας, κόνρου και όμποε.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ *Εθνικόν Ωδείον Συνεταιρισμός Π.Ε., Καταστατικόν 1926*, 24, 25.

⁴⁶⁶ *Εθνικόν Ωδείον, 1926, Δελτίον του σχολικού έτους 1934-1935* (Αθήναι: Τύποις Δ. Κ. Καβαλλιώτη, 1934), 17-19.

⁴⁶⁷ Στα γενικά μαθήματα ανήκαν τα υποχρεωτικά, δηλαδή θεωρία της μουσικής, αρμονία, πιάνο, χορωδία, ορχήστρα, ιστορία της μουσικής, εκ πρώτης όψεως ανάγνωση και μελοδραματική. *Εθνικόν Ωδείον 1926*, 15.

⁴⁶⁸ *Εθνικόν Ωδείον 1926*, 14, 15.

⁴⁶⁹ *Εθνικόν Ωδείον. Δελτίον σχολικού έτους 1926-1927*, 13.

⁴⁷⁰ *Εθνικόν Ωδείον 1926*, 14.

⁴⁷¹ *Εθνικόν Ωδείον. Δελτίον σχολικού έτους 1934-1935* (Αθήναι: Τύποις Δ. Κ. Καβαλλιώτη, 1934), 16.

Εικάζουμε ότι ο Σωζόπουλος είχε πιθανώς αναλάβει τη διδασκαλία των υπολοίπων πνευστών και κατ' επέκταση του φλάουτου, δυστυχώς όμως δεν υπάρχουν ασφαλείς και διασταυρωμένες πληροφορίες γι' αυτό. Για πρώτη φορά αναφέρονται δάσκαλοι και καθηγητές γαλλικού κόνρου, αγγλικού κόνρου, κλαρινέτου και φαγκότου στο σχολικό έτος 1938-1939.⁴⁷²

Ο Βασίλειος Σωζόπουλος ήταν διδάσκων φλάουτου από το 1927 στο Εθνικό Ωδείο. Η βαθμίδα που είχε ήταν διδασκάλου και εκτός από πνευστά δίδασκε κοντραμπάσο και ενοργάνωση.⁴⁷³ Στο επόμενο έτος, 1928-1929, ο Σωζόπουλος αναφέρεται ως καθηγητής Β' τάξεως. Επίσης, ως καθηγήτρια Β' τάξεως αναφέρεται και η Μαίρη Φραγκοπούλου, που δίδασκε ακριβώς τα ίδια μαθήματα, δηλαδή ενοργάνωση, κοντραμπάσο και πνευστά.⁴⁷⁴

Κατά το έτος 1929-1930 αναφέρεται μόνο ο Σωζόπουλος ως καθηγητής Β'⁴⁷⁵ όπως επίσης και κατά το επόμενο σχολικό έτος. Κατά τη διάρκεια αυτού του έτους δέκα μαθητές φοίτησαν συνολικά στα πνευστά, χωρίς όμως παραπάνω πληροφορίες, για το πόσοι μαθητές φοίτησαν φλάουτο.⁴⁷⁶

Κατά το 1931-1932 φοίτησαν είκοσι μαθητές στα πνευστά όργανα και ο Σωζόπουλος ήταν ο καθηγητής Β' τάξης ενοργάνωσης, πνευστών και κοντραμπάσου,⁴⁷⁷ ενώ κατά το 1932-1933 φοίτησαν δεκαεννέα μαθητές στην τάξη του Σωζόπουλου, που παρέμεινε καθηγητής Β' τάξης.⁴⁷⁸

Κατά το έτος 1933-1934 ο Σωζόπουλος παρέμεινε στις έδρες που δίδασκε, έχοντας στην τάξη του τριάντα μαθητές, χωρίς όμως να γνωρίζουμε ποια ακριβώς πνευστά διδάσκονταν και πόσοι μαθητές αντιστοιχούσαν σε κάθε όργανο. Επίσης, ξεκίνησε τη λειτουργία της η εσπερινή λαϊκή σχολή, όπου διδασκόταν το φλάουτο μαζί με την κορνέτα και το κλαρινέτο. Στις διπλωματικές, πτυχιακές και προκριματικές εξετάσεις (χειμερινές και θερινές), δεν υπάρχουν στοιχεία για τα πνευστά όργανά. Τον Μάρτιο του 1934 ο Καλομοίρης διηύθυνε την Ορχήστρα των Ραδιοφωνικών Σταθμών Πράγας και Βαρσοβίας σε έργα: Λαυράγκα, Κοκκίνου, Λαμπελέτ, Ζώρα, Ριεργέ και του ίδιου. Επίσης στις 7 Ιουνίου 1934 δόθηκε από τον Ραδιοφωνικό Σταθμό του Καΐρου συναυλία με τη σύμπραξη του Καλομοίρη, της διπλωματούχου μονωδού του Εθνικού Ωδείου, Φανής Παπαναστασίου, που εκτός των άλλων ερμήνευσε και την άρια από τη *Lucia di Lamermoor* του Donizetti συνοδευόμενη στο φλάουτο από τον καθηγητή Βονομί.⁴⁷⁹

⁴⁷² *Εθνικόν Ωδείον. Δελτίον σχολικού έτους 1938-1939* (Αθήναι: Τυπογραφείο Αρμονία, 1938), 12.

⁴⁷³ *Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1927-1928*, (Αθήναι: Τύποις Εταιρείας «ΠΙΣ», 1927), 9.

⁴⁷⁴ *Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1928-1929* (Αθήναι, Τυπογραφικά καταστήματα αδελφών Γεράρδων, 1928), 9.

⁴⁷⁵ *Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1929-1930* (Αθήναι, Τυπογραφικά καταστήματα αδελφών Γεράρδων, 1929), 9.

⁴⁷⁶ *Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1930-1931* (Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα αδελφών Γεράρδων, 1930), 9, 17.

⁴⁷⁷ *Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1931-1932* (Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα Δ. Κ. Καβαλλιώτη, 1931), 10, 20.

⁴⁷⁸ *Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1932-1933* (Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα Δ. Κ. Καβαλλιώτη, 1932), 10, 22, 46.

⁴⁷⁹ *Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1933-1934* (Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα Δ. Κ. Καβαλλιώτη, 1933), 11, 22, 46, 21, 34, 49, 50.

Κατά το σχολικό έτος 1934-1935 ο Σωζόπουλος δίδασκε κοντραμπάσο και πνευστά ως καθηγητής Β΄ και τριάντα εννέα μαθητές μάθαιναν πνευστά. Κατά το έτος αυτό στο Εθνικό Ωδείο και στα παραρτήματά του φοίτησαν συνολικά χίλιοι εξακόσιοι σαράντα επτά μαθητές. Επίσης στο παράρτημα της Θεσσαλονίκης φλάουτο δίδασκε ο Σ. Τέουτζεκ.⁴⁸⁰

Το επόμενο σχολικό έτος, 1935-1936 ο Βασίλειος Σωζόπουλος διατήρησε τη θέση του καθηγητή Β΄ τάξης στη σχολή κοντραμπάσου και πνευστών, ενώ προστέθηκε ξεχωριστά διδάσκαλος Α΄ για το φλάουτο, που ήταν ο Σπύρος Μάγγος, καθηγητής και στο Ελληνικό Ωδείο. Οι μαθητές των πνευστών ήταν σαράντα ένας και συνεχίστηκε η λειτουργία της εσπερινής λαϊκής σχολής.⁴⁸¹

Το έτος που ακολούθησε, 1936-1937, οι διδάσκοντες παρέμειναν ως είχαν. Οι μαθητές των πνευστών ήταν δεκαοκτώ και η λαϊκή εσπερινή σχολή λειτούργησε κανονικά.⁴⁸²

Κατά τα επόμενα έτη, 1937-1938 και 1938-1939, ο Βασίλειος Σωζόπουλος έγινε έκτακτος καθηγητής των σχολών πνευστών, ενοργάνωσης πνευστών και κοντραμπάσου και ο Μάγγος παρέμεινε Α΄ διδάσκαλος φλάουτου. Στο Εθνικό Ωδείο Θεσσαλονίκης έκτακτος καθηγητής της σχολής πνευστών και ενοργάνωσης ήταν ο Κ. Παναγόπουλος. Οι μαθητές των πνευστών ήταν δεκαπέντε και στη λαϊκή εσπερινή σχολή συνεχίστηκε να διδάσκεται το φλάουτο.⁴⁸³

Κατά το σχολικό έτος 1939-1940, διδάσκοντες και μαθητές του φλάουτου δεν εμφανίζουν κάποια μεταβολή, ενώ στις λαϊκές εσπερινές σχολές πλέον δεν αναφέρονται πνευστά όργανα.⁴⁸⁴

Το επόμενο έτος, 1940-1941 ο Βασίλειος Σωζόπουλος παρέμεινε έκτακτος καθηγητής στη σχολή πνευστών, ενοργάνωσης πνευστών και κοντραμπάσου, και ο Βασίλειος Καπράλος έγινε διδάσκαλος Α΄ του φλάουτου. Ο τελευταίος αφού είχε φοιτήσει στην τάξη του Σωζόπουλου, έδωσε τις απολυτήριες εξετάσεις και έλαβε με Β΄ βραβείο παμψηφεί Δίπλωμα σολίστ φλάουτου. Ο Σωζόπουλος διετέλεσε τη χρονιά αυτή διευθυντής στο παράρτημα του ωδείου στον Άγιο Σώστη, όπου δίδασκε θεωρητικά μαθήματα, πνευστά και ενοργάνωση.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ *Εθνικόν Ωδείον*, 1926. *Δελτίον σχολικού έτους 1934-1935* (Αθήνα: Τύποις Δ. Κ. Καβαλλιώτη, 1934), 16, 32, 58.

⁴⁸¹ *Εθνικόν Ωδείον*, 1926. *Δελτίον σχολικού έτους 1935-1936* (Αθήνα: Τύποις Ρούτση, 1935), 18, 37, 51.

⁴⁸² *Εθνικόν Ωδείον*, 1926. *Δελτίον σχολικού έτους 1936-1937* (Αθήνα: Τύποις Ρούτση, 1936) 18, 30, 24.,

⁴⁸³ *Εθνικόν Ωδείον*, 1926. *Δελτίον σχολικού έτους 1937-1938* (Αθήνα: Τύποις Ρούτση, 1937), 15, 34, 64 και *Εθνικόν Ωδείον*. *Δελτίον σχολικού έτους 1938-1939* (Αθήνα: Τύπογραφείο Αρμονία, 1938), 12, 29.

⁴⁸⁴ *Εθνικόν Ωδείον*. *Δελτίον σχολικού έτους 1939-1940* (Αθήνα: Τύπογραφείο Αρμονία, 1938), 12, 30.

⁴⁸⁵ *Εθνικόν Ωδείον*. *Δελτίον σχολικού έτους 1940-1941* (Αθήνα: Τύποις Ρούτση, 1941), 12, 21, 43, 44.

3. Συμπεράσματα – επίλογος

Κατά το χρονικό διάστημα 1840-1940 η μουσική ζωή και κατ' επέκταση η μουσική εκπαίδευση στα δύο σημαντικότερα για την εποχή αυτή μουσικά κέντρα της Ελλάδας, την Κέρκυρα και την Αθήνα, διαμορφώθηκε ανάλογα με τις εκάστοτε ισχύουσες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, τις μεταβολές αυτών αλλά και τις εξωγενείς και ενδογενείς επιρροές που η κάθε πόλη δέχτηκε. Δεν ήταν λίγες οι διαφορές που υπήρχαν μεταξύ αυτών των δύο κέντρων, καθώς η Κέρκυρα βρισκόταν υπό την κατοχή κυρίως των Ενετών, και δευτερευόντως Άγγλων, Ρώσων και Γάλλων, ενώ η Αθήνα υπό τουρκική κατοχή. Μετά από την απελευθέρωση των δύο περιοχών, πολλά από τα χαρακτηριστικά των κατακτητών εξακολούθησαν να υπάρχουν στην κοινωνία, τη γλώσσα, τον πολιτισμό και την καλλιτεχνική έκφραση των ανθρώπων.

Τόσο στην Κέρκυρα όσο και στην Αθήνα, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν θέατρα και χώροι παραστάσεων, άλλοτε με καλές και άλλοτε με μέτριες προδιαγραφές, όπου μελοδραματικοί θίασοι φερμένοι από το εξωτερικό -κυρίως από την Ιταλία- παρουσίαζαν ιταλικές όπερες κάνοντας έτσι γνωστή την όπερα στους Έλληνες. Στις ορχήστρες των θιάσων αυτών, πολλές φορές μαζί με τους ξένους μουσικούς συνέπραταν και Έλληνες, οι οποίοι αποτέλεσαν τους πρώτους γνωστούς Έλληνες μουσικούς ορχήστρας και σολίστες. Παράλληλα με τη δραστηριοποίηση των μελοδραματικών θιάσων, τόσο στην Κέρκυρα όσο και στην Αθήνα μπάντες πνευστών συνόδευαν τη φρουρά των ανακτόρων, κάνοντας έτσι γνωστά σε ευρύτερο κοινό τα πνευστά όργανα και κατ' επέκταση το φλάουτο, που κατείχε δεσπόζουσα θέση σε αυτές.

Για την επάνδρωση των παραπάνω μπαντών ιδρύθηκαν στρατιωτικές μουσικές σχολές και στη συνέχεια φιλαρμονικές και μουσικές εταιρείες, μέσω των οποίων η μουσική εκπαίδευση έγινε εφικτή για τους πολλούς και έπαψε να θεωρείται προνόμιο μόνο των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, όπως ίσχυε μέχρι τότε - και ιδιαίτερα στην περίπτωση της Κέρκυρας. Παράλληλα, μέσα από τη δράση των εκπαιδευτικών αυτών ιδρυμάτων, η κερκυραϊκή και, εν συνεχεία, η αθηναϊκή μουσική ζωή εμπλουτίστηκαν με νέα ακούσματα οργανικής, φωνητικής, αλλά και συμφωνικής -πλέον- μουσικής, σε μία εποχή κατά την οποία στην Ευρώπη και την Αμερική το ένα νεωτερικό μουσικό ρεύμα διαδεχόταν το άλλο.

Και στα δύο κέντρα υπήρξαν εξέχουσες φυσιογνωμίες, όπως ο Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος στην Κέρκυρα, ο Μανώλης Καλομοίρης και ο Δημήτρης Μητρόπουλος στην Αθήνα, οι οποίοι εισήγαγαν καινοτομίες σε ό,τι αφορά στην εκπαίδευση, στη μουσική δημιουργία, στην πρόσληψη της μουσικής και στο ρεπερτόριο των οργάνων. Στο παραπάνω πλαίσιο, το φλάουτο όντας κατεξοχήν όργανο μουσικών συνόλων, βρήκε περισσότερο εξέχουσα θέση στην Κέρκυρα, λόγω της ευρείας χρήσης του στις μπάντες πνευστών και στις ορχήστρες των μουσικών θιάσων, χωρίς όμως να υπάρξει περαιτέρω εμβάθυνση στο ρεπερτόριο της μουσικής δωματίου. Στην Αθήνα, αντίθετα, οι σπουδαστές δεν είχαν ποσοτικά τις ίδιες ευκαιρίες να εμφανίζονται μπροστά στο κοινό, όσοι όμως κατάφεραν να διακριθούν, ήρθαν σε επαφή με σημαντικά έργα του συμφωνικού, του σολιστικού και του ρεπερτορίου μουσικής δωματίου.

Ανάλογα με τους καθηγητές του κάθε ιδρύματος, διαμορφώθηκε εν πολλοίς το ρεπερτόριο των συναυλιών που πραγματοποιούνταν σε αυτά. Στην Κέρκυρα παρουσιάζονταν κυρίως ιταλικές συνθέσεις και έργα επτανήσιων συνθετών, ενώ στην Αθήνα -κυρίως μετά τον «εκγερμανισμό» της μουσικής εκπαίδευσης (από το 1891)- ως επί το πλείστον το ρεπερτόριο των συναυλιών περιελάμβανε έργα Γερμανών και Αυστριακών συνθετών.

Όσον αφορά στην εγχώρια συνθετική δημιουργία για φλάουτο, στην Κέρκυρα κυριαρχούσαν διασκευές ιταλικών έργων όπερας, που προορίζονταν για μικρότερα ή μεγαλύτερα σύνολα πνευστών. Από την άλλη πλευρά, στην Αθήνα, το κοινό και οι σπουδαστές ήρθαν σε επαφή με έργα μουσικής δωματίου σημαντικών για την εποχή Ελλήνων συνθετών, λ.χ. Καλομοίρης, Σκαλκώτας, Βάρβογλης.

Οι συνεργασίες με σολίστες, καθηγητές και μαέστρους από το εξωτερικό ή Ελλήνων που είχαν διαπρέψει στο εξωτερικό, που κάθε τόσο λάμβαναν χώρα κυρίως στο πλαίσιο εκδηλώσεων των αθηναϊκών ωδείων, διήρτηναν τους μουσικούς ορίζοντες του αθηναϊκού κοινού. Κομβικές μορφές που συνέβαλαν σε αυτό υπήρξαν ο Μανώλης Καλομοίρης, υπέρμαχος της εγχώριας μουσικής δημιουργίας, και βέβαια ο Δημήτρης Μητρόπουλος, ο οποίος προσκαλούσε εξέχουσες προσωπικότητες παγκοσμίου εμβέλειας, και παράλληλα μύησε τους φιλόμους σε σημαντικά έργα του μοντέρνου ρεπερτορίου της εποχής.

Τα τέσσερα ιδρύματα στα οποία εστίασε η παρούσα εργασία: η Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας, το Ωδείο Αθηνών, το Ελληνικό και το Εθνικό Ωδείο παρουσιάστηκαν υπό έναν διαφορετικό τρόπο διαπραγμάτευσης. Έτσι, για τη ΦΕΚ έγινε εκτενής αναφορά στις αιτίες και στις συνθήκες υπό τις οποίες αυτή ιδρύθηκε, το 1840, και για τη λειτουργία της μέχρι περίπου τη δεκαετία του 1870. Δεν εξαντλήθηκε η δράση και οι δραστηριότητες των μαθητών φλάουτου και των φλαουτιστών της μέχρι το 1940, κάτι που θα συμπληρωθεί σε μελλοντική έρευνα και εργασία. Από τη δεκαετία του 1870 λόγω του ότι παρατηρήθηκε έντονα η διασπορά επτανησίων συνθετών προς άλλα μέρη, μετατέθηκε το ενδιαφέρον προς την Αθήνα, η οποία κατά τη δεκαετία αυτή γνώρισε μεγάλη άνθιση ως προς τα μουσικοεκπαιδευτικά ιδρύματα. Το Ωδείο Αθηνών πρωταγωνίστησε από την ίδρυσή του, το 1871, και έπειτα στο μουσικό γίγνεσθαι της πρωτεύουσας και χάρη στο πλούσιο αρχαιακό υλικό που σώζεται από την ίδρυση του ωδείου μέχρι σήμερα, η αναφορά σε αυτό απέκτησε στην παρούσα εργασία περισσότερο έναν αναλυτικό χρονοπεριοδολογικό χαρακτήρα αποδελτίωσης του μεγάλου όγκου πληροφοριών και σχολιασμού αυτών. Ανάλογα παρουσιάστηκαν και οι δραστηριότητες στα δύο άλλα ωδεία, το Ελληνικό (1919) και το Εθνικό (1926) μέχρι το 1940, που αποτέλεσε το χρονικό όριο της εργασίας.

Ανακεφαλαιώνοντας, τα παραπάνω ιδρύματα με συνεχή λειτουργία μέχρι και σήμερα, έθεσαν σημαντικές βάσεις για τη μουσική διδασκαλία στην Ελλάδα, εκπαιδεύοντας γενιές Ελλήνων μουσικών και αποτέλεσαν πρότυπα για τη μετέπειτα ίδρυση αντίστοιχων μουσικών ιδρυμάτων ως τις μέρες μας. Η εξέλιξη των σχολών φλάουτου των παραπάνω ιδρυμάτων στη μεταπολεμική Ελλάδα θα αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής έρευνας, στην οποία θα προστεθεί και το Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, που ιδρύθηκε το 1915.

4. Παράρτημα: Αντιπροσωπευτική εργογραφία Ελλήνων συνθετών με φλάουτο

Συνθέτης	Έργο	Έτος σύνθεσης
Μανώλης Καλομοίρης (1883-1962)	<i>Κουαρτέτο σα φαντασία</i> για άρπα, φλάουτο, αγγλικό κόρνο και βιόλα <i>Moderato assai, Intermezzo –vivo, Finale: Grave- Allegretto vivo</i>	1921/1954
Νίκος Σκαλκώτας (1904-1949)	<i>Κοντσέρτο για ορχήστρα πνευστών</i> ⁴⁸⁶	1929
	<i>Οκτέτο για φλάουτο, κλαρινέτο, φαγκότο, τρομπέτα, τρομπόνι, πιάνο, βιολί και τσέλο</i>	1929
	<i>Οκτέτο για τέσσερα ξύλινα και τέσσερα έγχορδα</i>	1931
	<i>9 Ελληνικοί χοροί για ορχήστρα πνευστών</i>	1936
	<i>Τρίτο κοντσέρτο για πιάνο και ορχήστρα πνευστών</i>	1938-1945
	<i>Κοντσέρτο για πιάνο και δέκα πνευστά όργανα</i>	1939
Πάυλος Καρρέρ (1829-1896)	<i>Στα δεκαπέντε μας</i> βαλς για σόλο φλάουτο	-
Αιμίλιος Ριάδης (1880-1935)	<i>Concerto da camera</i> , για δύο βιολιά, τσέλο, φλάουτο, κλαρινέτο, όμποε, πιάνο	-
	<i>Berceuse</i> , για φωνή και σύνολο με δύο φλάουτα	-
	<i>Jasmine et minarets</i> για φωνή και σύνολο με δύο φλάουτα	-
Μάριος Βάρβογλης (1885-1967)	<i>Danse des roules</i> απόσπασμα σκηνικής μουσικής για φλάουτο, όμποε, κλαρινέτο, βιολί, πιάνο	1929
	<i>Pastorale</i> για φλάουτο και πιάνο	1937

⁴⁸⁶ Έργο που γράφτηκε όσο σπούδαζε ο Σκαλκώτας στο Βερολίνο. Ρωμανού, Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους, 197.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. Δευτερογενείς πηγές: μονογραφίες και άρθρα

- Αγγελάτος, Δημήτρης.** *Ελλάς. Η ιστορία και ο πολιτισμός του Ελληνικού Έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα. Το ελληνικό έθνος. Οι μετά την άλωση χρόνοι και το σύγχρονο ελληνικό κράτος. 2^{ος} τόμος.* Αθήνα: Εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, 1998.
[Ανυπόγραφο] *Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας – Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών – Εκατόν πενήντα χρόνια 1840-1990.* Κέρκυρα: 1990.
- Γαρουφαλής, Άρης και Ξανθουδάκης, Χάρης** (επιμ.). *Ο Δημήτρης Μητρόπουλος και το Ωδείο Αθηνών. Το χρονικό και τα τεκμήρια.* Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Εργαστήριο Ελληνικής Μουσικής. Κέρκυρα, 2011.
- Ζερβόπουλος, Κωνσταντίνος.** “Το φλάουτο τύπου Böhm· κατασκευή – εξέλιξη – τεχνική.” Διπλωματική εργασία. Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1995.
- Καλογερόπουλος, Τάκης.** *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα.* Τόμοι 1, 2. Αθήνα: Εκδόσεις Γιαλλέλη, 1998.
- Καπάδοχος, Δημήτριος Χ.** *Το θέατρο της Κέρκυρας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Αφιέρωμα στα 300 χρόνια του πρώτου ελληνικού μουσικού θεάτρου (1691-1991).* Αθήνα: Τήνος, 1991.
- Καπάδοχος, Δημήτρης Χ.** *Η μουσική παράδοση της Κέρκυρας: Σύντομη ιστορική διαδρομή από το 1722 έως σήμερα.* Αθήνα: Εκδόσεις Λυκούδη, 2003.
- Καρδάμης, Κώστας.** *Έξι μελέτες για τη Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας.* Κέρκυρα: Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας, 2010.
- Καρδάμης, Κώστας.** “Μια άγνωστη νεκρολογία του Νικόλαου Χαλκιόπουλου Μάντζαρου για τον Antonio Liberali.” *Μουσικός Λόγος* 7 (2006): 95-136.
- Καρδάμης, Κώστας.** “Νέες ειδήσεις για τη μελοδραματική δραστηριότητα του θεάτρου Σαν Τζιάκομο μεταξύ 1799 και 1823.” Πρακτικά Συνεδρίου *Επτανησιακή όπερα και μουσικό θέατρο έως το 1953.* Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, 23–24/4/2010. Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2011: 48-59.
- Καρδάμης, Κώστας.** *Νικόλαος Χαλκιόπουλος Μάντζαρος.* Αθήνα: Εκδόσεις Fagotto, 2015.
- Καρδάμης, Κώστας.** “Το κερκυραϊκό θέατρο 'San Giacomo' στα 1815”. *Μουσικός λόγος* 3 (2001): 13-26.
- Κεντρωτής, Γιώργος.** (επιμ.), *Νικόλαος Χαλκιόπουλος Μάντζαρος.* Κέρκυρα: Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας, 2003.
- Κοσμοπούλου, Δήμητρα.** “Η όπερα στην Κέρκυρα τον 19^ο αιώνα: 1830-1864.” *Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή,* Τμήμα Ιστορίας Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2002.
- Λάσκαρι, Νινέττα Χ.** *Κέρκυρα. Μία ματιά μέσα στο χρόνο. 1204-1864.* Αθήνα: Τοπίο, 2005.
- Λεωτσάκος Γιώργος.** *Παύλος Καρρέρ. Απομνημονεύματα και Εργογραφία,* Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη/Ιόνιο Πανεπιστήμιο Τμήμα Μουσικών Σπουδών, 2003.
- Μαυρομούστακος, Πλάτωνας.** “Από τον Αρλεκίνο στον Λόενγκριν. Το θέατρο Σαν Τζιάκομο και η θεατρική ζωή της Κέρκυρας (17ος - 19ος αιώνας),” στο *Ennio Concina,*

- Αλίκη Νικηφόρου-Testone (επιμ.). *Κέρκυρα: Ιστορία, αστική ζωή και αρχιτεκτονική 14ος-19ος αι.* Κέρκυρα: Πολιτιστικός Σύλλογος «Κόρκυρα» (1994): 71-78.
- Μαυρομούστακος, Πλάτωνας.** “Η πρώτη παράσταση ιταλικού μελοδράματος στο θέατρο San Giacomo της Κέρκυρας (1733),” *Πόρφυρας* 114. (Ιανουάριος- Μάρτιος 2005): 581-590.
- Μαυρομούστακος, Πλάτωνας.** “Το ιταλικό μελόδραμα στην Ελλάδα: Η περίπτωση της Κέρκυρας.” *Νεοελληνικό θέατρο 17ος–20ός αιώνας* (1997): 73-80.
- Μαυρομούστακος, Πλάτωνας.** “Το ιταλικό μελόδραμα στο θέατρο Σαν Τζιάκομο της Κέρκυρας (1733-1798).” *Παράβασις* 1 (1995): 147-191.
- Μητρουλιά, Ευγενία.** “Η μπάντα του Δήμου Θεσσαλονίκης από την ίδρυσή της μέχρι το 1986.” *Ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, 2001.
- Μοτσενίγος, Σπύρος.** *Νεοελληνική Μουσική. Συμβολή εις την ιστορίαν της.* Αθήναι: 1958.
- Μπαρμπάκη, Μαρία.** “Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909).” *Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα: 2009.
- Μπαρμπάκη, Μαρία.** «“Μουσικοί θίασοι”, ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα,» *Πολυφωνία* 6 (2005): 7-34.
- Μπαρούτας, Κώστας.** *Η μουσική ζωή στην Αθήνα το 19ο αιώνα: συναυλίες, ρεσιτάλ, μελόδραμα, λαϊκό τραγούδι, μουσικοκριτική.* Αθήνα: Φ. Νάκας, 1992.
- Νικηφόρου Testone, Αλίκη** (επιμ.). *Κέρκυρα: Ιστορία, αστική ζωή και αρχιτεκτονική 14^{ος} – 19ος αι..* Κέρκυρα: Πολιτιστικός Σύλλογος ‘Κόρκυρα’, 1994.
- Ξεπαπαδάκου, Αύρα.** “Συναυλίες, θέατρο και μελόδραμα κατά τους εορτασμούς των γάμων του Κωνσταντίνου Α΄.” *Παρνασσός ΜΓ* (2001): 375-402.
- Παπαδάτου, Μαρίνα.** “Η Φιλαρμονική Εταιρεία Κέρκυρας από το έτος συστάσεώς της (1840) μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.” *Ανέκδοτη διπλωματική εργασία, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, 1993.
- Πούχνερ, Βάλτερ.** “Η ιταλική όπερα στα Επτάνησα επί Αγγλοκρατίας (1813-1863): Πρώτες παρατηρήσεις με βάση τα βιβλιογραφημένα λιμπρέτα.” *Πόρφυρας* 144 (2005): 591-624.
- Πούχνερ, Βάλτερ.** “Η ιταλική όπερα στα Επτάνησα της Αγγλοκρατίας”, *Η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (1864–2004): Πρακτικά. Τόμος β΄.* Βουλή των Ελλήνων / Ακαδημία Αθηνών (2006): 339-357.
- Ρωμανού, Καίτη, Ζώτος, Ίων, Αναστασοπούλου, Αριάδνη, Κέντρος, Αριστείδης, Πουλάκης, Νίκος, Βεντούρας Παύλος.** *Η μουσική βιβλιοθήκη της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας.* Αθήνα, Κουλτούρα, 2004.
- Ρωμανού, Καίτη.** *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους.* Αθήνα, Κουλτούρα, 2006.
- Σακαλλιέρος, Γιώργος.** “Μεταβατικότητα “υφής” και “ύφους” της νεοελληνικής μουσικής δημιουργίας από τον 19ο έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα: ιστορική αναδρομή μέσω κριτικής αποτίμησης και των πρακτικών πηγών.” *Μουσικολογία* 20 (2011): 215-238.

- Σακαλλιέρος, Γιώργος.** “Εισαγωγή στη Νεοελληνική Μουσική – Ιστορική θεώρηση” στο: Ε. Νίκα-Σαμψών (επιμ.), *Εισαγωγή στη Μουσικολογία*. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών – University Studio Press, υπό έκδοση: 1-24.
- Σαμπάνης, Κωνσταντίνος.** “Οι παραστάσεις της όπερας στο Ναύπλιο κατά την οθωνική περίοδο”, *Μουσικός Ελληνομνημών* 7 (2010): 3-11.
- Σβώλος, Γιάννης** (επιμ.). *‘Αντίς για όνειρο, Έργα Ελλήνων Συνθετών 19ος-20^{ος} αιώνας*, Πολιτιστική Ολυμπιάδα – Ένωση Ελλήνων Μουσουργών. Αθήνα: 2004.
- Συναδινός, Θεόδωρος.** *Ιστορία της νεοελληνικής μουσικής 1824-1919*. Αθήνα: Εκδόσεις Τύπος, 1919.
- Trotter, William.** *Ο ιεροφάντης της μουσικής. Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποταμός, 2000.
- Τσαλαχούρης, Φίλιππος.** Ένθετο έντυπο φυλλάδιο στο: *Manolis Kalomiris, Quartetto quasi una Fantasia for harp, flute, English horn and viola, Symphony No 2, των Ανίδεων και των καλών ανθρώπων* (δίσκος ακτίνας, LYRA 1991).
- Φεσσά-Εμμανουήλ, Ελένη.** *Η αρχιτεκτονική του νεοελληνικού θεάτρου 1720-1940*. τόμ. Α. Αθήνα: Εκδόσεις Α. Χριστάκη, 2000.
- Χυτήρης, Γεράσιμος.** *Η όπερα στο θέατρο του Σαν Τζιάκομο της Κέρκυρας. Ένας μακρύς κατάλογος*. Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, 1994.
- Galway, James.** *Flute*. London: Kahn & Averill, 1990.
- Romanou, Katy and Barbaki, Maria.** “Music Education in Nineteenth-Century Greece: Its Institutions and their Contribution to Urban Musical Life.” *Nineteenth-Century Music Review* 8 (2011): 57-84.
- Sakallieros, Giorgos.** “Perspectives of the Athenian musical life, 1870-1940.” *Musik – Stadt. Traditionen und Perspektiven urbaner Musikkulturen*, XIV. Internationaler Kongress der Gesellschaft für Musikforschung. Leipzig: Gudrun Schröder Verlag (2008): 94-104.

II. Πρωτογενείς πηγές έρευνας: καταστατικά και επετηρίδες μουσικών ιδρυμάτων

Φιλαρμονική Εταιρία Κέρκυρας

Καταστατικόν της εν Κερκύρα Φιλαρμονικής Εταιρίας. Κέρκυρα: Τυπογραφείο Λαντζά, 1888.

Ωδείο Αθηνών

Ωδείον Αθηνών: εκατονταετηρίς 1871-1971. Αθήνα: Ωδείο Αθηνών, 1971.

Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Αθήνησι: Τυπογραφείο Α. Κορομηλά, 1871.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1875. Ιούλιος 1871 – Ιούνιος 1875. Αθήνησι: Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1875.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της 1^{ης} Ιουλίου 1875 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1876. Αθήνησι: Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1876.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της 1^{ης} Ιουλίου 1876 μέχρι της 30ης Ιουνίου 1877. Αθήνησι: Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1877.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1^{ης} Ιουλίου 1877 μέχρι 30ης Ιουνίου 1880. Αθήνησι: Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1880.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1^{ης} Ιουλίου 1880 μέχρι 31ης Δεκεμβρίου 1882. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου του Αιώνας, 1883.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου 1883 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1885. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1886.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου 1886 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1888. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1889.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου 1889 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1890. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1891.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1892. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1893.

Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1893. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, 1894.

Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1894. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1895.

Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1895. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1896.

Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1896. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1897.

Ωδείον Αθηνών 1871. Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1896-1897, αριθ. 1. Αθήνησι: εκ του γραφείου του Ωδείου οδός Πειραιώς, 1897.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1897-1898, αριθ. 2. Αθήνησι: εκ του γραφείου του Ωδείου οδός Πειραιώς, 1898.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1898-1899. Αθήνησι: εκ του γραφείου του Ωδείου οδός Πειραιώς, 1899.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1899-1900. Αθήνησι: εκ του γραφείου του Ωδείου οδός Πειραιώς, 1900.

Ωδείον Αθηνών 1871. Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1900-1901, Αριθ. 5. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1901.

Ωδείον Αθηνών 1871. Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1901-1902, Αριθ. 6. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1902.

Ωδείον Αθηνών 1871. Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1902-1903, Αριθ. 7. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1903.

Ωδείον Αθηνών 1871. Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1903-1904, Αριθ. 8. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1904.

Ωδείον Αθηνών 1871. Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1904-1905, Αριθ. 9. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1905.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1905-1906, Αριθ. 10. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1906.

Ωδείον Αθηνών 1871. Ενδέκατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1906-1907, Αριθ. 11. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1907.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δωδέκατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1907-1908, Αριθ. 12. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1908.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1908-1909, Αριθ. 13. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1909.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1909-1910, Αριθ. 14. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1910.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτους 1910-1911, Αριθ. 15. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1911.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1911-1912. Αριθ. 16. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1912.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1912-1913. Αριθ. 17. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1913.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1913-1914. Αριθ. 18. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1914.

Ωδείον Αθηνών 1871. Δέκατη Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1914-1915, Αριθ. 19. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1915.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1915-1916. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1916.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1916-1917, αριθ. 21. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1917.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Δευτέρα Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1917-1918. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1918.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1918-1919, αριθ. 23. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1919.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1919-1920, αριθ. 24. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1920.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις κατά το σχολικόν έτος 1920-1921, αριθ. 25. Εν Αθήναις: Τύποις «Φοίνικος» Σταδίου 38, 1921.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1921-1922, αριθ. 26. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1922.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1922-1923, αριθ. 27. Εν Αθήναις: Τύποις «Φοίνικος», 1923.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1923-1924, αριθ. 28. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου 1924.

Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1924-1925, αριθ. 29. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου 1925.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1925-1926, αριθ. 30. Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας Π. Δ. Σακελλαρίου 1926.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1926-1927. Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλαρίου, 1927.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Δευτέρα Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1927-1928. Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλαρίου, 1928.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1928-1929. Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλαρίου, 1929.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1929-1930. Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλαρίου, 1930.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Πέμπτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1930-1931. Εν Αθήναις: Τύποις Εταιρείας – Π. Δ. Σακελλαρίου, 1931.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1931-1932. Εν Αθήναις: Τύποις «Χρονικά», 1932.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Έβδομη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1932-1933. Εν Αθήναις: Τύποις «Χρονικά», 1933.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1933-1934. Εν Αθήναις: Τύποις «Χρονικά», 1934.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τριακοστή Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1934-1935. Εν Αθήναις: Τύποις «Τα Χρονικά», 1935.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1935-1936. Εν Αθήναις: Τύποις «Τα Χρονικά», 1936.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1936-1937. Εν Αθήναις: Τύποις «Τα Χρονικά», 1937.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1937-1938. Εν Αθήναις: 1938.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1938-1939. Εν Αθήναις: 1939.

Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Τέταρτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1939-1940. Εν Αθήναις: Τύποις «Πυρσού» Α.Ε., 1940.

Ελληνικό Ωδείο

Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. 1919, Οργανισμός Ωδείων και Παραρτημάτων. Διοικητικά, Κανονισμός διδασκαλίας, Αναλυτικό Πρόγραμμα. Αθήναι: Τύποις ΑΕΒΕ Π. Γ. Μακρή & Σία, 1924.

Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. (1919) Δελτίον Α΄ Πενταετίας από της ιδρύσεως του ελληνικού ωδείου. 1919-1924. Αθήναι: Τύποις Π. Γ. Μακρή & ΣΙΑ, 1924.

Ελληνικόν Ωδείον (1919). Σχολικόν Έτος 1921-1922. Αθήναι: Τύποις Κίμωνος Ι. Θεοδωρόπουλου & ΣΙΑ, 1922.

Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. (1919) Δελτίον Σχολικού Έτους 1923-1924. Αθήναι: Τύποις Π. Γ. Μακρή & ΣΙΑ, 1923.

Ελληνικόν Ωδείον Α.Ε. (1919) Δελτίον Σχολικού Έτους 1924-1925. Αθήναι: Τύποις «Νάρκισσου», 1925.

Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων 8^{ου} σχολικού έτους 1926-1927. Αθήναι: 1927.

Ελληνικό Ωδείο, Δελτίον του 9ου σχολικού έτους 1927-1928. Αθήναι: Τύποις Ε. Σ. Φαρασοπούλου, 1928.

Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων 10^{ου} και 11^{ου} σχολικών ετών 1928-1929 & 1929-1930. Αθήναι: 1930.

Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων δωδέκατου σχολικού έτους 1930-1931. Αθήναι: 1931.

Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων δέκατου τρίτου σχολικού έτους 1931-1932. Αθήναι: 1932.

Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων δέκατου τέταρτου σχολικού έτους 1932-1933. Αθήναι: 1933.

Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων δέκατου πέμπτου σχολικού έτους 1933-1934 και δέκατου έκτου σχολικού έτους 1934-1935. Αθήναι: 1935.

Ελληνικό Ωδείο, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων Δεκάτου εβδόμου σχολικού έτους 1935-1936 και Δέκατου ογδόου σχολικού έτους 1936-1937. Αθήναι: 1937.

Ελληνικόν Ωδείον, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων του σχολικού έτους 1937-1938. Αθήναι: 1938.

Ελληνικόν Ωδείον, 1919, Δελτίον Πεπραγμένων των σχολικών ετών 1938-1939 και 1939-1940. Αθήναι: 1940.

Εθνικό Ωδείο

Εθνικόν Ωδείον Συνεταιρισμός Π.Ε., Καταστατικόν 1926. Αθήναι: Τύποις Μ. Πανατοσόακη, 1926.

Εθνικόν Ωδείον 1926. Αθήναι: Τύποις Δ. Λαδόπουλου, 1926.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1926-1927. Αθήναι: Τύποις Εταιρείας «ΙΡΙΣ», 1926.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1927-1928. Αθήναι: Τύποις Εταιρείας «ΙΡΙΣ», 1927.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1928-1929. Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα αδελφών Γεράρδων, 1928.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1929-1930. Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα αδελφών Γεράρδων, 1929.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1930-1931. Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα αδελφών Γεράρδων, 1930.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1931-1932. Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα Δημ. Κ. Καβαλλιώτη, 1931.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1932-1933. Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα Δημ. Κ. Καβαλλιώτη, 1932.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1933-1934. Αθήναι: Τυπογραφικά καταστήματα Δημ. Κ. Καβαλλιώτη, 1933.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1934-1935. Αθήναι: Τύποις Δ. Κ. Καβαλλιώτη, 1934.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1935-1936. Αθήναι: Τύποις Ρούτση, 1935.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1936-1937. Αθήναι: Τύποις Ρούτση, 1936.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1937-1938. Αθήναι: Τύποις Ρούτση, 1937.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1938-1939. Αθήναι: Τυπογραφείο Αρμονία, 1939.

Εθνικόν Ωδείον, 1926. Δελτίον σχολικού έτους 1940-1941. Αθήναι: Τύποις Ρούτση, 1941.

III. Διαδικτυογραφία

[Ανυπόγραφο]. "Après-midi d'un faune", Prélude à 'L.'" *The Oxford Companion to Music*. Oxford Music Online. Oxford University Press, <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/opr/t114/e351> (πρόσβαση στις 20/5/2016).

[Ανυπόγραφο]. "Dobrowen, Issay." *The Oxford Dictionary of Music*, 2nd ed. rev. Oxford Music Online. Oxford University Press, <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/opr/t237/e30170> (πρόσβαση στις 22/5/2016).

Brunner, Gerhard. "Scherchen, Hermann." *Grove Music Online*. Oxford Music Online. Oxford University Press, url: <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/24807> (πρόσβαση στις 21/5/2016).

Leotsakos, George. "Mantzaros, Nikolaos Halikiopoulos." *Grove Music Online, The New Grove Dictionary of Opera*, Oxford University Press 2007-2013, url: <http://www.oxfordmusiconline.com:80/subscriber/article/grove/music/17682> (πρόσβαση στις 27/12/2013).

Masson, Georges. "Pierné, Gabriel." *Grove Music Online*. Oxford Music Online. Oxford University Press. url: <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/21712> (πρόσβαση στις 17/5/2016).

<http://www.anagnostikicorfu.com/index.asp?PagelD=9&ArticleID=43> (πρόσβαση στις 24/3/2016).

<http://www.anagnostikicorfu.com/index.asp?PagelD=9&ArticleID=43n> (πρόσβαση στις 24/3/2016).

http://corfusite.blogspot.gr/2010_04_01_archive.html (πρόσβαση στις 24/3/2016).

<http://www.paliaathina.com/gr/pages/413/mia-spania-apeikonisi-tis-athinas-toy-1841.html> (πρόσβαση στις 25/8/2015).

http://voreasmagazin.blogspot.gr/2014/06/blog-post_3469.html (πρόσβαση στις 3/10/2015).

<https://www.musicportal.gr/greek-modern-music-athens-conservatoire/?lang=el> (πρόσβαση στις 22/12/2015).

<http://www.averoffmuseum.gr/site/content.php?setlocale=1&elemid=99&sel=16> (πρόσβαση στις 20/5/2016).

http://www.dimitrimitropoulos.gr/?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=46&lang=en (πρόσβαση στις: 11/5/2016).

<http://neartexchange.com/print-category/19th-century-european?page=10> (Πρόσβαση στις 18/5/2016).

http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1833_1897/foreign_policy/facts/08.html (πρόσβαση στις 20/5/2016).

<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=248317> (Πρόσβαση στις 20/5/2016).

<http://www.larousse.fr/encyclopedie/oeuvre/l-Apr%C3%A8s-midi-dun-faune/103373> (Πρόσβαση στις 20/5/2016).

http://www.musicroom.com/se/id_no/021965/details.html (πρόσβαση στις 21/5/2016).

https://en.wikipedia.org/wiki/Franz_Doppler (πρόσβαση στις 21/5/2016).

<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C109/67/540,1950/> (πρόσβαση στις 21/5/2016).

<http://erevnw.blogspot.gr/2014/09/nsa.html> (πρόσβαση στις 22/4/2016).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Prague_wind_quintet_1931.jpg (πρόσβαση στις 23/4/2016).

http://www.musicweb-international.com/classrev/2010/June10/scherchen_west3011.htm (πρόσβαση στις 20/5/2016).

http://plagiavlia.wix.com/plagiavlitis#!_eurysthenes-ghisas/ghisas-gr (πρόσβαση στις 2/10/2014).

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%85%CF%81%CF%85%CF%83%CE%B8%CE%AD%CE%BD%CE%B7%CF%82_%CE%93%CE%BA%CE%AF%CE%B6%CE%B1%CF%82 (πρόσβαση στις 2/10/2014).

<http://kalomiris.gr/composer#> (πρόσβαση στις 29/12/2015).

<http://ktiriothiki.blogspot.gr/2010/07/blog-post.html> (πρόσβαση στις 29/12/2015).

<http://www.mixanitouxronou.gr/to-dimotiko-theatro-tis-athinas> (πρόσβαση στις 29/12/2015).

<http://www.ethnikoodeio.com/about-us/history/> (πρόσβαση στις 6/4/2016).

http://www.dimitrimitropoulos.gr/?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=46&lang=en (πρόσβαση στις 11/5/2016).